

STOWARZYSZENIE POLSKO SERBOŁUŻYCKIE PRO LUSATIA
INSTYTUT HISTORII UNIwersYTETU OPOLSKIEGO

Pro Lusatia

Opolskie studia filozoficzne

TOM 17

Opole 2018

Rada Naukowa

Renata Bura, Tomasz Ciesielski, Andrzej Hanich, Tomasz Jaworski,
Tadeusz Lewaszkiewicz, Michał Lis,, Magdalena Przysiężna-Pizarska,
Dietrich Scholze-Śołta, Grażyna Barbara Szewczyk, Krzysztof Tarka

Komitet Redakcyjny:

Zbigniew Kościów, Piotr Pałys (redaktor naczelny), Mariusz Patelski,
Krzysztof Stecki (sekretarz redakcji)

Recenzenci tomu:

Nicole Dołowy-Rybińska, Bernard Linek, Petr Kaleta, Paweł Szymko-
wicz, Franc Šěn

czasopismo indeksowane w:
Index Copernicus International

Skład DTP

Krzysztof Stecki

Redakcja językowa:

Anna Patelska

Tłumaczenie streszczeń na język angielski:

Karolina Pałys

Procedura recenzowania oraz informacje dla autorów dostępne są na
stronach internetowych:

http://www.prolusatia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=186

Redakcja wdrożyła procedurę przeciwdziałania praktykom
ghostwriting i guest authorship

Wersja papierowa jest wersją pierwotną (referencyjną)

Wszelkie prawa zastrzeżone

Adres redakcji: Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego, 45-084
Opole, ul. Strzelców Bytomskich 2 <http://www.historia.uni.opole.pl/show.php?id=88&lang=pl&m=1> insthist@uni.opole.pl http://www.prolusatia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=186

ISSN 1643-1391

Pro Lusatia

TOM 17

SPIS TREŚCI:

Studia i artykuły:

TADEUSZ LEWASZKIEWICZ s. 6

Sorabica w roczniku *Slavia Occidentalis* (1921-2017)

JAROSLAV ŠŮLA s. 22

Lužickosrbské školství v severních Čechách po II. světové válce

PIOTR PAŁYS s. 60

Alojzy Stanisław Matyniak (1945-1999) - założyciel i prezes Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc

TADEUSZ LEWASZKIEWICZ s. 92

Gady i płazy w górnołużyckich frazeologizmach, porównaniach i przyśłowia

Materiały źródłowe:

PIOTR PAŁYS s. 102

Serbołużycki ruch narodowy w oczach Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec

Kronika:

PIOTR PAŁYS – III. Praskie Sympozjum Sorabistyczne
(Praga 30 listopada 2018)

s. 137

TADEUSZ LEWASZKIEWICZ

Sorabica w roczniku *Slavia Occidentalis* (1921-2017)

Słowa kluczowe: Studia języka łużyckiego, bibliografia serbołużycka, *Slavia Occidentalis*.

Keywords: Sorbian language studies, Sorbian bibliography, *Slavia Occidentalis*.

W latach 1921-2017 ukazało się w roczniku „*Slavia Occidentalis*” (dalej skrót: „SO”), wychodzącym w Poznaniu, 126 tekstów sorabistycznych: 78 artykułów, 43 recenzje/omówienia, 1 sprawozdanie, 4 nekrologi. Artykuły dotyczyły: 1. literatury i folkloru łużyckiego, 2. kultury, stosunków kulturalnych i naukowych łużycko-słowiańskich, 3. sytuacji narodowej i historii Łużyczan, 4. antropologii, 5. językoznawstwa sorabistycznego (częściowo na tle słowiańskim).

Dorobek publikacyjny z zakresu literaturoznawstwa łużyckiego i folklorystyki jest skromny (8 pozycji bibliograficznych). W okresie międzywojennym tylko W. Bobek (1933) poświęcił przyczynek twórczości J. Barta-Ćišińskiego. W latach 60. łużycką folklorystykę literacką wzbogacił J. Śliziński (1961). Autor zaprezentował przegląd literatury naukowej o „łużyckim królu” oraz zamieścił kilka podań o tej postaci, które uzyskał od dolnołużyckich opowiadaczy. Artykuł E. Pieścikowskiego dotyczy motywu łużyckiego w literaturze polskiej, tj. w utworze R. Zmorskiego. Cytuję autora: „Ośrodkiem tematycznym Świąta majowego jest z jednej strony starołużycki obrzęd powitania wiosny w noc św. Walpurgii (z 30 kwietnia na 1 maja), a z drugiej podanie o

klęsce na górze Lubin” (Pieścikowski 1965: 119). D. Scholze/D. Scholze-Šořta (2009, 2013) pisał o recepcji powieści łużyckich w Polsce po 1945 r. oraz o problemie dwujęzyczności w literaturze łużyckiej (na podstawie twórczości J. Brězana). E. Kledzik (2006) ukazała tendencje w literaturze łużyckiej po zjednoczeniu Niemiec w 1989 r., a B. Bakuła (2004) informował o łużyckim życiu literackim w Czechach. Przedmiotem artykułu T. Derlatki (2007) była pewna hipoteza dotycząca przyczyn powstania jednego z opowiadań S. Lema.

Do grupy drugiej (11 pozycji) zaliczyłem artykuły dotyczące: informacji o działalności Instytutu Łużyckiego w Budziszynie/Chociebużu (Scholze 1995a, 1995b), o ruchu wydawniczym na Łużycach (Dobromilski 1963, Kochański 1963, Wróblewski 1965), o łużycko-słowiańskich kontaktach naukowych (Grabowski 1963, 1965, Śliziński 1963) i o łużycko-słowiańskich stosunkach kulturalnych (Měřsk 1963a, Völkel 1995, 2000).

Problematykę egzystencji narodowej Łużyczan i szeroko rozumianą tematykę historyczną reprezentuje 6 artykułów. M. Rudnicki (1939-1947) wypowiada się o sytuacji Łużyczan w Niemczech krótko po zakończeniu II wojny światowej, D. Scholze-Šořta (2011) zaś po zjednoczeniu Niemiec. J. Nalepa (2003) nawiązuje do problematyki „plemion łużyckich” u Geografa Bawarskiego, F. Měřsk (1963b) pisze o statystyce ludności Górnych Łużyc od połowy XVI w. do początku XVIII w., J. Petr (1963) analizuje anonimowy spis miejscowości łużyckich z roku 1785. J. Widajewicz (1960) zastanawia się nad etnicznym pochodzeniem Emnildy, żony Bolesława Chrobrego. Wniosek autora: „W oparciu o materiały, jakimi dziś dysponujemy, stodorskie pochodzenie Emnildy da się źródłowo wcale dobrze uzasadnić, na rzecz natomiast pochodzenia milczańskiego nie jesteśmy w możności przytoczyć ani jednego poważnego argumentu” (Widajewicz 1960: 79).

Interesujący i chyba słabo znany w nauce jest artykuł W. Kóćki (1937). Poświęcony jest antropologii ludności górnołużyckiej – 117 osób (65 mężczyzn i 52 kobiet) ze wsi górnołużyckich, m.in. z Šunowa, Konjec,

Ralbic, Chróścic. Autor dokonał odpowiednich pomiarów (dotyczących cech rasowych), np. wysokości głowy, opisu twarzy, wzrostu, barwy oczu i włosów, odcieni barwy skóry, jak również ustalił udział procentowy poszczególnych elementów składu antropologicznego ludności górnołużyckiej, tj. elementów laponoidalnych, nordycznych, armeno-idealnych i śródziemnomorskich. Po 1945 r. badania takiego typu długo w Europie traktowano z rezerwą, ponieważ naukowcy niemieccy w okresie III Rzeszy dostarczali nazistom danych antropologicznych, które były wykorzystywane w prześladowaniach rasowych.

Najczęściej w ciągu prawie 100 lat autorami publikacji (52 pozycje) w „SO” byli językoznawcy. Ich dorobek jest ważny w sorabistyce.

Reprezentowane są głównie trzy działy językoznawstwa sorabistycznego: toponomastyka, dialektologia oraz gramatyka historyczna i problem wyodrębnienia się dialektów łużyckich z języka późnoprasłowiańskiego. W latach 1925-1929 A. Muka opublikował w czterech kolejnych tomach „SO” rozprawy o łużyckich nazwach miejscowych i terenowych o łącznej objętości 217 stron. M. Rudnicki, redaktor „SO”, niewątpliwie darzył sympatią A. Mukę oraz Łużyczan i dlatego umożliwił druk tych tekstów. Po wojnie uczony poznański ogłosił drukiem przyczynki dotyczące etymologii Golensizi = *Gołężycy? oraz Miśni (1948) i Selpoli (1963). Podobna tematyka (Licivaviki Widukinda) była przedmiotem rozważań J. Widajewicza (1927). S. Rospond (1933) uwzględnił materiał łużycki w swoich rozważaniach o sufiksie -sk/-sko w zachodniosłowiańskich nazwach miejscowych. Z. Stieber dzięki publikacjom w „SO” przyczynił się niewątpliwie do rozwoju dialektologii łużyckiej. Pisał o dyspalatalizacji *e>o i *ě>a w dawnych dialektach pogranicznych łużycko-polskich (1930), przedstawił wybrane łużyckie zagadnienia fonetyczne na tle zachodniosłowiańskim (1932, 1934, 1935), zamieścił w „SO” teksty gwarowe z Radworja (1939-1947).

A. Frinta (1963) opowiedział się za istnieniem samogłosek długich w łużycczyźnie potocznej i gwarowej. Z poglądem tym polemizował Z. Sobierajski (1963), który dowiódł, iż w języku łużyckim nie istnieje dłu-

gość fonologiczna samogłosek.

H. Schuster-Šewc opublikował w „SO” jeden artykuł wyłącznie sorabistyczny (1976) – rozważania etymologiczne o dolnołużyckich wyrazach jěsny ‘prędko, szybko, wcześniej’; jěsćiś ‘błyszczyć, świecić’ (1976); inne jego artykuły poświęcone są zagadnieniom łużyckim na tle zachodniosłowiańskim – łużycko-śląsko-małopolskim izoglosom (1974), łużyckiej kategorii męskoosobowości i żywotności (1978) oraz późnoprasłowiańskiej podstawie zespołu lechickiego – „ze szczególnym uwzględnieniem języka połabsko-pomorskiego”, jak również z wyzyskaniem materiału łużyckiego (1992). H. Schuster-Šewc zastanawiał się oprócz tego nad związkami pokrewieństwa między dworem Piastów i Milczanami (2008).

Ważne w sorabistycznym językoznawstwie diachronicznym są publikacje L. I. Rojzenzona o składni zdania podrzędnego Katechizmu Warichiusa z końca XVI w. (1963), o leksyce Ewangelii według św. Mateusza i św. Marka (1670) M. Frencla i jego technice przekładowej (1968, 1973), o strukturze łużyckich czasowników na tle innych języków słowiańskich (1971).

R. Bura wzbogaciła wiedzę o Słowniku Pfuła (2012, 2013)¹. Oprócz tego zajęła się językowym obrazem wiary w górnołużyckich przysłowia (2014) oraz dogłębniej niż dotychczas ukazała rolę niemieckich objaśnień nawiasowych w prasie górnołużyckiej (2016).

Pozostałe artykuły są poświęcone tematyce współczesnych języków łużyckich oraz ich historii, jak również zagadnieniom łużyckim na tle innych języków słowiańskich. M. Nawka (1965) pisał o ortografii wyrazów z ě, ó w górnołużyckim, J. Staszewski (1982) o strukturze semantycznej górnołużyckich czasowników ruchu, H. Bartels o dokumentowaniu języka dolnołużyckiego (2012), L. Jocz (2012) o systemie samogłoskowym współczesnego języka górnołużyckiego, G. Szpila o dolnołużyckiej frazeologii somatycznej (2017), E. Werner o problematyce nauczania języka górnołużyckiego (2017), L. Elle (1992) i T. Lewaszkiewicz (2014) o łużyckiej sytuacji językowej, T. Lewaszkiewicz (1996) o „Łużyczanach” na

prawym brzegu Nysy w latach 1945-1946 i ich „łużyckiej kompetencji językowej”. Językoznawstwo historyczne to m.in. artykuły: o historii ó, ě w górnolużyckim (Rytarowska 1927), o tekstach łużyckich przysięg sądowych z XVII w. (Mětšk 1971), o nazwach barw w dolnolużyckim (Fedorowicz 1977), o liczbie podwójnej i mnogiej w łużycczyźnie (Bígl 2008), o środkach językowej perswazji w piśmie „Łužiski Serb” (1885-1886) (Śliwa 2001), o deminutywach w Słowniku Swětlika z 1721 r. (Milewska-Stawiany) (2010), o antroponimach i toponimach w łużyckich tłumaczeniach Ewangelii według św. Mateusza (Waliszewska 2016). Łużycczyzna w kontekście słowiańskim była przedmiotem rozważań następujących autorów: W. Porzeziński (1925), G. Ilinskij (1929), K. Handke (1974), B. Lindert (1980), E. Siatkowska (2005), D. Nakoneczny (2010), G. Szpila (2014). O dorobku sorabistów japońskich pisali K. Sasahara i G. Ch. Kimura (2012).

Artykuły sorabistyczne oraz slawistyczno-sorabistyczne opublikowało dotychczas w „SO” 48 autorów – 31 polskich i 17 zagranicznych (głównie pracownicy Instytutu Łużyckiego w Budziszynie i Chociebużu). W 74 tomach „SO” ukazało się 78 artykułów. Ich autorami byli najczęściej: D. Scholze/D. Scholze-Šořta, H. Schuster-Šewc i Z. Stieber (po 5 artykułów); po 4 artykuły: R. Bura, E. Muka i L. I. Rojzenzon; po 3 artykuły: F. Mětšk i M. Rudnicki. Warto w tym miejscu dodać, że tom 23 „SO” (1963) zawiera 32 artykuły, w tym 16 publikacji sorabistycznych (50%).

W największym stopniu do rozwoju sorabistyki przyczyniły się publikacje językoznawców: A. Muki, H. Schustera-Šewca, L. I. Rojzenzona i R. Burej.

*

W „SO” opublikowano również 43 recenzje i omówienia. Dotyczyły one różnych działów sorabistyki. Autorami byli m.in.: T. Lewaszkiewicz (12 tekstów), G. Labuda (4), J. Magnuszewski (3) i B. Piotrowski (3), po 2 recenzje/omówienia ogłosili: M. Gruchmanowa, R. Leszczyński, A. Sieczkowski, J. Strzelczyk, J. Śliziński, A. Tomaszewski.

Bibliografia

A. Artykuły (78)

- Bakuła B., 2004, *O serbołużyckim życiu literackim w Czechach*, „SO”, 61, s. 107-115.
- Bartels H., 2012, *Massnahmen zur Dokumentation des Niedersorbischen. Zur Notwendigkeit und Dringlichkeit einer umfassenden Dokumentation des Niedersorbischen*, „SO”, 69, s. 7-22.
- Bígl R., 2008, *Dvojně a množné číslo bezrodých zájmen v minulosti lužické srbštiny*, „SO”, 65, s. 37-44.
- Bobek W., 1933, *Motyw dumy u Barta-Čišinského*, „SO”, 12, s. 55-63.
- Bura R., 2012, *„Łužiski serbski słownik” K. B. Pfuła jako słownik „odrodzeniowy”*, „SO”, 69, s. 81-89.
- Bura R., 2013, *Propozycje leksykalne w „Łużiskim serbskim słowniku” K. B. Pfuła – czasownik*, „SO”, 70/1, s. 63-74.
- Bura R., 2014, *Między piekłem a niebem – językowy obraz wiary w górnołużyckich przysłowia*, „SO”, 71/1, s. 7-12.
- Bura R., 2016, *Niemieckie objaśnienia nawiasowe w prasie górnołużyckiej*, „SO”, 73/1, s. 29-43.
- Derlatka T., 2007, *O pewnej hipotezie badawczej (o okolicznościach powstania górnołużyckiego przekładu opowiadania Stanisława Lema Wyprawa pierwsza, czyli pułapka Gargancjana)*, „SO”, 64, s. 233-239.
- Dobromilski W., 1963, *Echa pierwszej Wystawy Książki Łużyckiej w Polsce*, „SO”, 23, s. 299-305.
- Elle L., 1992, *Zu aktuellen Sprachsituation der Lausitzer Sorben*, „SO”, 48/49 (1991/1992), s. 67-83.
- Fedorowicz W., 1977, *Określanie odcieni barw w języku dolnołużyckim*, „SO”, 34, s. 39-45.
- Frinta A., 1963, *Dlouhé samohlásky v lužické srbštině*, „SO”, 23, s. 37-52.
- Grabowski T. S., 1963, *Ernesta Muki twórczość naukowa, związki z Polakami i Polską Akademią Umiejętności*, „SO”, 23, s. 57-93.
- Grabowski T. S., 1965, *Czesko-łużycki jubilat Vladimír Zmeškal (1902-1962)*, „SO”, 25, s. 245-250.

Handke K., 1974, *O niektórych leksykalnych paralelach kaszubsko-łużyckich*, „SO”, 31, s. 35-45.

[Pinskij G.] Ильинский Г., 1929, *К истории склонения числительных имен в западно-славянских языках*, „SO”, 8, s. 71-74.

Jocz L., 2012, *System samogłoskowy współczesnego języka górnołużyckiego*, „SO”, 69, s. 109-121.

Kledzik E., 2006, *Tendencje w literaturze łużyckiej po przełomie 1989*, „SO”, 63, s. 161-170.

Kochański W., 1963, *Rozwój serbołużyckiego ruchu wydawniczego po II wojnie światowej (do roku 1960)*, „SO”, 23, s. 294-297.

Kóčka W., 1937, *Przyczynek do antropologii Serbo-Łużyczan*, „SO”, 16, s. 150-179.

Lewaszkiwicz T., 1996, *Czy w latach 1945-1946 na prawym brzegu Nysy mieszkali Łużyczanie?*, „SO”, 53, s. 21-28.

Lewaszkiwicz T., 2014, *Dolnołużycki i górnołużycki – języki zagrożone czy wymierające?*, „SO”, 71/1, s. 37-53.

Lindert B., 1980, *Formanty używane do tworzenia nazw zwierząt i ptactwa domowego w językach zachodniostowiańskich*, „SO”, 37, s. 51-64.

Měťšk F., 1963a, *Česke wliwy a styki w Młodoserbskim hibanju Delnjeje Łužicy (1888-1908)*, „SO”, 23, s. 105-159.

Měťšk F., 1963b, *K wobydlerskej statistice markhrabinstwa Hornjeje Łužicy zesrjedź 16. do započatka 18. lětstotka*, „SO”, 23, s. 161-178.

Měťšk F., 1971, *Dwě dotal njeznatej rańšoserbskej přisaze (Přinošk k problematice dawneho pólsko-serbskeho kontaktowego pasma)*, „SO”, 28/29, s. 147-155.

Milewska-Stawiany M., 2010, *Górnołużyckie deminutywa w Vocabularium latino-serbicum (1721) Jurija Hawštyna Swětlika*, „SO”, 67, s. 91-106.

Muka E., 1925, *Serbske městnostne mjena a jich woznam (Mjena třećeje skupiny)*, „SO”, 3/4, s. 147-187.

Muka E., 1926, *Serbske městnostne mjena a jich woznam*, „SO”, 5, s. 1-65.

Muka E., 1927, *Serbske ležownostne mjena a jich woznam*, „SO”, 6, s. 225-253.

Muka E., 1929, *Serbske ležownostne mjena a jich woznam. Druhi džěl „SO”*, 8, s. 83-156.

Nakoneczny D., 2010, *Stratyfikacja polskiej i zarazem ogólnosłowiańskiej leksyki pochodzenia prasłowiańskiego na tle zachodniosłowiańskim*, „SO”, 67, s. 107-126.

Nalepa J., 2003, *O nowszym ujęciu problematyki plemion słowiańskich u Geografa Bawarskiego. Uwagi krytyczne*, „SO”, 60, s. 9-63.

Nawka M., 1965, *Zwukaj ě a ó w hornjoserbskim pisanju*, „SO”, 25, s. 45-67.

Petr J., 1963, *Anonimowy spis miejscowości łużyckich z roku 1785*, „SO”, 23, s. 179-186.

Pieścikowski E., 1965, *Święto majowe Romana Zmorskiego*, „SO”, 25, s. 119-133.

Porzeziński W., 1925, *O stosunkach wzajemnych języków zachodniosłowiańskich* „SO”, 3/4, s.215-231.

[Rojzenzon L. I.] Ройзензон Л. И., 1963, *Гипотаксис верхнелужицкого памятникаписьменности Катехизм Варухия (1597 г.)*, „SO”, 23, s. 187-205.

[Rojzenzon L. I.] Ройзензон Л. И., 1968, *До вивчення верхньолужицької мови 17 ст. Ізпостережень над лексикою „Нового закону” М. Френцеля 1670 р.*, „SO”, 27, s. 181-190.

[Rojzenzon L. I.] Ройзензон Л. И., 1971, *Специфика системы многоприставочных глаголов серболужицких языков среди других славянских языков*, „SO”, 28/29, s. 195-208.

[Rojzenzon L. I.] Ройзензон Л. И., 1973, *З історії верхньолужицької мови 17 ст. (Деякі прийоми перекладання, використовані М. Френцелем в Новому законі, 1670 р.)*, „SO”, 30, s. 109-114.

Rospond S., 1933, *Sufiks -sk /-sko jako formant zachodniosłowiańskich nazw miejscowych*, „SO”, 12, s. 45-54.

Rudnicki M., 1939-1947, *Sprawy zachodniosłowiańskie i lechickie*, „SO”, 18, s. 390-395.

Rudnicki M., 1948, *Golensizi=*Gołężycy?*, „SO”, 19, s. 377-378.

Rudnicki M., 1963, *Miśnia, Selpoli*, „SO”, 23, s. 207-209.

Rytarowska M., 1927, *O pochodzeniu samogłosek ścieśnionych ó ě w języku górnołużyckim*, „SO”, 6, s. 70-84.

Sasahara K., Kimura G. Ch., 2012, *Sorbian studies in Japan: trends and perspectives*, „SO”, 69, s. 123-130.

Scholze D., wyd. 1995a, *Sorbisches Institut Bautzen – Tradition und Neubeginn*, „SO”, 50 (1993), s.149-152.

Scholze D., wyd. 1995b, *Sorbisches Institut e.v. / Serbski institut z.t. Bautzen. Herkunft und Standort*, „SO”, 51 (1994), s. 107-112.

Scholze D., 2013, *Dwujęzyczność w literaturze łużyckiej na przykładzie twórczości Jurija Brězana (1916-2006)*, „SO”, 70/2, s. 85-99.

Scholze-Šořta D., 2009, *Recepcja powieści serbołużyckich od roku 1945 do końca XX wieku*, „SO”, 66, s. 15-32.

Scholze-Šořta D., 2011, *Germania Slavica – wczoraj i dziś*, „SO”, 68, s. 149-154.

Schuster-Šewc H., 1974, *O dwóch łużycko-śląsko-małopolskich izoglosach (Przyczynek dodialektologii zachodniostowiańskiej)*, „SO”, 31, s. 137-141.

Schuster-Šewc H., 1976, *Rozważania etymologiczne (Dolnołużyckie jěsny ‘předki, szybki’, ‘wczesnie’; jěsćis ‘błyszczec, świećic’ i pochodne)*, „SO”, 33, s. 75-81.

Schuster-Šewc H., 1992, *Późnoprastowiańskie podstawy zespołu lechickiego (ze szczególnym uwzględnieniem języka połabsko-pomorskiego)*, „SO”, 48/49 (1991/1992), s. 187-203.

Schuster-Šewc H., 2008, *Czy istniały więzy pokrewieństwa między polskim dworem Piastów i starołużyckimi Milczanami? (Historyczno-lingwistyczny przyczynek do historii Pagus Milska)*, „SO”, 65, s. 131-145.

Zob. Šewc-Schuster H.

Siatkowska E., 2005, *Rola ośrodków miejskich w kształtowaniu standardów języków słowiańskich*, „SO”, 62, s. 47-56.

Sobierajski Z., 1963, *Ocena artykułu A. Frinty Dlouhé samohlásky v lužické srbštině*, „SO”, 23, s. 53-56.

Staszewski J., 1982, *Rodzaje czynności w zakresie górnołużyckich czasowników ruchu a typy rzeczowników odczasownikowych*, „SO”, 39, s. 119-134.

Stieber Z., 1930, *Dyspalatalizacja * e > o i * ě > a w dawnych dialektach pogranicznych łużycko-polskich*, „SO”, 9, s. 498-505.

Stieber Z., 1932, *Uwagi o charakterze zmian fonetycznych w dialektach zachodniosłowiańskich*, „SO”, 11, s. 13-17.

Stieber Z., 1934, *Uwagi nad charakterem zmian fonetycznych w dialektach zachodniosłowiańskich*, „SO”, 13, s. 118-120.

Stieber Z., 1935, *Nagłosowe o w dialektach zachodniosłowiańskich*, „SO”, 14, s. 235-240.

Stieber Z., 1939-1947, *Teksty z górnołużyckiej wsi Radworja*, „SO”, 18, s. 217-222.

Szpila G., 2014, *Tłumaczenie Winnie-the-Pooh na język górnołużycki (w kontekście przekładów na język polski i czeski)*, „SO”, 71/1, s. 175-187.

Szpila G., 2017, *Dolnołużycka frazeologia somatyczna*, „SO”, 74/1, s. 135-155.

Šewc-Schuster H., 1978, *Powstanie i rozwój kategorii męskoosobowości i żywotności w językach łużyckich z uwzględnieniem stosunków w sąsiednich językach słowiańskich*, „SO”, 35, s.69-83.

Śliwa T., 2001, *Środki językowej perswazji w piśmie „Łużiski Serb” (1885-1886)*, „SO”, 58, s. 101-110.

Śliziński J., 1961, *„Serbski król” w podaniach łużyckich*, „SO”, 21, s. 125-130.

Śliziński J., 1963, *Kontakty Zygmunta Celichowskiego z Łużyczanami*, „SO”, 23, s. 281-287.

Völkel M., 1995, *Přinošk k lužiskoserbsko-kašubskim kulturnym kontaktam*, „SO”, 52, s. 157- 168.

Völkel M., 2000, *Wzajemnosće wobohačichu literarne žiwjenje. Studia k serbsko-běloruskim kulturnym kontaktam*, „SO”, 57, s. 133-147.

Waliszewska J., 2016, *Antroponimy i toponimy w łużyckich tłumaczeniach Ewangelii według św. Mateusza*, „SO”, 73/1, s. 157-173.

Werner E., 2017, *Teaching in the Absence of a Standard Language. A Case Study of Upper Sorbian*, „SO”, 74/1, s. 157-167.

Widajewicz J., 1927, *Licivaviki Widukinda. Studium onomastyczno-geogra-*

ficzne, „SO”, 6, s. 85-182.

Widajewicz J., 1960, *Skąd pochodziła Emnilda, małżonka Bolesława Chrobrego*, „SO”, 20/1, s. 68-79.

Wróblewski T. S., 1965, *Wystawa książki tużyckiej w Poznaniu*, „SO”, 25, s. 270-271.

B. Recenzje i omówienia (43)

Bakuła B. (rec.): *Prašenja Sorabistiki*. Redaktionelne wobdźěłanje W. Motornyj a D. Scholze / Pytania Sorabistyky. Zbirnyk naukowych prac. Za redakcieju W. Motornoho ta D. Szolce, Lviv-Budyšin 2002 – „SO”, 60, 2003, s. 172-173.

Brocki Z. (rec.): *Bibliographie der Veröffentlichungen von Frido Měšk.* Zusammengestellt von P. Kunze und H. Völkel, „Lětopis B”, 1976, 23/1, s. 83-127 – „SO”, 35, 1978, s. 133-135.

Bura R. (rec.): A. Ivčenko, S. Wölke, *Hornjoserbski frazeologiski słownik*, Budyšin / Bautzen 2004 – „SO”, 67, 2010, s. 169-170.

Derlatka T. (rec.): E. Teodorowicz-Hellman, *W drodze do „Krabata”*. Richtung „Krabat”, Stockholm 2006 – „SO”, 63, 2006, s. 209-212.

Grabowski T. S. (rec.): *Lětopis Instituta za serbski ludospyt w Budyšinje*, Budyšin 1964, Rjad A – rěč a literatura, č. 11, 1-2 – „SO”, 26, 1967, s. 243-247.

Gruchmanowa M. (rec.): H. Schuster-Šewc, *Sorbische Sprachdenkmäler 16.-18. Jahrhundert*, Bautzen 1967 – „SO”, 28/29, 1971, s. 307-310.

Gruchmanowa M. (rec.): *Sorbischer Sprachatlas*, oprac. H. Fasske, H. Jentsch, S. Michalk, I. *Feldwirtschaftliche Terminologie*, Bautzen 1965; II. *Viehwirtschaftliche Terminologie*, Bautzen 1968; III. *Floristische und faunistische Terminologie*, Bautzen 1970 – „SO”, 30, 1973, s. 210-213.

Labuda G. (rec.): E. Wienecke, *Untersuchungen zur Religion der Westslawen. Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte*, Leipzig 1940 – „SO”, 18, 1939-1947, s. 459-470.

Labuda G. (rec.): J. Brankač, *Studien zur Wirtschaft und Sozialstruktur der Westslawen zwischen Elbe – Saale und Oder aus der Zeit vom 9. bis zum*

12. Jahrhundert, Bautzen 1964 – „SO”, 26, 1967, s. 257-258.

Labuda G. (rec.): R. Kötzschke, *Deutsche und Slawen im mitteldeutschen Osten – Ausgewählte Aufsätze*, hrsgb. v. W. Schlesinger, Darmstadt 1961 – „SO”, 26, 1967, s. 260-261.

Labuda G. (rec.): Ch. Knauth, *Derer Oberlausitzer Sorbenwenden umständliche Kirchengeschichte*. Herausgegeben von R. Olesch, Köln-Wien 1980 – „SO”, 39, 1982, s. 205-206.

Leszczyński R. (rec.): H. Zejler, *Zhromadżene spisy*, t. 1-7 (wydała L. Hajnec), Budyšin 1972-1996 – „SO”, 55, 1998, s. 176-179.

Leszczyński R. (rec.): D. Scholze, *Stawizny serbskeho pismowstwa 1918-1945*, Budyšin 1998 – „SO”, 56, 1999, s. 163-166.

Lewaszkiwicz T. (rec.): G. Körner, *Wendisches oder slawonisch-deutsches ausführliches und vollständiges Wörterbuch. Eine Handschrift des 18. Jahrhunderts*. Herausgegeben von R. Olesch, (I) 1-3, (II) 1-2: I. Teil, Band 1: A-J, Köln-Wien 1979, Band 2: K-N, Köln-Wien 1979, Band 3: O-Q, Köln-Wien 1979; II. Teil, Band 1: R-S, Köln-Wien 1980, Band 2: T-Z, Köln-Wien 1980 – „SO”, 40, 1983, s. 134-136.

Lewaszkiwicz T. (rec.): G. Matthaei, *Wendische Grammatica, Budissin 1721*. Herausgegeben von R. Olesch, Köln-Wien 1981 – „SO”, 42, 1985, s. 181-182.

Lewaszkiwicz T., (rec.): *Němsko-hornjoserbski słownik*. Założił R. Jenč. Spisali: H. Jenč, F. Michałk a i. Šěrakowa. Sobu dźěłał J. Měrcink. B. I-II, Bautzen 1989-1991 – „SO”, 54, 1997, s. 148-149.

Lewaszkiwicz T. (rec.): *Das Neue Testament der niedersorbischen Kraukauer (Berliner) Handschrift. Ein Sprachdenkmal des 17. Jahrhunderts*. Herausgegeben von H. Schuster-Šewc mit einer sprachlichen Analyse und Transliteration der Handschrift sowie wissenschaftlichen Kommentaren, Bautzen 1996 – „SO”, 55, 1998, s. 179-181.

Lewaszkiwicz T. (rec.): A. Pohontsch, *Der Einfluss obersorbischer Lexik auf die niedersorbische Schriftsprache. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der niedersorbischen Schriftsprache*, Budyšin / Bautzen 2002 – „SO”, 65, 2008, s. 160-162.

Lewaszkiwicz T. (rec.): H. Jentsch / H. Jenč, A. Pohontsch / A. Pohončowa, J. Schulz / J. Šořćina, *Deutsch-obersorbisches Wörterbuch neuer Lexik / Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*, Bautzen / Budyšin 2006 – „SO”, 65, 2008, s. 163-164.

Lewaszkiwicz T. (rec.): S. Wölke, *Geschichte der sorbischen Grammatikschreibung*, Bautzen / Budyšin 2005 – „SO”, 65, 2008, s. 164-166.

Lewaszkiwicz T. (rec.): H. B. Brijnen, *Die Sprache des Hanso Nepila. Der niedersorbische Dialekt von Schleife in einer Handschrift aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Bautzen 2004 – „SO”, 67, 2010, s. 181-182.

Lewaszkiwicz T. (rec.): F. Kaulfürst, *Studije k řěcy Kita Fryca Stempla*, Bautzen / Budyšin 2005 – „SO”, 67, 2010, s. 182-183.

Lewaszkiwicz T. (rec.): H. Šewc, *Rukopis Jana Cichoriusa z řěta 1663. Zažne prócowanja Kulowskich měřćanow wo hornjoserbske ewangelske nabožne pismowstwo*, Bautzen / Budyšin 2006 – „SO”, 67, 2010, s. 183-184.

Lewaszkiwicz T. (rec.): G. Stone, *The Göda Manuscript 1701. A Source for the History of the Sorbian Language. With an Introduction and Glossary*, Bautzen 2009 – „SO”, 67, 2010, s. 184-185.

Lewaszkiwicz T. (rec.): A. Pohončowa, J. Šořćina, S. Wölkowa, *Z labirynta serbščiny. Bjesady wo řěči*. Cyłkowna redakcija: S. Wölkowa, Budyšin 2009 – „SO”, 72/1, 2015, s. 230-231.

Magnuszewski J. (rec.): *Ćišinskeho listowanje z Muku a Čěrnym. Wudałoŷ z přispomnjenjemi M. Krječmar a P. Nowotny*, Budyšin 1958 – „SO”, 21, 1961, s. 219-225.

Magnuszewski J. (rec.): J. Młyńk, *400 řět serbskeho pismowstwa. Přewodnik we wobrazach*, Budyšin 1960 – „SO”, 23, 1963, s. 314-316.

Magnuszewski J. (rec.): P. Nowotny, *Ćišinskeho narodny program na zakladže jeho swětonahlada*, Budyšin 1960 – „SO”, 23, 1963, s. 316-319.

Mincer F. (rec.): T. Jaworski, *Žary w dziejach pogranicza ślasko-łużyckiego*, Žary 1993 – „SO”, 53, 1996, s. 132-133.

Piotrowski B. (rec.): *Geschichte der Sorben*. Oprac. J. Šořta, H. Zwahr. Mit Beiträgen von F. Förster, H. Fařke, F. Měřšk, S. Musiat, Band 2. Von 1789 bis 1917, Bautzen 1974 – „SO”, 39, 1982, s. 216-219.

Piotrowski B. (rec.): *Geschichte der Sorben. Von 1945 bis zur Gegenwart*. Oprac. J. Schiller, M. Thiemann, Band 4, Bautzen 1979 – „SO”, 41, 1984, s. 145-147.

Piotrowski B. (rec.): R. Urban, *Die sorbische Volksgruppe in der Lausitz 1949-1977. Ein dokumentarischer Bericht*, Marburg-Lahn 1980 – „SO”, 42, 1985, s. 188-190.

Siatkowski J. (rec.): H. Jentsch, *Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhunderts bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bautzen / Budyšin 1999 – „SO”, 58, 2001, s. 251-256.

Sieczkowski A. (rec.): W. Kochański, *Dole i niedole Serbotużyczan*, Warszawa 1962 – „SO”, 23, 1963, s. 309-311.

Sieczkowski A. (rec.): M. Kubašec, *Jakub Bart-Ćišinski – basnik młodžiny a přichoda – 1856-1909*, Budyšin 1956 – „SO”, 23, 1963, s. 311-314.

Sobierajski Z. (rec.): A. Frinta, *Chodové – srbský kmen z Bavor*, *Minulosti Plzně a Plzeňska*, III, 1960, s. 13-43, zvláštní otisk – „SO”, 23, 1963, s. 305-309.

Strzelczyk J. (rec.): *Die Kölner niedersorbische Liederhandschrift. Ein Kirchengesangbuch des 18. Jahrhunderts*. Herausgegeben von R. Olesch, Köln-Wien 1977; Ch. Knauthe, *Annales typographici Lusatae Superioris oder Geschichte der oberlausitzen Buchdruckereien*. Herausgegeben von R. Olesch, Köln-Wien 1980 – „SO”, 39, 1982, s. 219-220.

Strzelczyk J. (rec.): *Historisches Ortslexikon für die Niederlausitz*, Bd. I-II. Bearbeitet von R. Lehmann, Marburg 1979 – „SO”, 39, 1982, s. 220-221.

Śliziński J. (rec.): J. Čěsla, *Basniske džěło*. Zezběrał, zřadował a předstowo napisał dr. M. Krječmař, Budyšin 1959 – „SO”, 21, 1961, s. 218-219.

Śliziński J. (rec.): F. Mětšk, *Bestandverzeichnis des Sorbischen Kulturarchivs in Bautzen; Teil I. Das Restarchiv der Maćica Serbska*, Budyšin 1963 – „SO”, 25, 1965, s. 250-251.

Tomaszewski A. (rec.): M. Vasmer, P. Wirth, I. *Sorbische (Wendische) Texte*. Nr. 1. *Niedersorbische Schriftsprache*. (...), Berlin 1932; Nr. 2. *Die niedersorbische Mundart von Haasow, Kr. Kottbus* (...), Berlin 1934; Nr. 3. *Obersorbische Schriftsprache*. Nr. 4. *Die obersorbische Mundart von Gross-Koschen*

bei Senftenberg. (...), Berlin 1934 – „SO”, 16, 1937, s. 287-295.

Tomaszewski A. (rec.): P. Wirth, *Beiträge zum sorbischen (wendischen) Sprachatlas. Kartenband Lief. 1 u. 2. Textband Lief. 1 u. 2.* (...), Leipzig 1933 i 1936 – „SO”, 16, 1937, s. 295-303.

Zierhoffer K. (rec.): E. Eichler, *Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Neisse*, Berlin 1965 – „SO”, 30, 1973, s. 231-237.

C. Sprawozdania (1)

Lewaszkiwicz T., Rychtar H., 1978, *25 lat działalności Instytutu Sorabistyki przy Uniwersytecie im. K. Marksa w Lipsku*, „SO”, 35, s. 173-175.

D. Nekrologi (4)

Komitet Redakcyjny „SO”, 1932, *Dr. Korla Arnošt Muka*, „SO”, 11, s. 1-3.

Komitet Redakcyjny „SO”, 2010, *Profesor Paweł Nowotny (6 I 1912 – 2 XII 2010)*, „SO”, 67, s. 204.

Petr J., 1974, *Jurij Młynk (13 IV 1927 – 16 VII 1971)*, „SO”, 31, s. 242-245.

Żak J., 1967, *Profesor dr Wojciech Kóčka (13 X 1911-18 XI 1965)*, „SO”, 26, s. 271.

Sorabica in the Slavia Occidentalis yearbook (1921-2017)

Between 1921 and 2017, the Slavia Occidentalis yearbook published in Poznań featured 126 texts related to Sorabian studies: 78 articles, 43 reviews/discussions, 1 report and 4 obituaries. The articles discussed the following topics: 1. Lusatian literature and folklore (8), 2. Lusatian culture and cultural and research relationships between Lusatians and Slavs (11), 3. Lusatian history and present national situation, 4. anthropology (1), 5. Sorbian language studies (partly against a Slavic background) (52).

Linguists whose publications had the largest impact on the development of Sorbian language studies include A. Muka, H. Schuster-Šewc, L. I. Rojzenzon and R. Bura.

Lužickosrbské školství v severních Čechách po II. světové válce

Słowa kluczowe: Górne i Dolne Łużyce, nazizm i zanik serbołużyckiego szkolnictwa, Północne Czechy, Czeska Lipa, Varnsdorf i Liberec, odejście uczniów serbołużyckich z Czechosłowacji po powstaniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej

Key words: Upper and Lower Lusatia, Nazism and the demise of Sorbian school system, Northern Czechia, Czeska Lipa, Varnsdorf and Liberec, departure of Sorbian students from Czechoslovakia after formation of the German Democratic Republic

Vznik lužickosrbského školství v Československé republice v severních Čechách v roce 1945 navazoval na dávná studia Lužických Srbů u nás, o kterých je nutné úvodem se zmínit.

Do Prahy chodili Lužičané již koncem XIV., ale zejména v XVII. století studovat hlavně teologii. Byli to převážně studenti z katolické části Horní Lužice, zde se seznamovali s českým prostředím, někteří z nich v Čechách později i působili¹. Studenti mohli v Praze využívat od roku 1692 nadaci založenou bratry Šimonovými² na podporu lužickosrb-

¹ P. Kaleta, Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého, Praha 2006, s. 64 ad.; J. Zdichynec, *Z Kulowa přes Prahu do Bělehradu. Osud lužickosrbského jezuity v barokní Evropě*, [w:] *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem. Společnost přátel Lužice (1907-2007)*, Praha 2008, s. 73-102.

² O nich: *Nowy biografiski słownik k stawiznam a kulturje Serbow*, red. J. Šořta, P.

ských studentů a na pražské Malé straně Lužický seminář (dnešní budova je z roku 1728), kde bývali ubytováni mladí Srbové předurčení pro církevní dráhu nebo navštěvovali přednášky na Karlově univerzitě a současně navazovali styky s vyrůstající českou obrozeneckou inteligencí. V průběhu XVIII., ale zejména XIX. století zde pobývali četní pozdější lužickosrbští kněží-spisovatelé, kteří se podíleli na podpoře národního obrození v Lužicích³. Budovou Lužického semináře tak prošla v XIX. nebo počátkem XX. století elita lužickosrbské inteligence. Připomeňme si několik jmen:⁴ Mikławš Andrlicki (1871-1908), Měrćin Bałcar (1711-1785), Jakub Bart-Ćišinski (1856-1909), Michał Bjedrich (1855-1876), Mikławš Bjedrich-Radlubin (1859-1930), Jurij Bruski (1889-1950), Jakub Korla Bryl (1811-1865), Jan Bryl (1879-1931), Jakub Buk (1825-1895), Michał Buk (1804-1865), Jakub Cyž (1775-1837), Jan Cyž (1883-1948), Jurij Cyž (1848-1874), Jurij Cyž (1904-1947), Michał Cyž (1858-1947), Mikławš Cyž (1825-1853), Michał Čoch (1851-1922), Mikławš Čórlích (1784-1851), Jurij Delan (1878-1952), Jurij Delenk (1882-1918), Romuald Domaška (1869-1945), Mikławš Dórník (1877-1946), Handrij Dučman 1836-1909), Pětr Dučman (1839-1907), Mikławš Jakub Fulk (1754-1829), Jan Jurij Prokop Hančka (1731-1789), Jurij Handrik (1897-1963), Jan Haša (1842-1863), Jan Michał Haška (1778-1854), Michał Haška (1827-1870), Jan Jó-

Kunze, F. Šěn, Budyšin 1984, s. 543, 544 - tam i odkazy na literaturu; je ovšem třeba poznamenat, že tato příručka eviduje pouze již zesnulé osobnosti).

³ A. Morávek, Vl. Zmeškal, *Lužický dům v Praze (1728-1948)*. Praha 1948; A. Frinta, *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*, Praha 1955, s. 31, 207; Z. Boháč, *Die Matrikel der Zöglinge des „Wendischen Seminars“ in Prag 1728-1992*, „Lětopis B“ 1966, 13/2, s. 166-228; Idem, *Z dějin Lužického semináře v Praze*, „Přehled Lužického kulturního života“ 1968, 10, s. 2-11; Idem, *České země a Lužice*, Praha 1993 (s. 41-48: Serbski seminar v Praze; s. 49-56: *Die Matrikel der Zöglinge...*); *Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. – 26. 11. 2004)*, Praha 2005 (J. Mudra, *Přinošk k stawiznam Małostronskeho gymnazija, na kotrymž so chowancy Serbskeho seminaru kublachu*, s. 105-116; L. Hrabová, *Lužický seminář a Společnost přátel Lužice v letech 1945-1948*, s. 117-122; L. Hajnec, *Duchovně dějinný svět Prahy a Lužičtí Srbové*, s. 123-128; R. Mikula, *Konec Lužického domu v Praze*, s. 244-253); P. Kaleta, op. cit., s. 68-71.

⁴ A. Frinta, op. cit., s. 122 ad.; . *Nowy biografiski słownik....*

zef Hawštyn Hauptmann (1709-1771), Jurij Hejduška (1874-1956), Jakub Herman (1836-1916), Michał Hórnik (1833-1894), Mikławš Jacsławk (1827-1862), Józef Jakubaš (1890-1958), Jan Pětr Jordan (1818-1891), Jan Just (1869-1922), Mikławš Just (1885-1971), Michał Kětan (1892-1965), Jakub Kilank (1856-1916), Ota Kleiber (1860-1895), Wjacsław Měrcin Kobalc (1732-1796), Jurij Kral (1864-1945), Měrcin Krječmar (1842-1864), Mikławš Krječmar (1891-1967), Jurij Křižank (1868-1938), Jurij Gustav Kubaš (1845-1924), Jurij Kumor (1855-1918), Pawoł Kurjo (1897-1935), Jakub Kučank (1818-1898), Matej Jan Kučank (1776-1844), Jurij Łusčanski (1839-1905), Jan Laras (1845-1921), Josef Leidler (1847-1937), Michał Lešawa (1843-1862), Jurij Libš (1857-1927), Franc Jurij Lok (1751-1831), Jakub Lorenc-Zalěski (1874-1939), Jan Mahr (1765-1848), Franc Měrcink (1852-1910), Michał Mič (1879-1946), Jakub Nowak (1821-1875), Józef Nowak (1895-1978), Jurij Nowak (1853-1887), Jakub Nowak-Horjanski (1864-1938), Jakub Nowak-Kaščanski (1864-1920), Jan Měrcin Nuk z Lichtenhofa (1720-1780), Michał Pětranc (1849-1915), Jakub Pjech (1797-1870), Filip Rězak (1859-1921), Korla Rězbark (1880-?), Józef Rjeda (1894-1979), Michał Róla (1841-1881), Jakub Skala (1851-1925), Jakub Šewčik (1867-1935), Michał Šewčik (1870-1903), Beno Šořta (1891-1968), Pawoł Šořta (187-1948), Jakub Šuba (1747-1819), Jan Čěsla (1840-1915), Michał Jan Wařda (1721-1794), Jurij Wawrich (1833-1860?), Bjarnat Wawrik (1889-1979), Jurij Winger (1872-1918), Jurij Wićaz (1899-1974), Jakub Wjacsławk (1885-1951), Jakub Wjels (1829-1874), Jan Wjenka (1882-1971), Michał Wjesela (1863-1927), Jakub Warnar (1828-1910), Mikławš Zarjenk (1865-1916), Jakub Žur (1754-1799), Jakub Žur (1821-1887), Jakub Žur (1876-1969) a Mikławš Žur (1859-1932).

Na českých vysokých (ale i středních) školách studovali lužickosrbští studenti i v letech po I. světové válce,⁵ ale po nástupu nacistického

⁵ Např. Mikławš Domaška (1869-1945; studoval v Praze na gymnasiu v letech 1885-1889), Měrcin Nowak-Njehorňski (1900-1990; studoval u Mistra Maxe Švabinského), výtvarnice Hanka Krawcec (1901-1990; studovala na Uměleckoprůmyslové škole u profesora Františka Kysely), Jurij Heněl (1905-1938; studoval v Praze 1927-1928 filosofii), Jurij Chěžka (1917-1944; studoval v Praze v letech 1929-1937 na

režimu jim v tom bylo bráněno⁶.

Po skončení napoleonských válek vzrůstá německý nacionalismus, lužické území bylo roztrženo: Dolní Lužice a část Horní Lužice připadla Prusku, druhá část Horní Lužice Sasku. Poté došlo ke zrušení poddanství a roboty, ale vlivem vojenské služby a většího styku s německými úřady ve městech se posilovala asimilace Lužických Srbů. Roku 1856 byl zrušen zákaz pro Srby usazovat se ve městech, nastupovala však industrializace území, další rány Srbstvu přinesla prusko-rakouská válka roku 1866 a zejména vznik německého císařství⁷. Již roku 1833 byl podán v saském sněmu návrh, aby se ve všech vesnických školách vyučovalo jen německy; nakonec se prosadilo, že srbským dětem má být ponecháno vyučování čtení a náboženství v mateřském jazyku⁸. Boj o

arcibiskupském gymnasiu, poté v letech 1937-1939 bohemistiku, sorabistiku a germanistiku), Jurij Khěžka-Hórčanski (1917-1944, od roku 1937 studoval na Karlově universitě v Praze), Mikławš Krejčmar (v letech 1918-1920 slavistiku a germanistiku), Lubina Rawpowa-Holanec (1927-1964; studovala v letech 1948-1953 na pražské konzervatoři), Herman Šleca (1892-1948; studoval v letech 1918-1923 v Praze filosofii), Pawoł Wićaz-Chróščanski (1901-1933; studoval na hospodářské škole v Kuklenách u Hradce Králové). Viz též: R. Bígl, *Wuwucowanje sorabistiki na Karlowej uniwersiise wot powołanja Černego do nastaša wurědneho stola*, [w:] *Praha a Lužičti Srbowé...*, s. 179-189.

⁶ Typickým příkladem je osud hornolužického studenta Jurija Měrcínka, který chtěl pokračovat ve studiích na Karlově univerzitě, byl ale 16. srpna 1937 zatčen na německo-československých hranicích a skončil v nacistickém žaláři a posléze až do konce světové války v koncentračním táboře (srv. blíže o něm: *Lužickosrbský student Jiří Měrcínk*, „Bezděz. Přehled kulturních a přírodních poměrů severních Čech a Lužice“ 1937, VIII, s. 187; J. Šůla, *Jan Ort a Jurij Měrcínk: vzájemná česko-lužickosrbská korespondence dvou přátel, pedagogů, filologů a bývalých vězňů německých nacistů (Příspěvek k novodobým česko-lužickosrbským literárním kontaktům)*, „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużycoznawcze“ 2015, 14, s. 138-171), Měrcínkova dcera se stala rovněž spisovatelkou, ale bohužel publikuje převážně německy (Angela Stachowa, narozená 1948 v Praze) - viz: V. Bok, *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*, Praha 1987, s. 642-643; H. Ulbrechtová, *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*, Praha 2009, s. 198-200; R. Čermak, G. Maiello, *Nástin dějin a literatury Lužických Srbů*, Brno 2011, s. 157.

⁷ Viz: J. Šůla, *Důsledky pruského vítězství roku 1866 na postavení slovanských národů v Sasku a Prusku*, „Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost“ 2006, 3, s. 67-76.

⁸ A. Frinta, op. cit., s. 51 ad.

srbskou školu pokračoval i po skončení I. světové války, dílčí úspěchy stíhaly větší prohry⁹. Katastrofu pro školství Lužických Srbů znamenal nástup nacistického režimu, srbští učitelé a kněží byli překládáni na čisté německé území, srbština se samozřejmě neučila a odrostlejší mládež rukovala do německé armády¹⁰. V roce 1945 na zničeném lužickém území nebyly srbské školy, nastupující školáky nemohli učit srbští učitelé, nová generace stěží ovládala svoji mateřštinu, nacistická ideologie byla v poraženém Německu stále živá, posilována trpkým poznáním totální porážky. Za této situace - vskutku „za minutu před dvanáctou hodinou“ - přišla pomoc z Československé republiky.

Okamžitě byla díky obnovené Společnosti přátel Lužice věnována péče dětem, které přijížděly na prázdninové pobyty do Čech. Navázalo se na charitativní akce ve prospěch lužickosrbských dětí, které jezdily do Jablkynic u Mladé Boleslavi již před II. světovou válkou. V roce 1945 to bylo na 400 dětí (byly to děti z Wojerecka, z okolí Kulowa, z Budyšína, z Bukec a ze Slepého). Jak píše referující: „*Nesledovali jsme jen snahu poskytnout zotaven, tolik dětem potřebné, ale bylo třeba učit je v jejich mateřštině a též národní výchově. Větina našich hostů byla z obcí, kde válka zanechala velmi zlé stopy.*“¹¹ Mnohé děti pocházely z vícečetných rodin, hornolužic-

⁹ Ibidem, s. 106 ad.

¹⁰ Srv. blíže: J. Petr, *Nástin politických a kulturních dějin Lužických Srbů*, Praha 1972, s. 243-248.

¹¹ J. Hainc, *Prázdninové osady lužickosrbských dětí v Čechách v r. 1945*, „Lužickosrbský věstník. Časopis Společnosti přátel Lužice v Praze“ (dále jen: LSV), 1956, ročník XXI, s. 20. Viz též: *Prázdninová osada lužických dětí v Jablkynicích*. LSV 1946, XXI, s. 78; jkn (= Jiří KAPITÁN), *Dětská osada lužickosrbských dětí v Janově*, LSV XXI, 1946, s. 83 (příchod a odjezd domů neproběhl bez incidentů: „Při přechodu hranic našli se sudetští Němci, kteří jeden díl dětí doprovázeli nadávkami, ba i kamením“ ... „Odchod poslední skupiny přes hranice byl stejně obtížný jako příchod. Sudetští Němci totiž hlídali hranice, na jedné německé stanici (Sohland) několik výtržníků napadlo skupinu dětí s učiteli klacky. Ruský poddůstojník, který byl přivolán na pomoc, prohlásil sice Němcům, že děti mají dovolený přestup hranic, ale to německému policejnímu vedoucímu nestačilo, ten trval na tom, že podle jeho instrukcí musí proti výpravě zakročít, a že onen poddůstojník ruský mu nemá co poroučet! Jak patrně znovu, Němci se vůbec přes válku nezměnili. Hřeší na přílišnou dobráckost Rusů, kteří se dívají i na poraženého nepřítele jako na člověka.“); *Lužickosrbské děti vzpomínají na Československo*, LSV 1947, XXII,

ké vesnice byly koncem II. světové války zničeny a v osvobozené Československé republice byl přidělový systém (potravin y na lístky, určité průmyslové zboží na poukazy).

Nezůstalo jen u péče o děti. Pomocná ruka byla nabídnuta odrostlejší mládeži, aby se mohla vzdělávat v mateřském jazyku a připravovat se na maturitu, poněvadž v Lužici neexistovaly školy v lužické srbštině¹². Ve školním roce 1946/47 studovali v Praze středoškoláci (kterým bylo vypláceno měsíčně stipendium ve výši 1500,- Kčs a bydleli v Lužickém semináři): Jurij Budař a Jurij Paleř, dále vysokoškoláci Marja Bržanec, Feodor Cyž, Helmut Cyž, Eberhard Dučman, Alfred Ficman, G. Haješ, Jan Horn, Bjarnat Just (v Brně), Gerhard Kosyk, Marta Křižanec, W. Lejnikec, Felix Mróz, Blažij Nawka, Arnošt Panach, Bedřich Urban-Rausendorf, Jan Donat¹³. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy studovali např. literární historička Lucije Hajnec, lingvista a historik Frido Mičařk, musikolog Jan Rawp a pedagog Hanuš Härtel¹⁴.

Základní a střední lužickosrbské školství bylo budováno již v roce 1945 v severních Čechách a zřizovala je Ústřední matice školská za pomoci Společnosti přátel Lužice v Praze. Prameny k poznání této historie se nacházejí v několika různých archivech. Ve Státním okresním archivu v České Lípě se nachází krátká *Historie lužicko-srbského gymnasia v ČSSR*, kterou zpracoval Bohumil Hynek¹⁵, a seznam lužickosrbských žáků studujících na Veřejné obchodní škole ve Varnsdorfu spolu s příslušnou korespondencí¹⁶. Ve Státním okresním archivu v Děčíně jsou uloženy Třídní knihy Spolkového lužickosrbského reálného gymnasia

s. 92 (uvádějí se děti z Lubije, Kamjence a Wósporku).

¹² O vývoji lužickosrbského školství na území historických Lužic a později v Německé demokratické republice píše Jan Petr (op. cit., s. 312-316), o lužickosrbském školství v ČSR se však nezmiňuje. Viz též: R. Čermák, G. Maiello, op. cit., s. 98, 109-113.

¹³ Péče o lužickosrbské studenty u nás. LSV 1947, XXII, s. 46; Účast pražských Lužických Srbů na oslavách 1. máje, LSV 1948, XXIII s. 32.

¹⁴ Z. Urban, *Studij mlodych Serbow w sewjernej Čěskej (1945-1950)*, „Rozhled“ 1995, 45, s. 401.

¹⁵ Státní okresní archiv Česká Lípa (dále jen: SOKA Česká Lípa), rukopis č. 18/5.

¹⁶ SOKA Česká Lípa, fond Střední ekonomická škola Česká Lípa, i. č. 603, karton č. 10.

Ústřední matice školské v České Lípě a ve Varnsdorfu a přihlašovací listy studentů Staškovy lužickosrbské pobočky gymnasia v Liberci z roku 1949¹⁷. V Národním archivu v Praze je uložen fond Ústřední matice školská, kde je pod i. č. 786 uložena složka Škola lužickosrbská v České Lípě¹⁸ a pod i. č. 787 Staškovo spolkové lužickosrbské reálné gymnasium Ústřední matice školské ve Varnsdorfu¹⁹.

Na léta strávená na školách v Československu po II. světové válce vzpomínali i někteří bývalí studenti: Jan Bart²⁰, Jurij Koch²¹, Miķławš

¹⁷ Státní okresní archiv Děčín (dále jen: SOkA Děčín), fond 172, i. č. 13, karton č. karton č. 1.

¹⁸ Národní archiv Praha (dále jen: NA Praha), fond 1669, i. č. 786, karton č. 584. Jedná se o účetní doklady a korespondenci. Jsou zde informace o vzniku třídy obecné školy srbských dětí v České Lípě, kterou navštěvuje 22 dětí (leden 1947).

¹⁹ NA Praha, fond 1669, i. č. 787, karton č. 584. Tato složka je velice obsáhlá a přináší četné informace, účetní doklady, zprávy z porad vyučujících (24.1.1947, 24.4.1947, 21.6.1947, 21.9.1947, 9.12.1947, 28.1.1948, 28. 4. 1948, 10.7.1948, 9.9.1948), osobní výkazy vyučujících, záležitost odvolání prof. Bj. Rachela pro podezření se spoluprací s pražskou Lužickosrbskou národní radou, korespondence (zejména v souvislosti se zrušením gymnasia) aj.

²⁰ J. Bart, *Před 50 letami - započatí serbskeho šulstwa w sewjernih Čechach*, „Rozhled“ 1996, 46, s. 133-137.

²¹ J. Koch, *Cesta do světa - do Varnsdorfu*, „Mandava. Vlastivědné čtení z Varnsdorfu, Šluknovského výběžku a saského příhraničí. Ročenka Kruhu přátel muzea Varnsdorf“ 2004-2005, s. 87-89. Spisovatel se narodil 15.9.1936 v Horní Lužici do rodiny dělníka v kamenolomu, studoval žurnalistiku a divadelní vědu na univerzitě v Lipsku, píše lužickosrbsky i německy. Je autorem řady románů, knih pro děti, lyrických básní, divadelních a rozhlasových her. Mezi jeho nejznámější díla patří jeho román Nawróť sonow z roku 1983 (česky pod názvem Sestup z hor snů (1988), ve které jsou zachyceny jeho vzpomínky na gymnaziální studia v ČSR) (Vl. Juricová, *Lužickosrbská gymnázia v ČSR po 2. světové válce*, diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze Filozofická fakulta Katedra pedagogiky, Praha 2014, s. 77). Podrobněji: V. Bok, op. cit., s. 416-417; H. Ulbrechtová, op. cit., s. 200-208 a R. Čermák, G. Maiello, op. cit. s. 154-155.

Krawc²², Marka Budarjowa²³, Jan Warnar²⁴, Měrćin Völkel²⁵ a Hanka Fascyna²⁶.

Existuje již i nečetná literatura o lužickosrbském školství v Československé republice. Snad jako první se této tematice věnoval Zdeněk Urban²⁷. Hutnou zkratku přehledně podal Jaroslav Melichar²⁸ a počty studentů korigoval Mikławš Krawc²⁹.

V roce 2014 obhájila na Katedře pedagogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze Bc. Vladimíra Juricová diplomovou práci s názvem *Lužickosrbská gymnázia v ČSR po 2. světové válce*³⁰. Jde o rozsáhlejší rukopis (95 stran), práce se však zabývá pouze gymnázii, nikoliv celkovým pohledem na lužickosrbské školství v severních Čechách. Její pří-

²² M. Krawc, *Sport v českém Varnsdorfu a Lužičtí Srbové*, [w:] *Almanach ke 140. výročí povýšení Varnsdorfu na město*. Varnsdorf 2008, s. 129-130.

²³ M. Budarjowa, *Poválečná léta na školách v Čechách*, „Česko-lužický věstník“ (dále jen: ČLV) 2001, XV, s. 60-61.

²⁴ Jan Warnar (1934-1999), narodil se v rodině lamače kamene, studoval sorabistiku a tělesnou výchovu na univerzitě v Lipsku. Poté učil na Srbském gymnáziu v Budyšině a na Srbském učitelském ústavu v Ralbicích. Psal knihy pro děti a mládež, spolupracoval s dětským časopisem Płomjo. Zemřel ve Worklecích na následky dopravní nehody (V. Bok, op. cit., s. 741-742; Vl. Juricová, op. cit., s. 81). Napsal *Z brěmješka dopomnjenkow na čas we Warnoćicach* „Serbske Nowiny“ 1997, desetidílný seriál v měsících srpen (5.) až říjen (7.).

²⁵ M. Völkel, *Warnočanski jubilej*, „Rozhlad“ 1996, 46, s. 73-74 (jde o referát o oslavě 50 let lužického gymnasia, které se zúčastnili bývalí, dosud žijící absolventi).

²⁶ H. Fascyna, *Moje přenje léto na Serbskim gymnaziju w Čěskej Lipje*, [w:] R. Šěnowa, *Serbski gymnazij. 50 lět Serbske wyše šulstwo*, Budyšin 2002, s. 9.

²⁷ Z. Urban, *Česká pomoc lužickosrbskému školství (1945-1950)* [w:] *Město a jeho kultura. Sborník k padesátinám docenta PhDr.Zdeňka Pince*, Praha 1994, s. 20-28; autor přihlédl i k archivnímu fondu Ústřední matice školské; Idem, *Studij młodych Serbow...*, s. 397-401.

²⁸ J. Melichar, *Kronika lužickosrbského gymnázia v ČSR*, „Mandava“ 2003-2004, s. 39-47.

²⁹ M. Krawc, *Kelko Serbow je po 1945 w sewjernej Čěskej wuknylo?*, „Serbska šula“ 2005, 58, s. 44-46; Idem, *K ličbje serbskich wuknjacych w sewjernej Čěskej 1945-1950*, „Rozhlad“ 2014, 64, č. 6, s. 3-6 (autor odkazuje i na novinové články a zastavuje se na počtu maximálně 250 studentů; viz též odhad výše uvedeného Z. Urbana na s. 26).

³⁰ Práce je dostupná na internetové adrese: <https://is.cz/webapps/zzp/download/120164344>. Autorka bohužel nepřihlédla k fondu ÚMŠ uloženému v Národním archivu Praha.

nos spočívá ve vylíčení jednotlivých institucí, umístěním jednotlivých budov a internátů, složením pedagogického sboru českých i srbských učitelů včetně jejich stručného biogramu, výčtem předmětů v jednotlivých třídách, fotodokumentací a v poslední kapitole vysoce hodnotícím komentářem o významu české pomoci lužickosrbskému školství po druhé světové válce (s. 74 ad.). A pro českého badatele je zásadní seznam některých žáků, kteří se po návratu domů zapojili do kulturní činnosti, a vzhledem k tomu, že jako žijící nejsou ještě uvádí v biografickém slovníku z roku 1984, mohu s odkazem na rukopis Vladimíry Juricové v tomto svém článku uvést o nich stručné informace (autorka samozřejmě v poznámkovém aparátu cituje svůj zdroj).

V **České Lípě** bylo v neděli 2. prosince 1945 slavnostně otevřeno první lužickosrbské reálné **gymnasium** pod názvem *Spolkové lužickosrbské reálné gymnasium ÚMŠ v České Lípě*. Bylo založeno jako soukromá škola Ústřední matice školské dne 1.12.1945 se třemi třídami pro 61 žáků. Jednalo se primu, sekundu a tercii osmiletého gymnázia, vyučovalo se vždy odpoledne v budově Státního reálného gymnasia. První třída byla pouze lužickosrbská s lužickosrbskými studenty a s lužickosrbským vyučovacím jazykem. V dalších třídách byl vyučovací jazyk český s povinným předmětem lužická srbština. Profesorský sbor byl složen ze srbských a českých vyučujících. Studentů (chlapci a děvčata) z Lužice bylo přes šedesát, 33 studenti a 3 profesoři byli ubytováni na internátu, ostatní v českých rodinách, všichni se stravovali v internátu. Péče z české strany byla svěřena inspektoru Josefu Maštálkovi³¹, předsedovi odboru Společnosti přátel Lužice v České Lípě³².

³¹ Srv. o něm: B. Ký., *Josef Maštálko*, „Bezděz. Přehled kulturních a přírodních poměrů severních Čech a Lužice“ 1936, VII, s. 133-134. Ve své informativní brožuře (*Lužičtí Srbové*, Česká Lípa 1946) píše na s. 28 o studiu Lužických Srbů na gymnasiu v České Lípě (tehdy jich bylo 59), „aby Lužice po osvobození měla již hotové své školství jako základ duševního svého života“, neboť „Němci dosud nedovolili zříditi ryze srbskou školu ani jedinou ... Němce ani druhá světová válka ničemu nenaučila a ničím hrubě Srby dále“.

³² Pokud jde o chronologii dějin lužickosrbského gymnázia v České Lípě a ve Varnsdorfu odkazují na citovanou přehlednou práci: J. Melichar, op. cit.

V České Lípě byly také organizovány několikrát opakované **půlroční kursy pro lužickosrbské učitelky mateřských škol**, počínaje 1.10.1947, pod vedením známé spisovatelky Marji Kubašec³³.

Současně byly ve Varnsdorfu otevřeny dva **kursy, zemědělský (poprvé v období od 26. 11. 1945 do 13.7.1946) a obchodní**, pro několik desítek chlapců a děvčat z Lužice. Byl zde vybudován Lužickosrbský internát, kde bydleli a stravovali se žáci³⁴. Z české strany se tuto školu staral ředitel měšťanské školy ve Varnsdorfu Karel Macků (1907–1992)³⁵, jednatel odboru Společnosti přátel Lužice ve Varnsdorfu. Školy a internáty zřizovala a vydržovala Ústřední matice školská v čele se svým starostou ministerským radou Dr. Františkem Staškem³⁶.

³³ Z. Urban, *Česká pomoc...*, s. 23. Marja Kubašec (7.3.1890–13.4.1976), první lužickosrbská učitelka, překladatelka a spisovatelka, mimo jiné autorka epického románu o srbském učiteli v XVIII. století Bosčij Serbin, přeloženém do češtiny (*Nowy biografiski słownik...*, s. 315-317; V. Bok, op. cit. s. 436; H. Ulbrechtová, op. cit., s. 194-196; R. Čermák, G. Maiello, op. cit., s. 148).

³⁴ Jar. Bílek, *Varnsdorf*, LSV 1946, XXI, s. 65-66.

³⁵ Byl členem Kuratoria Veřejné obchodní školy ve Varnsdorfu a vyučoval politickou výchovu, zeměpis a tělocvik hochů. Srv. o něm: M. Budarjowa, *Karel Macků - wulki organizator a spěchowar serbskeho šulstwa we Warnoćicach*, „Rozhled“ 1997, 47, s. 446-450.

³⁶ -al. (pravděpodobně Vladimír Zmeškal), *Lužickosrbské školy v Čechách*, LSV 1946, XXI, s. 59-60. Zmíněné dva kursy existovaly ještě v letech 1946, 1947 a 1948. Od srpna 1946 zahájil ve Varnsdorfu **kurs pro výchovu nových lužickosrbských učitelů** a kurs při obchodní škole. Dne 31.12.1947 byl stav lužickosrbského studentstva ve Varnsdorfu následující:

Veřejná obchodní škola, 1. a 2. ročník, celkem 29 žáků

Učitelský kurs 20 žáků

Kurs z učiva měšťanské školy 29 žáků

Reálné gymnasium Ústřední matice školské 106

žáků Studenti a učitelé bydleli ve 3 budovách a správu lužickosrbských škol a internátu vykonávali Karel Macků a jeho manželka Růžena Macků, ředitelka mateřské školy ve Varnsdorfu. V roce 1948 odcházejí lužickosrbsští žáci i profesori zpět do Lužice. Od 1. září 1948 byla v lužickosrbském gymnasiu základním jazykem čeština a jen některým předmětům se vyučovalo srbsky. Dnem 30. června 1949 odcházejí z budovy školy a z Varnsdorfu lužickosrbsští žáci i profesori. Jejich školství se mělo podle rozhodnutí Krajského národního výboru v Liberci od příštího školního roku organizovat v Liberci (Bohumil

Do I. ročníku Veřejné obchodní školy ve Varnsdorfu byli v září 1946 přijati žáci, kteří absolvovali zkoušky z učiva měšťanské školy a kursu při měšťanské škole ve Varnsdorfu. Byli to: Richard BĚRKA, Lucia HAJNEC, Jurij HANČKA, Hana HANDRIKEC, Hanža JUSTEC, Ludwik KOLA, Jan KORJENK, Monika KRALEC, Marija KRAWCEC, Marie MRÓZEC, Jan PALÉR, Marie ŠEWCEC, Cyril ŠOLTA, Madlena WAWRIJEC, Marie WINAREC, TEREZIE WJACSLAWKEC a Josef ŽUR.

Do I. ročníku této školy v září 1947 nastupovali tito žáci: Marta BARTOWEC, Hanža KRAWCEC, Hana KOWARJEC, Gerhard SYMANK, Marja KOKLIC, Marja STAŠEC, Marja MICHALKEC, Jiří BULANK, Margot KOWARJEC, Herta KNOPEC, Jiří JUST, Gerhard HENDRYCH, Evelina KINDERMANEC, Wornar KUCHAR, Alfons HRJEHOR, Jan FORCH, František BROJER, Beno ŠTRAWC, Marja RJEDŽIC, Hanka WJELIC, Ferdinand ŠIREKC, Hanža RJEČKEC a Jan KOSK³⁷.

Do severních Čech přicházeli ale také mladí Lužičtí Srbové, kteří se usídlili poblíž hranic s Lužicí, zejména ve Varnsdorfu, Rumburku, Jirřikově a dalších obcích šluknovského výběžku, řada z nich zůstala v Čechách a domestikovala se zde, zejména ženy, které se tu vdávaly³⁸.

Počátkem roku 1947 byla v České Lípě zřízena lužickosrbská měšťanská škola³⁹. Dne 23. ledna 1947 oznamuje z Varnsdorfu Jurij Šolta, řídící učitel⁴⁰, do Prahy Ústřední matici školské, že se konečně vytvořila

Hynek, „Historie lužicko-srbského gymnasia v ČSSR“, atrojopis, In: Státní okresní archiv Česká Lípa, Sběrka rukopisů, Lužickosrbské gymnasium, Rukopis č. 18/5, 2 strany).

³⁷ SOKA Česká Lípa, Střední ekonomická škola Česká Lípa, i. č. 603, ev. č. K 10, složka Lužičtí Srbové.

³⁸ L. Šatava, *Lužičtí Srbové v severních Čechách od roku 1945 do současnosti*, „Český lid. Národopisný časopis“, 1986, 73, s. 18-23; Z. Valenta, *Serbja w sewjernej Českej*, „Rozhled“ 1997, 47, s. 451-454; R. Čermák, G. Maiello, op. cit., s. 117-127, na následujících stránkách (128-142) je přehled poválečné české sorabistické práce.

³⁹ LSV 1947, XXII, s. 59.

⁴⁰ Jurij Šolta (18.11.1886 Radwor - 1.9.1971 Budyšin) učitel a kulturní pracovník. Již roku 1907 působil jako učitel v Radworu, od roku 1938 pod dohledem nacistů. V letech 1945-1948 byl učitel a vedoucí internátu lužických studentů ve Varnsdorfu, v letech 1948-1956 korektor v srbské tiskárně v Budyšině, v letech 1953-1956 vyučoval srbštinu na Lidové univerzitě a na obchodní škole v Budyšině. Dirigent hudebních těles, autor

v České Lípě „obecná třída“ pro srbské děti. Týž oznamuje 14.4.1947, že těchto dětí je 22. Dopisem ze dne 22.3.1947 informuje Josef Maštálko Ústřední matici školskou, že děti do 11 let učí slečna Měranka Wirtec (*4.5.1912, Čorne Noslicy), starší Micha^o Janca (*16.9.1882, Jitk). Z honoráře za vydanou brožuru o Lužických Srbech zakoupil pro srbské děti punčochy. Navrhuje název pro školu „Soukromá národní škola lužickosrbská Ústřední matice školské“. Zahrnovala by jak školy obecné, tak i měšťanské. „Míníme v Lípě zařídit Učňovský domov, do něhož bychom vzali učně lužické“. Dne 5.5.1947 píše Ústřední matice školská v Praze Zemské školní radě v Praze, že žádá o povolení k zřízení soukromé lužickosrbské obecné školy s vyučovacím jazykem lužickosrbským a s povinným vyučováním českému jazyku, se sídlem v České Lípě od 1.5.1947. Název školy bude znít „Lužickosrbská národní škola Ústřední matice školské v České Lípě“⁴¹.

Kdo chodil do českolipského lužickosrbského gymnasia? Zachovaly se částečně třídní knihy od roku 1945, ve kterých jsou seznamy žáků⁴².

Ve školním roce 1945/46 byli zapsáni (21 studentů a studentek):

do 1. třídy (zastupující ředitel Dr. Mik. Krječmar⁴³, třídní profesor Arnošt Skopa) tito studenti: Jan BEŇŠ, Jan BRĚZAN⁴⁴, Jurij CYŽ, Jurij

četných novinových článků v srbských novinách, např. Serbske Nowiny, Krajan, Nowa doba (*Nowy biografiski słownik...*, s. 551-552).

⁴¹ NA Praha, fond Ústřední matice školská, i. č. 786 (Škola lužickosrbská v České Lípě, karton č. 584); jak z dokladů vyplývá, budování školství se konala impulzivně a teprve po jeho vybudování bylo dodatečně oficiálně schvalováno.

⁴² Jsou uloženy ve Státním okresním archivu Děčín, fond 172; jména studentů nejsou vždy stejně psaná.

⁴³ PhDr. Mikławš Krječmar (6.9.1891 Chasow - 22.6.1967 Mělník), po studiu v Budyšině žil v Lužickém semináři v Praze (1906-1914), 1918-1920 studoval slavistiku a germanistiku, 1920-1940 učil němčinu na českých školách v Praze, 1922-1953 lektor lužické srbštiny na UK Praha, 1946-1948 učil na srbském gymnasiu v České Lípě a Varnsdorfu (které vedl jako ředitel v letech 1947-1948), 1952 docent srbské filologie na UK Praha. Významný a publikačně činný literární vědec na poli lužickosrbské literatury (A. Frinta, op. cit. s. 128-129; V. Bok, op. cit., s. 432-433; *Nowy biografiski słownik...*, s. 297-298; J. Šůla, *Z dějin bojů o lužickosrbský národní stát: Interpelace Jana Cyže a dr. Mikławše Krječmara ze dne 14. července 1945*, ČLV 2005, XV, s. 47-55.

⁴⁴ Jan Brězan, primář oddělení chirurgie nemocnice v Kamjenci (Vl. Juricová, op. cit., s.

ĆÓRLICH, Elio HANELOWA, Beno HANDRIK, Jurij KOKLA, Leńka KRAWŹIC, Gerard LIBŠ⁴⁵, Pawoł LIPIČ, Karla MITALKEC (vystoupila 9.5.1946), Gerard MUČIŠK, Beno NEKOLA⁴⁶, Měrcin WIĆAZ, Jakob WJACŁAWK, Jurij WJENKA, Hańža ŹURIC, Zuza WJELKEC (přistoupila 10.5.1946), Hana RACHELIC (přistoupila 7.5.1946), a 2 nečitelná jména⁴⁷. V podstatě tito žáci absolvovali i 2. ročník ve školním roce 1946/1947, kdy byl ředitelem již dr. M. Krječmar a třídním profesorem dr. Šleca⁴⁸. Přibyli pouze Jurij ŠOLTA⁴⁹, Hana RACHELIC, Helga ŠEWCEC a Hedwiža ŹUREC. Ve školním roce 1948/1949, již ve Varnsdorfu (zástupkyně ředitele Miroslava Řehořová, třídní profesor Rudolf Jenč⁵⁰, od 1.2. Filip Jakubaš⁵¹), přibyl do třídy Bart KŘESCÁN, Pawoł HEJDUŠ-

81). Narodil se 17.3.1932 ve Worklecích v Horní Lužici v rodině rolníka (SOkA Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁴⁵ Gerat Libš (1935–2012) vystudoval slavistiku na univerzitě v Lipsku, později i žurnalistiku. Byl lektorem Lidového nakladatelství Domowina a redaktorem časopisu Nowa doba. Přispíval dlouhá léta i do dětského časopisu Płomjo. Zemřel v Pančičích-Kukowě (Vl. Juricová, op. cit., s. 78).

⁴⁶ Zřejmě Beno Njekela (1934–1998), pracovník rozhlasu, novinář a producent (V. Juricová, op. cit., s. 81).

⁴⁷ Zápis jmen neodpovídá vždy lužickosrbskému znění.

⁴⁸ PhDr. Herman Šleca (7.7.1892 Droždžij - 26.3.1948 Budyšin) po absolvování učitelského semináře v Budyšině a učitelské praxi v Bukecach (1914-1917) absolvoval studium na UK v Praze (1918-1923) zakončené doktorátem. Účastnil se politické práce v Lužici (sokolské hnutí), v letech 1946-1948 učil na srbském gymnasiu ve Varnsdorfu (kde vytvářel tělocvičnou terminologii), od roku 1919 člen Matice srbské, několikrát vězněný (A. Frinta op. cit., s. 129; *Nowy biografiski słownik...*, s. 544-545; *nekrolog In memoriam*, LSV 1948, XXIII s. 361-32).

⁴⁹ Jurij Šolta (narozen 1934), učitel a pracovník Matice lužickosrbské (Vl. Juricová, op. cit., s. 81).

⁵⁰ PhDr. Rudolf Jenč (30.8.1903 Budyšin - 5.4.1979 Budyšin), literární historik a jazykovědec. Absolvoval učitelský ústav v Budyšině (1917-1924), učitel v Budestecach (1934-1940), 1948-1949 učil na srbském gymnasiu ve Varnsdorfu, poté vědecký pracovník. Autor dvousvazkových dějin srbské literatury (*Stawizny serbskeho pismowstwa*, 1954, 1960), pracoval v jazykozpytných komisích a účastnil se práce na tvorbě srbské odborné terminologie, od roku 1923 člen Matice srbské (*Nowy biografiski słownik k stawiznam a kulturje Serbow*, s. 232-233).

⁵¹ Filip Jakubaš (27.4.1895 Bójswecy - 9.5.1966 Šerachow), učitel a filolog. Po absolvování studia na katolickém učitelském ústavu v Budyšině učil na různých školách, po nástupu nacismu mu bylo zakázáno vyučovat historii. Léta 1939-1945 strávil ve

KA (vystoupil 29.11. 1948)⁵², Marja NOWAKEC (vystoupila 3.1.1949), Alfons ŠOŁTA a Lejna RULIC (vystoupila 1.12.1948).

Ve školním roce 1945/1946 byli zapsáni (18 studentů):

do 2. třídy (zastupující ředitel-správce Dr. M. Krječmař, třídní profesor Měrćin Zoba) tito studenti: Pětr BRĚZAN, Rejza DOMANIC, Jurij DUČMAN⁵³, Bohuměr ELA (vystoupil 27.2.1946 a přešel do 3. třídy), Beno HANSKI, Helmut KALTŠMIT, Jurij KNEBL, Wjaclaw KOKLA, Jurij KUBICA, Marko MĚŠKANK⁵⁴, Gerard MIČ, Jakub MICHALĀK, Jurij MICHALĀK (vystoupil 27.2.1946 a přešel do 3. třídy)⁵⁵, Beno MUČIŠK, Rudi TILICH (vystoupil 27.2.1946 a přešel do 3. třídy)⁵⁶, Pětr ČORNAK (přistoupil 25.4.1946), Jurij KRAWŽA (přistoupil 25.4.1946)⁵⁷ a Jurij WJELK (přistoupil 3.5.1946).

Do dalšího ročníku, tj. do 3. ročníku, postupovala tato třída ve školním roce 1946/1947 (ředitel Dr. Mikuláš Krječmař, třídní učitel Pawoł Wowčerč⁵⁸) v podstatě ve stejném složení (19 studentů a studentek): P.

vojenské uniformě, poté učil v Budestecach, v letech 1947-1949 učil na srbském gymnasiu ve Varnsdorfu, podílel se na tvorbě hornolužicko-německém slovníku (vyšel 1954), od roku 1917 člen Matice srbské (*Nowy biografiski słownik...*, s. 220-221).

⁵² Pawoł Hejduška, učitel (VI. Juricová, op. cit., s. 81).

⁵³ Jurij Dučman, učitel (VI. Juricová, op. cit., s. 81). Narodil se 3.2.1932 v rodině rolníka v Pančicích v Horní Lužici (SOKa Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁵⁴ Marko Meškank (narozený 11. ledna 1934 ve Wotrowje), syn učitele), lingvista a překladatel (VI. Juricová, op. cit., s. 81).

⁵⁵ Jurij MichalĀk, narozený 28.3.1929 v rodině dělníka, učitel VI. Juricová, op. cit., (s. 81; SOKa Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁵⁶ Rudi Karel Tilich (1929–2007), diplomovaný agronom; jeho syn Stanislaw Rudi Tillich se stal prvním Lužickým Srbem na postu ministerského předsedy vlády Svobodného státu Sasko (VI. Juricová, op. cit., s. 82).

⁵⁷ Jurij Krawža (1934 Špikały - 1995 Budyšin), syn rolníka, studoval biologii a chemii. Stal se učitelem, posléze lektorem nakladatelství a nakonec spisovatelem z povolání. Jeho nejznámějším dílem je novela z roku 1993 Čertowa kowarnja (VI. Juricová, op. cit., s. 78; V. Bok, op. cit., s. 431; R. Čermák, G. Maiello, op. cit., s. 155).

⁵⁸ Pawoł Wowčerč (9.8.1905 Koslow – 26.12.1976 Budyšin) absolvoval v letech 1922-1928 gymnasium v Budyšině, poté (1928-1932) studoval v Lipsku a v Praze pedagogika, filosofii, psychologii a slavistiku, poté byl násilně přeložen do německého území. V letech 1946-1949 vyučoval srbsčinu a ruštinu ve Varnsdorfu, v letech 1950-1970 vyučoval v Budyšině na Srbském učitelském ústavu. Vydával učebnice lužické srbsčiny, též kapesní slovník hornosrbsko-německý a německo-hornosrbský, překládal z ruštiny

Březan, P. Čornak, R. Domanic, J. Dučman, Helmut FASKA⁵⁹, B. Hanski, Jurij JAKUBAŠ, H. Kaltšmit, J. Knebl, W. Kokla, J. Krawža, J. Kubica, Měrcin MARK, M. Meškank, J. Michalk, G. Mič, Erika ROSMEJEC, J. Wjelk (8.3.1947 vystoupil), Bart KŘEŠČAN (přistoupil 30.9.1946, přestoupil 5.2.1947). Již ve Varnsdorfu je tato třída pro školní rok 1948/1949 označena jako pátá (zástupce ředitele Miroslava Řehořová a třídní profesor P. Wowčerk). Ve třídě bylo pouze 14 studentů a studentek, převážně římských katolíků, kteří chodili na nepovinnou němčinu a angličtinu: Jan BRĚZAN, P. Březan, P. Čornak, Terezie DOMANOVÁ, J. Dučman, H. Faska, J. Jakubaš, H. Kaltšmit, J. Krawža, J. Kubica, M. Meškank, E. Rozmejová, Marie ŠOLTOVÁ, G. Mič.

Do 3. třídy pro školní rok 1945/1946 bylo zařazeno 17 studentů (třídní profesor Bjarnat Rachel⁶⁰); byli to: Beno BUDAR⁶¹, Kata CYŽEC⁶²,

(*Nowy biografiski słownik...*, s. 633-634).

⁵⁹ Helmut Faska (narozen 8.4.1932 ve Wuježku v Horní Lužici), syn rolníka, studoval slavistiku, byl mnohaletým ředitelem etnografického ústavu v Budyšině. Spisovatel a překladatel, spoluautor publikace *Die Sorben in der Lausitz*. Žije v Komorowě u Rakec (Vl. Juricová, op. cit., s. 76; SOKA Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁶⁰ Bjarnat Rachel (16.4.1907 Nowe Bóšicy - 29.10.1973 Worklecy); povoláním učitel, redaktor a lektor. Základní vzdělání nabyt v Budyšině, v letech 1928-1931 studoval filologii a slavistiku v Lipsku a ve Vídni. Poté učil na školách v Horní Lužici, od roku 1945 na Srbském reálném gymnasiu v České Lípě a ve Varnsdorfu. V letech 1954-1961 pracoval jako lektor pro školní učebnice přírodovědného zaměření v nakladatelství Volk und Wissen a Domowina, v letech 1961-1972 se vrátil do školství. Zpracoval řadu srbských učebnic pro matematiku, fyziku, zeměpis i ruční práce, vytvářel odbornou terminologii (*Nowy biografiski słownik...*, s. 461-462).

⁶¹ Ben Budar (narozen 28.10.1928 v Koslově v rodině rolníka, zemřel 2011), v letech 1951-1954 vystudoval žurnalistiku na univerzitě v Lipsku. Spisovatel, překladatel, novinář, spolupracovník nakladatelství Domowina, rozhlasový redaktor. Od roku 1981 byl redaktorem časopisů „Rozhľad“ a „Nowa doba“. Mezi jeho známé knihy patří *Rebel Jan Čuška* (1955) a *Já, kocour Stani* (1988). Zemřel v Chrósćicích (Vl. Juricová, op. cit., s. 76; SOKA Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁶² Kata Cyžec, provdaná Malinkowa (narozená 1.5.1931 v Bačoni - 1998), pocházela z učitelské rodiny. Po gymnaziálních studiích se stala učitelkou. Věnovala se překladům knih z několika slovanských jazyků a z němčiny. Z češtiny přeložila mj. Němou barikádu Jana Drdy. Stala se vědeckou pracovnící v oboru jazykovědné sorabistiky, pracovala i v redakci časopisu „Nowa doba“ (Vl. Juricová, op. cit., s. 79; SOKA Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

Bohuměr ELA, Pawoł FELKEL⁶³, Gerard KAŠPOŘ⁶⁴, Měrćin KAŠPOR, Beno KORJEŇK, Jan KUBICA, Horst MJELTKA⁶⁵, Bjarnat MĚT, Jurij MICHALK, Zigmund MUSJAT⁶⁶, Pawoł OPICA, Jurij PĚČKA⁶⁷, Měrćin SALOWSKI, Rudi TILICH, Pawoł KMJEĆ (přistoupil 30.4.1946)⁶⁸. Ve školním roce 1946/1947 je tato třída označena jak čtvrtá (ředitel byl Dr. Mikuláš Krječmař a třídním profesorem Jurij Wuješ⁶⁹). Přibyl Pawoł KOBALC, Jan KÓRJEŇK, Horst ŠEWC, Marka WINAREC⁷⁰, Jan BART (nastoupil 30.9.1946) a Jan BRANKAČK (nastoupil 29.3.1947)⁷¹. Ve škol-

⁶³ Zřejmě správně: Pawoł VÖLKEL (1931–1997 Budyšin), lingvista, po studiích slavistiky se stal lektorem Lidového nakladatelství Domowina (v letech 1965–1989 jako hlavní redaktor, poté do roku 1992 ředitel nakladatelství) a funkcionářem Domowiny. Vytvořil Hornosrbsko-ruský slovník (Vl. Juricová, op. cit., s. 80) a ve spolupráci s Timo Meškankem vydal *Prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče. Hornjoserbsko-němski słownik. Obersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin 2005. Jeho povídky jsou zastoupeny i v antologiích, překládal z němčiny i slovanských jazyků, zabýval se zpracováním pohádek pro děti (H. Ulbrechtová, op. cit., s. 193).

⁶⁴ Gerat Kašpor (24.6.1930 – 21.10.1967), žurnalista, dlouholetý vedoucí srbského rozhlasového studia (Vl. Juricová, op. cit., s. 81; *Nowy biografiski słownik...*, s. 246–247).

⁶⁵ Horst Meltka, učitel gymnázia (Vl. Juricová, op. cit., s. 82).

⁶⁶ Zygmunt Musiat (narozený 3.5.1930 v Kamjenci), pocházel ze smíšené rodiny srbsko-polské (matka Jadwiga), vystudoval slavistiku a etnografii. Byl vědeckým pracovníkem v oboru etnografie, také spisovatelem a překladatelem. Byl činný i v Matici lužickosrbské. V roce 1984 odešel do církevních služeb a žil v Budyšině (Vl. Juricová, op. cit., s. 79; SOkA Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁶⁷ Jurij Pěčka, narozený 29.9.1932 v Nové Wjesce v rodině dělníka, učitel (Vl. Juricová, op. cit., s. 81; SOkA Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁶⁸ Pawoł Kmjeć, katolický kněz, narozený 30.12.1930 v Srbských Pazlicích jako syn kováře (Vl. Juricová, op. cit., s. 81; SOkA Děčín, fond 172, i. č. 14, Přihlašovací listy).

⁶⁹ Jurij Wuješ (15.1.1905 Njebelčicy - 22.12.1968 Budyšin), učitel, básník, redaktor, divadelník. V letech 1919–1926 studoval na učitelském ústavu v Budyšině, poté učil v Chrósćicích a v Njebelčicích, léta 1940–1945 prožil jako voják. Po návratu z Varnsdorfu (v letech 1949–1954) byl šéfredaktor „Nové doby“, poté přešel do Srbského lidového divadla. Angažoval se v sokolském hnutí, 1948 vstoupil do Komunistické strany Československa a byl členem Ústředního akčního výboru Srbů v ČSR (*Nowy biografiski słownik...*, s. 637–638).

⁷⁰ Marka Winarjec, provdaná Budarjowa, učitelka gymnázia (Vl. Juricová, op. cit., s. 81).

⁷¹ Jan Brankačk (1930–1990), historik a profesor na univerzitě v Lipsku (Vl. Juricová, op. cit., s. 81–82).

ním roce 1948/1949, kdy byla zástupkyní ředitele Miroslava Řehořová a třídním profesorem Arnošt Skopa, chodili z této třídy na nepovinnou angličtinu a nepovinnou němčinu tito žáci: Jan Bart⁷², Jan Brankač, Kata Cyžec, Pawoł Felkel, Pawoł Kmječ, Jan Kubica, Horst Meltko, Bjarnat Mět, Jurij Michałk, Zygmunt Musiat, Jurij Pěčka, Horst Šewc, Rudi Tilič, Marka Winarec a Ben Budar.

Veškolním roce 1946/1947 chodili do I. třídy Spolkového lužickosrbského gymnasia ÚMŠ v České Lípě (třídní profesor Bjarnat Rachel) tito žáci: Marja-Hana BUBNARJEC, Haňža BĚLKEC, Hana BUKEC, Cyril CYŽ, Joachim DUČMAN, Jan DWÓRNIK, Měrcín FELKEL⁷³, Helmut GROS, Krista GROJLICHEC, Jan KINDERMAN⁷⁴, Lejna KINDERMANEC (vystoupila 9.1.1947), Rejza KMJEČEC, Jurij KRAWC, Lejna LIPIČEC (vystoupila 9.1.1947), Marja LIPIČEC (vystoupila 9.1.1947), Wórša MĚŠKANKEC, Hilža PÓLKEC, Jurij ŠĚRAK, Beno WECLICH, Marja WJENKEC (vystoupila 9.1.1947), Regina WUJEŠEC a Waltruda NOWAKEC (přistoupila 15.10.1946)⁷⁵.

Výroční zpráva za léta 1946-1947 konstatuje:

⁷² Jan Handrij Bart (narozen 31.3.1932 v Delnim Wujezdě v rodině mlynáře), gymnaziální pedagog a tvůrce jazykového projektu WITAJ! (Vl. Juricová, op. cit., s. 81).

⁷³ Měrcín Völkel (1934–2007), vystudoval v Lipsku žurnalistiku a sorabistiku, většinu svého života působil jako vědecký pracovník v Srbském institutu v Budyšině. Byl také předsedou Matice lužickosrbské, zemřel ve Wojerecích (Vl. Juricová, op. cit., s. 80). Autor knihy *Serbske nowiny a časopisy w zašłosći a w přítomnosći*, Budyšin 1984 a redigoval *Přinoški k stawiznam serbskeho pismowstwa lět 1945–1990*, Budyšin 1984. Napsal pěknou vzpomínku na pobyt ve Varnsdorfu - viz níže.

⁷⁴ Jan Kindermann, kněz (Vl. Juricová, op. cit., s. 81).

⁷⁵ V letech 1946-1948 absolvoval české gymnasium v České Lípě i Jurij WRÓBL (31.1.1926 Wotrow - 24.4.1981 Choćebuz), který v letech 1948-1949 učil ve Wojerecach, poté studoval v Praze tělovýchovu a zeměpis, pracoval pak v letech 1953–1980 na Srbské rozšířené škole v Chotěbuzi (*Nowy biografiski słownik...*, s. 636). V dochovaných třídních knihách není uvedena Marja Bržanec (1.2.1934–27.2.1971), provdaná Młynkowa, prozaička, literární kritička a redaktorka, která po studiu ve Varnsdorfu vystudovala v Lipsku germanistiku a pedagogiku (V. Bok, op. cit., s. 508-509) a Jan Wornar (7.12.1934-1999), prozaik, dramatik a překladatel, který vystudoval tělesnou výchovu a sorabistiku; působil jako učitel na Srbském gymnáziu v Budyšině a na Srbském učitelském ústavu v Ralbicích, několik let byl předsedou Svazu lužickosrbských spisovatelů (V. Bok, op. cit., s. 741-742; Vl. Juricová, op. cit., s. 81).

„Od 1. září do 15. prosince 1946 [se] vyučovalo vždy odpoledne ve zdejší budově spolkové lužickosrbské gymnasium Ústřední matice školské, které zde mělo I., II., III. třídu. Dne 16. prosince přesídlilo do Varnsdorfu, kde našlo vhodnější umístění. Po celý rok používala smíšená škola měšťanská gymnasijní školní kuchyně při vyučování domácích nauk.“⁷⁶

Pro nedostatek místa přesídlilo Lužickosrbské spolkové reálné gymnasium dnem 1. ledna 1947 z České Lípy do Varnsdorfu⁷⁷. Studenti se rozloučili s Českou Lípou večerem, pořádaným 13. prosince. Sbor zazpíval několik národních písní, studenti zahráli divadelní hru J. Wjely-Kubščana „Pán a robotník“. Referent poznamenal:

„V České Lípě si získali lužickosrbští studenti lásku naší veřejnosti hlavně svou poctivou snahou dobře studovat. Českolipská veřejnost se jen nerada loučí se skromnou slovanskou mládeží.“⁷⁸

S přestěhováním⁷⁹ získalo gymnasium čestný název „Staškovo

⁷⁶ *Výroční zpráva Státního reálného gymnasia v České Lípě 1946-1947*, Česká Lípa 1947, s. 11.

⁷⁷ Podle záznamu o poradě profesorů ze dne 24. ledna 1947 přesídlily II., III. a IV. třída ve dnech 16. a 17. prosince 1946 do Varnsdorfu, kde byla I. třída již od začátku školního roku. Ministerstvo školství a osvěty v Praze svolilo výnosem ze dne 17. ledna 1947, aby Ústřední matice školská jmenovala státního profesora Dr. M. Krječmara ředitelem lužickosrbského gymnasia ve Varnsdorfu.

⁷⁸ *Lužickosrbské spolkové reálné gymnasium z České Lípy do Varnsdorfu*, LSV 1947, s. 59. B. Šořta, J. Wrobl J. Pěčka, *Lužickosrbští abiturienti českolipského gymnasia se loučí s Českou Lípou*, „Bezdez. Přehled kulturních a přírodních poměrů severních Čech a Lužice“ 1948, X, s. 183. Článek je zakončen slovy: „Budeme celý svůj život vzpomínat na pobyt v České Lípě. Přejeme Českolipským ze srdce mnoho zdraví a úspěchů v dalším životě.“ O mimoškolních aktivitách lužickosrbských studentů během školního roku, ale i o prázdninách doma, píše J. Pěčka, *(Lužickosrbské studentstvo po druhé světové válce*, „Bezdez“ 1948, X, s. 151-155) a B. Šořta *(Zájezd skupiny lužickosrbských studentů a studentek do Dolní Lužice*, „Bezdez“ 1948, X, s. 156-158). Beno ŠOŘTA (1928–1986 Budyšín) maturoval v České Lípě, vystudoval v Lipsku žurnalistiku. Spisovatel, novinář, dramaturg Srbského národního divadla (VI. Juricová, op. cit., s. 80). O J. Wróblowi viz níže.

⁷⁹ Čestný název Spolkového lužickosrbského reálného gymnasia ve Varnsdorfu, LSV 1947, XXII, s. 59. Informaci, že ministr školství a osvěty propůjčil spolkovému lužickosrbskému gymnasiu Ústřední matice školské ve Varnsdorfu čestný název, přinesl „Věstník Ministerstva školství a osvěty“ 1947, ročník III, sešit 4 z 28. února 1947, s. 79.

spolkové lužickosrbské reálné gymnasium Ústřední matice školské ve Varnsdorffě.⁸⁰

I v novém sídle mělo gymnázium své problémy. Např. 15. září 1947 hlásí ředitel gymnázia dr. M. Krječmar do Prahy (Ústřední matici školské), že dosud nepřijeli ani učitelé, ani žáci z Lužice do Varnsdorfu, čeká se prý na německé propustky, „které prý ještě brzy nebudou“. Ze dne 4. září 1947 pochází informace, že profesor Bjarnat Rachel se již do Varnsdorfu nevrátí, byl odvolán dnem 1.10.1947 školským odborem Domowiny a na jeho místo přijde učitel Max Michałk⁸¹. Profesor Bj. Rachel byl obviněn ze spolupráce s Lužickosrbskou národní radou v Praze a prý přijal funkci předsedy Ústřední organizace Lužických Srbů ve Varnsdorfu. Postavilo se proti němu vedení Domowiny v čele s P. Nedem, který ho v novinách *Nowa doba* označil jako reakcionáře. Nakonec místo Bj. Rachel přišel F. Jakubaš. Zajímavá je i zpráva z porady konané 21. září 1947: ředitel školy M. Krječmar apeloval na vyučující, aby mluvili spisovnou srbštinou a netolerovali studentům vyjadřování v dialektu. Na poradě 9. prosince 1947 bylo oznámeno, že lužickosrbské

⁸⁰ František Stašek (8.4.1885 Tymákov u Rokycan - 11.8.1946 Medonosy u Mělníka), český právník, politik a státní činitel. Po kratší soudní a advokátní praxi působil jako tajemník městského úřadu v Rokycanech, byl politicky činný v mladočeské straně, za I. světové války účastník domácího odboje, v roce 1918 tajemník Národního výboru, v letech 1919–1940 odborový rada presidia ministerské rady, poté až do konce II. světové války vězněn v nacistických žalářích. Po osvobození až do své smrti byl přednosta národnostního odboru předsednictva československé vlády a zároveň starosta Ústřední matice školské. Přední znalec národnostní otázky v Českých zemích a zvláště problematiky českého pohraničí, angažoval se ve prospěch národních práv Lužických Srbů a Čechů v Kladsku, organizoval styky se zahraničními krajany (M. Navrátil, *Almanach československých právníků. Životopisný sborník čs. právníků, kteří působili v umění, vědě, krásném písemnictví a politice od Karla IV. počínaje až na naše doby*, Praha 1930, s. 418; J. Maštalko, *JUDr. František Stašek, „Bezděž“* 1948, X, s. 100-102; *Nowy biografiski słownik...*, s. 520; J. Tomeš a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století. III*, Praha 1999, s. 188).

⁸¹ Max Michałk (1905–1980), vystudoval v Budyšíně, učil v Rachlově a poté v Bolborcích, v letech 1952-1970 přednášel na Srbském učitelském ústavu. Podílel se na tvorbě lužickosrbských učebnic, překládal z ruštiny. Má zásluhy na výchově nové generace srbských učitelů a na budování srbského školství po II. světové válce (*Nowy biografiski słownik...*, s. 375).

žactvo letos neodjede domů na vánoční svátky „pro obtíže pohraničního přechodu“, Vánoce stráví i se svými profesory ve Varnsdorfu. Další porada se konala 28. ledna 1948: Na ústavu studuje celkem 101 žáků a žákyň, dr. H. Šleca nabyl dnem 22. ledna 1948 československého státního občanství⁸².

Ústřední matice školská požádala 27. listopadu 1947 Ministerstvo školství a osvěty prostřednictvím Zemské školní rady o udělení práva veřejnosti pro Staškovo spolkové lužickosrbské reálné gymnasium ÚMŠ ve Varnsdorfu pro školní rok 1947/48. V žádosti se uvádí, že ve školním roce 1947/8 je na škole zapsáno celkem 105 žáků a žákyň, vyučovací řeč je lužická srbština, ředitelem je Dr. M. Krječmař, učitelé jsou A. Skopa, H. Šleca, F. Jakubaš. J. Wuješ a P. Wowčer⁸³. Právo veřejnosti bylo uděleno gymnasiu výnosem ministerstva školství a osvěty ze dne 12.5.1947.

V Československé republice ale dochází k významným změnám, ekonomickým i politickým, odstartovaným únorovou změnou vlády. Došlo k další etapě znárodnování a dalším dalekosáhlým organizačním změnám.

Na den 7. května 1948 svolala Ústřední matice školská do Varnsdorfu poradu, které se účastnil Karel Macků a z Budyšína přijel Pawoł Nedo⁸⁴. Nedo prohlásil, že v Lužici se sice buduje srbské školství, ale že ani v současné době, ani za dva roky nebude možné vybudovat v Lužici

⁸² Vše: NA Praha, ÚMŠ, fond 1669, i. č. 787, karton č. 584.

⁸³ SOkADěčín, fond 172 (průklep dopisu na vědomí Ředitelství Staškova lužickosrbského gymnasia ÚMŠ ve Varnsdorfu, došlo 3.XII.1947). Studenty přijíždějící po prázdninách do Varnsdorfu však čekaly na hranicích obtíže. „... jsou Lužičtí Srbové podle platných předpisů považováni za německé příslušníky a není jim dovoleno opouštět území Německa. Propustky k překročení hranic vydávají okupační úřady jen ve výjimečných případech. Tato skutečnost zavinila, že lužickosrbská mládež, studující ve Varnsdorfu, nevrátila se počátkem letošního školního roku z prázdnin v plném počtu do školy. Teprve po několika týdnech bylo možno zahájit pravidelné vyučování, když studenti dostali dovolení a vrátili se do Varnsdorfu“ (*Lužickosrbské školství ve Varnsdorfu*, LSV 1947 XXII, s. 85). Na gymnasiu měl učit v letech 1945-1948 (?) a být vedoucím internátu ve Varnsdorfu Jurij Šořta (1886 Radwor – 1971 Budyšin), člen Matice srbské od roku 1911, kulturní pracovník (*Nowy biografiski słownik...*, s. 551-552).

⁸⁴ O něm: A. Bresan, *Pawoł Nedo 1908-1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte*, Bautzen 2002.

střední školství, a žádal proto ÚMŠ jako vydržovatelku gymnasia a internátu pro žáky tohoto gymnasia aby ponechala ústav ve Varnsdorfu ještě nejméně 3-4 roky. Obchodní škola se likviduje, ve Varnsdorfu zůstanou pouze žáci II. ročníku, a ve školním roce 1949/1950 Lužičtí Srbové již v ČSR na obchodní škole studovat nebudou. Koncem letošního roku také končí učitelský kurs a přenáší se do Budyšína. Nedo ještě žádal, aby na všech lužickosrbských školách byl zvýšen počet hodin politické výchovy, nejméně o 3 hodiny týdně, a aby tato politická výchova byla svěřena schopným odborníkům.

Od července 1948 začalo jednání o dalším osudu lužickosrbské školy III. stupně, která by mohla být od 1. září přemístěna do Rumburku, kde by lužickosrbscí žáci měli pobočky se srbským vyučovacím jazykem, ale škola II. stupně by zůstala ve Varnsdorfu a byla by přiřčena k české škole II. stupně. Pro studenty docházející do gymnasia v Rumburku by bylo nutné zřídit internát v Rumburku; vynořují se ale i prostorové problémy. Dne 31. srpna 1948 dr. M. Krječmar rezignuje na funkci ředitele, protože na poradě zástupců ÚMŠ a III. odboru ministerstva školství v Praze bylo dohodnuto, že Staškovo spolkové lužickosrbské gymnasium bude od 1. září 1948 existovat buď jako lužickosrbská pobočka střední školy ve Varnsdorfu, nebo jako lužickosrbská pobočka reálného gymnasia v Rumburku s umístěním ve Varnsdorfu, vesměs s českým vyučovacím jazykem. Správou školy II. stupně by byl pověřen ředitel české střední školy ve Varnsdorfu a správou školy III. stupně ředitel reálného gymnasia v Rumburku. Dne 15. října pověřila Zemská školní rada správou lužickosrbských poboček ve Varnsdorfu profesorku Řehořovou.

Dne 9. září 1948 požádala Ústřední matice školská v Praze podle ustanovení školského zákona č. 95/1948 Sb. o postátnění Staškova spolkového lužickosrbského reálného gymnázia ÚMŠ ve Varnsdorfu, aby byl ústav přeměněn na pobočku Státního reálného gymnázia v Rumburku a aby byl na něm zaveden od 1.9.1948 český vyučovací jazyk s

tím, že některé předměty budou vyučovány v lužické srbštině. Předseda Místního národního výboru ale apeloval na zástupce školních úřadů, aby gymnázium bylo ponecháno ve Varnsdorfu a aby se nepomýšlelo na jeho přemístění do Rumburku. Takže od 1. září 1948 přestalo mít toto gymnázium formu spolkového gymnázia a stalo se pobočkou Státního reálného gymnázia v Rumburku, ale místně zůstávalo ve Varnsdorfu. Ředitelem tohoto lužickosrbského gymnázia byl František Dušek (ředitel gymnázia v Rumburku, zástupkyní ředitele pro lužickosrbskou pobočku byla zemskou školní radou jmenována Miroslava Řehořová). Úřední název měl znít: „Reálné gymnasium v Rumburku - Staškovy lužickosrbské pobočky ve Varnsdorfu.“

Dne 30. srpna 1949 informuje Akční výbor Ústřední matice školské v Praze zástupkyni ředitele, že příkazem Krajského národního výboru v Liberci a Ministerstva školství, věd a umění v Praze byly pobočky reálného gymnasia v Rumburku se sídlem ve Varnsdorfu dnem 1. září 1949 přemístěny do Liberce a navrhuje úpravu názvu na: buď „Staškova lužickosrbská pobočka gymnasia v Liberci“, nebo „Staškovo lužickosrbské gymnasium v Liberci“, kulaté razítko by znělo: REÁLNÉ GYMNASIUM V RUMBURKU/STAŠKOVO LUŽICKOSRBSKO GYMNASIUM V LIBERCI.

Nakonec se do Liberce přestěhovali se jen žáci dvou tříd (sexta a septima osmiletého gymnázia). Krátce nato část studentů vyplňuje koncem listopadu 1949 List přihlašovací⁸⁵ a uvádí, že bydlí v Ústředním domovu mládeže v Liberci I, Sokolská 13. Z dokumentu se dozvídáme místo a datum narození těchto studentů Staškovy lužickosrbské pobočky gymnasia v Liberci: Jan BRĚZAN (Worklecy, 17.3.1932), Jurij DUČMAN (Pančicy, 3.2.1932), Helmut FASKA (Wujerk, 8.4.1932), Jurij JAKUBAŠ (Kukow, 7.9.1932), Jurij KUBICA (Koslow, 13.3.1932), Marko MEŠKANK (Wotrow, 11.1.1934), Gerard MIČ (Kulow, 5.4.1933), Jan

⁸⁵ SOKA Děčín, fond 172. Tyto Listy přihlašovací nesou podélné dodatečné razítko s textem STAŠKOVY LUŽICKOSRBSKÉ POBOČKY/GYMNASIA V LIBERCI, uvedeno je jméno rodičů a jejich zaměstnání. Studenti většinou zmiňují členství v ČSM (= Československý svaz mládeže), účast na brigádách ve Varnsdorfu a v zemědělství.

Handrij BART (Delni Wujězd, 31.3.1932), Ben BUDAR (Koslow, 28.10.1928), Kata CYŽEC (Bačoń, 1.5.1931), Pawoł Bosćij FELKEL (Chróscicy, 13.9.1931), Pawoł Kmjeć (Serbske Pazlicy, 30.12.1930), Bjarnat MĚT (Haty, 8.8.1931), Jurij MICHAŁK (Sulšecy, 28.3.1929), Zygmunt MUSIAT (Kamjenc, 3.5.1930), Jurij PĚČKA (Nowa Wjeska, 23.9.1932), Horst ŠEWC (Kamjenc, 22.7.1931), Rudi Karel TILICH (Špikaty, 16.5.1929) a Marka Wórša WINARJEC (Chelno, 15.10.1930).

Z Liberce odešli na konci školního roku 1949/1950, který byl pro lužickosrbské studenty v ČSR posledním, jejich gymnázium bylo zrušeno a studenti se vracejí již do Německé demokratické republiky. Někteří studenti maturovali v následujících letech na nově založeném Srbském gymnáziu v Budyšině⁸⁶.

Zbývá ještě zmínit se o politických událostech v Lužici, které srbští studenti v ČSR již tak bezprostředně nevnímali, ale které se jich nakonec stejně neblaze dotýkaly.

Lužičtí Srbové usilovali o odpoutání se od německého státu již těsně po skončení I. světové války a doufali v pomoc, kterou jim poskytnou Češi a nově vznikající Československá republika. Tento boj o samostatnost, který skončil neúspěšně, je víceméně dobře známý, naposledy se jím zabývala autorská dvojice Jaroslav Čáp a Jaroslav Šůla⁸⁷. Po určitém uvolnění ve dvacátých letech přišel nacistický puč v roce 1933 a ještě horší útlak lužickosrbského národa. Před vypuknutím II. světové války odešly politické a vojenské špičky ČSR do zahraničí, aby organizovaly boj za znovunabytí svobody. Političtí představitelé se starali o zneuznání mnichovského diktátu a o souhlas spojeneckých vlád s budoucím odsunem německého obyvatelstva, vojáci plánovali zajištění poválečných hranic republiky a jejich strategických a hajitelných vylepšení. Obě

⁸⁶ Gymnázium s lužickosrbským vyučovacím jazykem bylo založeno 1. září 1947 v Budyšině jako „Serbska wyša šula“. V létě roku 1951 zde první žáci složili maturitní zkoušku v lužickosrbském jazyce. Srv. též příslušné kapitoly ve sborníku: R. Šěnowa, op. cit., s. 5 ad.

⁸⁷ *Dotaz českých spisovatelů a politiků na situaci v Lužici v květnu 1919*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze“ 2015, 14, s. 33-50.

složky pracovaly pro stejný cíl, ale ne vždy se shodovaly. Naši exiloví důstojníci navazovali již v roce 1942 spolupráci s exilovými důstojníky polskými, s kterými se plně shodovali v názorech na zajištění hranic vůči Německu a připojení obou Lužic k ČSR. Situace se během protahujících se válečných let a pohybu front měnila a bylo třeba vynakládat velké diplomatické úsilí na dosažení stanovených cílů, radikálně se situace změnila postupem sovětských vojsk, která drtila německé interventy⁸⁸.

Vstup sovětských vojsk na území Lužic Srbové uvítali, viděli v nich slovanské bratry, kteří naplní jejich tužby. Lužickosrbský národní výbor v Budyšině s prozatímním sídlem v Praze poslal 12. května 1945 maršálu J. V. Stalinovi *Memorandum Lužických Srbů* a 12. května 1945 zaslal dr. Jan Cyž jménem Domowiny *Projev lužickosrbského národa* J. V. Stalinovi, ve kterém žádal o připojení k Československé republice:

„Prosíme maršála Stalina, aby naše Lužice znovu připojil k Československé republice jako národně autonomní součást, neboť k českým zemím po staletí náležely, protože u Čechů byla by naše politická, kulturní, hospodářská a sociální práva nejlépe zaručena.“⁸⁹

Dne 2. června 1945 se obrátila Domowina na vrchního velitele sovětských vojsk v obsazené části Německa, maršála G. K. Žukova, apelem, ve kterém požadovala sjednocení celého lužického území do jednoho administrativně-teritoriálního celku a jeho připojení k Československu. Ještě 8. června 1945 byl zaslán z manifestačního shromáždění v Praze telegram J. V. Stalinovi do Moskvy s požadavkem osamostatnění Lužic a

⁸⁸ Podrobněji: J. Šůla, *Lužickosrbský den v Londýně roku 1944 (Lužičtí Srbové a československá exilová vláda v Londýně)*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze“ 2012, t. 11, s. 57-82 (dokumenty o poradách československých a polských důstojníků v Londýně jsou uloženy ve Vojenském historickém archivu Praha, Archivní a studijní ústav, fond 37-168/1). Viz rovněž: idem, *Lužickosrbská otázka, československá vláda v Londýně a Jurij Wićaz*, „Česko-lužický věstník“ XIV, Praha 2004, s. 29-32; idem, *Československá exilová vláda v Londýně za II. světové války a otázka budoucí příslušnosti kladského území*, [w:] J. Šůla, J. Čáp, R. Hlušičková, *Kladský komitét 1945-1947. Studie a dokumenty*, Trutnov 2017, s. 10-22.

⁸⁹ Oba dokumenty byly vydány v publikaci *Za svobodu Lužických Srbů. I. Sbírká dokumentů z května – června 1945*. Praha 1945 (vydala Společnost přátel Lužice v řadě Lužickosrbská knihovnička čís. 26).

spojení s ČSR⁹⁰. Odpověď z Moskvy však nepřicházela a je třeba pokusit se odpovědět na otázku: proč nepřicházela?

Odhlédneme-li od faktu, že byla to ještě hektická doba a Moskva musela řešit důležité poválečné politické a mocenské otázky, je třeba také říci, že Stalin samozřejmě neměl žádný přehled o národnostní situaci ve střední Evropě. Je docela možné, že nikdy neslyšel o Lužických Srbech. A navíc byl opatrný, aby se urychleným rozhodnutím opět nezklamal, jako se již jednou „spálil“ v případě memoranda nezodpovědného československého komunisty Ervína Goje, publicisty s pseudonymem Óndra Łysohorsky⁹¹. Ten totiž poslal Ústřednímu výboru Komunistické strany SSSR a J. V. Stalinovi memorandum, ve kterém dokazoval, že Češi nacionálně utlačují Lachy, že prý Laši jsou osobitým národem, že prý obývají velké slezské (a ještě další) území s počtem jeden a půl milionu lidí s Moravskou Ostravou jako střediskem lašského národního území [proč ale ne se Slezskou Ostravou či Lašskou Ostravou?! - pozn. J. Š.]. Autor memoranda žádal ÚV KSSS a Stalina, aby se ujali Lachů proti útlaku Čechů. Akci tohoto pomatence odsoudily i špičky československého komunistického exilu (zejména Zd. Nejedlý). A jak to dopadlo? ÚV KSSS se obrátil na Akademii věd SSSR, na akademiky-slavisty. Profesor Selišev vynesl znalecký posudek, že lašština není žádným samostatným slovanským jazykem, je pouze jedním z dialektů českého jazyka⁹². Je jasné, že Stalin, pocházející z kavkazské změti jazy-

⁹⁰ Rozbor situace viz v citovaném článku: J. Šůla, *Z dějin bojů o lužickosrbský národní stát...*, s. 47ad.

⁹¹ Narodil se 6.7.1905 ve Frýdku v české, národnostně nevyhraněné rodině. Vychodil německou obecnou školu a německé gymnázium, studoval na německé univerzitě v Praze, učil na německém reálném gymnáziu v Bratislavě. Roku 1939 emigroval přes Polsko do SSSR. Proklamoval svou teorii o dvoumilionovém lašském národě, utiskovaném a vysávaném Němci a pak Čechy a Poláky. Vytvořil literární jazyk na podkladě hornoostravského nářečí, ale jeho teorie lašského národa byla téměř jednoznačně odmítnuta. Dostal se v Moskvě do konfliktu s českou politickou emigrací. Literární tvorbu začínal jako německý poeta, později publikoval v „lašském jazyku“ a k textu přidával laško-český slovník (viz: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. II/2. Praha 1993, s. 1257-1260).

⁹² V. Kopecký, ČSR a KSC. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji

ků, neměl vůbec představu o národnostní problematice západních Slovanů a střední Evropy, a když s posudkem ruského slavisty souhlasili i představitelé KSČ v Moskvě, udělal si svůj vlastní úsudek, samozřejmě negativní, který se pak zákonitě promítl v negativní názor na lužická memoranda (ještě štěstí, že další memoranda mu neposlali např. Kašubové). Lze tedy závěrem říci, že nezodpovědná akce diletanta E. Goje ve svých důsledcích se pak následně projevila na víceméně negativním řešení osudu Lužických Srbů.

Na druhé straně však nelze říci, že by Moskva lužickosrbskou otázku nestudovala a nechtěla ji řešit⁹³. Nižší důstojníci zasahovali ve prospěch slovanského obyvatelstva (když se toto na ně obrátilo v případech excesů německých nacionalistů), ale vedení SSSR řešilo primárně mocenské otázky. Připojení lužického území k ČSR nepřipadalo v úvahu, protože potom by ČSR měla nárok na ekonomické reparace, kterých však chtěl SSSR využít pro svůj prospěch. Připojení Lužic k Polsku také nepřicházelo v úvahu, Polsku se dostalo výhodnějších hranic na západě, kde kdysi žilo slovanské obyvatelstvo; prosadit polsko-německé hranice na Odře a Nise na mezinárodním fóru rovněž nebylo jednoduché. Moskva také měla zájem na denacifikaci území a zavedení ekonomických změn v průmyslu a v zemědělství, přičemž určité problémy vyvolával přesun německého obyvatelstva z území Polska (Slezsko, Pomořany) a Československa (toto obyvatelstvo se většinou usazovalo v Lužicích v naději, že jeho transfer není trvalý a že se opět brzy vrátí do starých sídel), což ovšem znamenalo další germanizaci doposud národnostně kompaktních lužických vesnic. Navíc vyvstával problém potrestání válečných zločinců a denacifikace obyvatelstva. Opírat se Moskva chtěla - a mohla - o německou levici a komunisty, ale tito nebyli řešením lužickosrbské otázky naklonění, vznik sceleného horního- a dolnolužického území zásadně odmítali, myšlenku vytvořit a poté vtělit do budoucí ústavy statut autonomo-

KSČ za socialistické Československo, Praha 1960, s. 317-319.

⁹³ Podrobněji P. Pałys, *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945–1948*, Opole 2014 (kapitola: *Dylematy hegemonu. ZSRR wobec Łużyc*, s. 320-347).

mie nepřipouštěli; v tomto bodu se projevila v plném světle politika příchodí germánské většiny nad porobeným autochtonním obyvatelstvem. I němečtí komunisté byli nakloněni pouze určité kulturní autonomii a očerňovali lužickosrbské národní hnutí, že je „reakční hnutí“ a část jeho představitelů podporuje odtržení Lužic od Německa⁹⁴.

Sovětská vláda však vývoj v Lužicích, které patřily do sovětského okupačního pásma Německa, sledovala. Dobře věděla, že jde o slovanský a antifašistický národ, ale dost dobře si s jeho budoucností nevěděla rady. Od 27. října do 5. listopadu 1945 prováděla na tomto území průzkum národnosti osídlení. Je třeba říci, že nedopadl pro Srby dobře. Jednak sovětské orgány (SWAG = Sovětská vojenská administratura v Německu) nebyly patřičně informovány o situaci, němečtí představitelé obcí všeobecně komplikovali práce a zkreslovali situaci, a navíc srbské obyvatelstvo bylo ještě zastrašeno. Přesto však byl brán zřetel na stanoviska lužických představitelů a nakonec byla vydána 11. ledna 1946 direktiva Ministerstva zahraničních věcí SSSR č. 30/3 pro sovětské orgány na území okupovaného Německa, jak se mají chovat vůči Lužickým Srbům⁹⁵. Direktiva ustanovovala zejména: nelze podpírat snahy o oddělení Lužic od Německa; srbské národnostní menšinu povolit proporční účast v orgánech místní samosprávy aniž by byla zkrácena práva německého obyvatelstva; povolit vydávání srbských novin v Budyšině; povolit výuku srbstiny pro lužickosrbské žáky a vydávání učebnic; povolit působení kulturně-výchovných a demokratických organizací; ale nepodporovat propagandu pro odtržení Lužic od německého území.

Stanovisko Sovětského svazu bylo zřejmě sděleno představitelům SED⁹⁶ v Berlíně, kteří na poradě 21. listopadu 1947 informovali před-

⁹⁴ Viz též o postoji sovětské strany a německého vedení: Jaroslav ŠŮLA, Ještě jednou o tzv. kauze Národní partyzán Lužice, Opole 2011, s. 11-41; M. Cygański, Łużyce w polityce Polski, Czechosłowacji, Związku radzieckiego i Jugosławii w latach 1946-1948. Studia Śląskie 1997, LVI, 1997, s. 60.

⁹⁵ A. S. Pronjewič, *Stejiščo ZSSR při rozrisanju serbskeho narodneho prašenja po 2. swětowej wójnje*, „Rozhľad“ 1995, 45, s. 272-279; P. Pałys, op. cit., s. 331 ad.

⁹⁶ SED = Sjednocená socialistická strana Německa.

stavitele Domowiny o podmínkách budoucí existence Lužických Srbů v rámci Německa; srbští komunisté (Kurt Krjeńc⁹⁷ a Korla Janak⁹⁸) s těmito podmínkami souhlasili. Přitom v diskusi čelný představitel SED prohlásil, že v Dolní Lužici nejsou známky aktivního srbského života a že považuje za neperspektivní v Braniborsku realizovat akce na oživení srbského národa⁹⁹. Tak došlo 23. března 1948 v saském sněmu ke schválení Zákona o ochraně práv srbského obyvatelstva; je ovšem třeba říci, že zákon platil pouze na lužickém území v Sasku, čili v jihozápadní Horní Lužici. Zákon byl i v Československu nekriticky opěvován¹⁰⁰, ale propagandisté „takticky“ zamlčeli, že Lužičtí Srbové žijí i v Braniborsku, a jich se tento zákon netýkal¹⁰¹.

Je skutečností, že tento zákon otevřel cestu k novému životu části malého národa. Srbové to pocítili zejména v kultuře, školství a začali se cítit jako rovnoprávní lidé ve své vlasti. Velice objektivně tento rozmach vypsál Antonín Frinta¹⁰² a je třeba říci i to, že se na této obrodě národa podíleli i studenti z České Lípy, Varnsdorfu a Liberce. Dne 7. října 1949 vzniká Německá demokratická republika a v roce 1950 byl vydán i zákon o ochraně Srbů v Braniborsku, který byl vůči saskému dosti „oktrojovaný“. Vzhledem k zakládání srbského středního školství v NDR došlo k dohodě, že lužickosrbské školství v Československé republice skončí¹⁰³. A Fred Oelßner, vicepremiér vlády NDR a sekretář Ústředního výboru SED, začal roku 1955 razit heslo *“Lužice bude dvojjazyčná!”*.

⁹⁷ Kurt Krjeńc (1907–1978); o něm: *Nowy biografiski słownik...*, s. 300-302).

⁹⁸ Korla Janak (1891–1968); o něm: *Nowy biografiski słownik...*, s. 223-225.

⁹⁹ T. Marczak, *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944-1950*, Wrocław 1995, s. 193-196; autor čerpá - kromě archivních dokumentů - rovněž z publikace J. Šořta, *Zarys dziejów Serbołużyczan*, Wrocław 1984, s. 154 aj.

¹⁰⁰ Zákon ale mluví o „lužickosrbském obyvatelstvu“, nikoliv o příslušnicích „lužickosrbského národa“.

¹⁰¹ Srv. např. B. Michajlov, *Budoucnost Lužických Srbů*, Praha 1949, s. 40-43. Zákonné nařízení v Braniborsku na ochranu práv a rozvoje srbského obyvatelstva bylo schváleno zemským parlamentem dne 18. září 1950 (text otiskuje J. Petr, op. cit., s. 300-301).

¹⁰² A. Frinta, op. cit., s. 135-143 ad., s. 195-200.

¹⁰³ O budování lužickosrbského základního i středního školství viz: J. Petr, op. cit., s. 312-316; R. Čermák, G. Maiello, op. cit., s. 98-99, 102, 109-113; R. Šěnowa, op. cit.

Ale každá pohádka má svůj konec, i pohádka o znovuobživší princezně Lužici. Roku 1958 byl F. Oelßner z funkcí odvolán, bylo opuštěno jeho heslo a nahrazeno heslem „*Lužice bude socialistická*“! Ve střední Lužici byla odkryta obrovská naleziště hnědého uhlí a v polovině padesátých let XX. století začala masová těžba hnědého uhlí, výstavba briekárny Černá pumpa, ve Větošově se stavěla nová elektrárna a začalo se budovat nové uhelně-elektrické centrum Německé demokratické republiky. A nyní začala berlínská vláda drancovat nerostné bohatství Lužických Srbů, což mělo tragické následky pro srbské obyvatelstvo. Tak v důsledku toho bylo v letech 1945-1989 zlikvidováno 46 srbských vesnic a části dalších 27 srbských vesnic. Neslo to sebou přemísťování srbského obyvatelstva do měst, kde se ztrácelo v mase německého obyvatelstva, zvyšoval se počet smíšených manželství, srbské obyvatelstvo bylo vydáno na pospas okolnímu germanizačnímu tlaku tisku, rozhlasu, televize, armádě a úřadům¹⁰⁴. Klesaly počty žáků srbských škol: z 12 800 žáků v roce 1962 jich zbylo v roce 1962 jen 3 200. V roce 1978 existovalo už pouze 8 škol s plnou výukou v srbštině a 53 škol, kde byla srbština vyučována jen jako jeden z předmětů¹⁰⁵. Srbové nemohli o svém národním bohatství rozhodovat, poněvadž neměli vlastní politicko-správní autonomii, a vlastně se stali ve své vlasti znovu občany druhého řádu, ač měli tzv. kulturní autonomii. O postavení Lužických Srbů v NDR, vývoji jejich školství, vlivu těžkého průmyslu a kolektivizaci zemědělství, náboženskému útlaku katolických zemědělců, stupňující se devastaci krajiny v důsledku těžby uhlí a zhoršující se národnostní situaci, řešenou nám dobře známou politikou z dob Rakousko-Uherska, tzv. drobečkovou politikou, už vyšlo více kritických článků a studií. Jak uvádí au-

¹⁰⁴ Jindřich VACEK se kriticky vyjadřuje k poměrům v kombinátu. Němečtí příchozí se svou averzí vůči srbskému obyvatelstvu a spoludělníkům netajili, zpívali nacionálněsocialistické písně, zdravili se „Heil Hitler“, vysmívali se lužickosrbskému kroji atd. (*K dokumentaci západogrodeckého nářečí lužické srbštiny*, „Česko-lužický věstník“ 2017, XXVII, s. 52-53).

¹⁰⁵ *Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku*, Warszawa 2007, s. 345-348.

tor, i kolektivizace zemědělství dlouhodobě ovlivnila v dvojjazyčných oblastech užívání srbského jazyka, v mnoha místech se opakovala stará praxe: německy se mluvilo na pracovištích, pouze v domácnostech se mluvilo srbsky, hnědouhelný průmysl a kolektivizace zemědělství vedly k ústupu srbského jazyka a k zúžení srbské sídelní oblasti¹⁰⁶.

Desetiletí 1939–1949 bylo klíčové pro další osud Lužických Srbů. Sny lužických vlastenců o odpoutání se malého slovanského národa od národa německého se ale nenaplnily¹⁰⁷. Dějiny lužickosrbského školství v severních Čechách jsou dnes již polozapomenutou kapitolou v historii dvou západoslovanských národů, ohrožených staletým germanizačním tlakem. Je to ovšem světlá kapitola historie, na kterou může být český národ hrdý a Lužičtí Srbové na ni nezapomínají.

Význam lužickosrbského školství v poválečném Československu a výchovu nové generace srbské inteligence pregnantně zhodnotil Jurij Koch slovy:

„Generace těchto lidí pozvedla etnicko-kulturní život malého národa na profesionální úroveň, na které bylo možné založit instituce. Odkud bychom brali redaktory do novin a časopisů, učitele do škol, divadelníky na jeviště? Troufám si tvrdit: budování poválečného lužickosrbského školství se dvěma gymnázii (dodnes udrženy v základní struktuře) by bez varnsdorfských předchůdců nebylo možné.“¹⁰⁸

Již předtím napsal Měrcin Völkel:

„Pobyt ve Varnsdorfu a návštěva gymnázia, to nebylo jen povšechné

¹⁰⁶ V. Hankovec, *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, „Práce z Archivu Akademie věd, řada A, svazek 8“ (Slovanství a věda v 19. a 20. století) Praha 2005 (2006), s. 205–223. Takže se dá s určitou nadsázkou říci, že co se nepodařilo nacistům, to se podařilo demokratickým Němcům po roce 1948. Současnou situaci na poli kulturního života a boje o srbskou školu, zejména vesnickou, sleduje dlouhodobě pražský „Česko-lužický věstník“, který vydává Společnost přátel Lužice.

¹⁰⁷ K vývoji situace na mezinárodním fóru viz následující publikace, opřené o dostupné archivní dokumenty: K. V. Ševčenko, *Lužickij vopros i Českoslovakija (1945–1948)*, Moskva 2004 ; L. Kuberski, P. Pałys, *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej. Kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945–1950*, Opole 2005. Významná je ovšem syntetizující monografie P. Pałys, op. cit.

¹⁰⁸ J. Koch, op. cit., s. 88.

školní vzdělávání. Teprve zde ve Varnsdorfu se mohli gymnazisté učit srbsky a mluvit na veřejnosti srbsky, což nebylo do té doby možné v nacistickém Německu. Setřásal se komplex národní méněcennosti, rostlo národní vědomí a hrdost na řeč otců. Pocit všední péče o nás z české strany budilo a upevňovalo srbské, slovanské vědomí.“ „Mnozí z těchto mladých Srbů se stali nositeli vzkvétajícího srbského školství a umění, srbské vědy, kultury, také byli povoláni na důležitá místa církevního života v srbském kraji.“¹⁰⁹

¹⁰⁹ M. Völkel, *Stále jsme vděčni za dávná léta. [w:] 90 let školy (1907–1997)*, Varnsdorf 1997, nepaginováno (citováno dle: Vl. Juricová, op. cit., s. 57, 74).

Archivní prameny:

Státní okresní archiv Česká Lípa, rukopis č. 18/5

Fond Střední ekonomická škola Česká Lípa, i. č. 603, karton č. 10

Státní okresní archiv Děčín, fond 172, i. č. 13, č. 14, karton č. 1

Národní archiv Praha, fond 1669 (Ústřední matice školská), i. č. 786 a 787, karton č. 584

Věstník Ministerstva školství a osvěty. III. Praha 1947, sešit z 28 února 1947, s. 79

Za svobodu Lužických Srbů. I. Sbíрка dokumentů z května - června 1945.
Praha 1945

Bibliografie:

Bart Jan, *Před 50 letami - započatk serbskeho šulstwa w sewjernih Čechach*, „Rozhled“ 1996, 46, s. 133-137.

Bílek Jar., *Varnsdorf*, „Lužickosrbský věstník“ 1946 XXI, s. 65-66.

Boháč Zdeněk, *Die Matrikel der Zöglinge des „Wendischen Seminars“ in Prag 1728-1992*. „Lětopis B“ 1996, 13/2, s. 166-228.

Boháč Zdeněk, *Z dějin Lužického semináře v Praze*, „Přehled Lužického kulturního života“ 1968, 10, s. 2-11.

Boháč Zdeněk, *České země a Lužice*, Praha 1993.

Bok Václav, *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužicko-srbských*. Praha 1987.

Bresan Annet, *Pawoł Nedo 1908–1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte*, Bautzen 2002.

Budarjowa Marka, *Karel Macků - wulki organizator a spěchowar serbskeho šulstwa we Warnočicach*, „Rozhled“ 47, s. 446-450.

Budarjowa Marka, *Poválečná léta na školách v Čechách*, „Česko-lužický věstník“ 2005, XV, s. 60-61.

Cygański Mirosław, *Łużyce w polityce Polski, Czechostowacji, Związku Radzieckiego i Jugosławii w latach 1946-1948*, „Studia Śląskie“ 1997, LVI.

Čáp Jaroslav, Šůla Jaroslav, *Dotaz českých spisovatelů a politiků na situaci v Lužici v květnu 1919*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze“ 2015, 14, s. 33-50.

Čermák Radek, Maiello Giuseppe, *Nástin dějin a literatury Lužických Srbů*, Brno 2011.

Čestný název Spolkového lužickosrbského reálného gymnasia ve Varnsdorfu, „Lužickosrbský věstník“ 1947, XXII, s. 59.

Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku, Warszawa 2007.

Fascyna Hanka, *Moje přenje léto na Serbskim gymnaziju w Českej Lipje*, [w:] Šěnowa Rejzka, *Serbski gymnazij. 50 lět Serbske wyše šulstwo*, Budyšin 2002.

Frinta Antonín, *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*, Praha 1955.

Hainc Jiří, *Prázdninové osady lužickosrbských dětí v Čechách v r. 1945*, „Lužickosrbský věstník. Časopis Společnosti přátel Lužice v Praze“ 1946, XXI, s. 20.

Hankovec Václav, *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, „Práce z Archivu Akademie věd, řada A“, (Slovanství a věda v 19. a 20. století) 2006, svazek 8, s. 205-225.

Juricová Vladimíra, *Lužickosrbská gymnázia v ČSR po 2. světové válce*, diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze Filozofická fakulta Katedra pedagogiky, Praha 2014.

Kaleta Petr, *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*, Praha 2006.

Kapitán Jiří, *Dětská osada lužickosrbských dětí v Janově*, „Lužickosrbský věstník“ 1946, XXI; 1947, XXII; 1948, XXIII.

Koch Jurij, *Cesta do světa - do Varnsdorfu*, „Mandava. Vlastivědné čtení z Varnsdorfu, Šluknovského výběžku a saského příhraničí. Ročenka Kruhu přátel muzea Varnsdorf“ 2004-2005, s. 87-89.

Kopecký Václav, *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960.

Krawc Mikławš, *Kelko Serbow je po 1945 w sewjernej Čěskej wuknyło?* „Serbska šula“ 2005, 58, s. 44-46.

Krawc Mikławš, *Sport v českém Varnsdorfu a Lužičtí Srbové*, [w:] *Almanach ke 140. výročí povýšení Varnsdorfu na město*, Varnsdorf 2008, s. 129-130.

Krawc Mikławš, *K ličbje serbskich wuknjacych w sewjernej Čěskej 1945-1950*, „Rozhlad“ 2014 64, č. 6, s. 3-6.

Kuberski Leszek, Pałys Piotr, *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej. Kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945-1950*. Opole 2005

Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. II/2, Praha 1993.

Lužickosrbské spolkové reálné gymnasium z České Lípy do Varnsdorfu, „Lužickosrbský věstník“ 1947, XXII, Praha 1947, s. 59.

Marczak Tadeusz, *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944-1950*, Wrocław 1995.

Maštálko Josef, *Lužičtí Srbové*. Česká Lípa 1946

Maštálko Josef, *JUDr. František Stašek*. „Bezděz, Přehled kulturních a přírodních poměrů severních Čech a Lužice“ 1948, X, 1948, s. 100-102.

Melichar Jaroslav, *Kronika lužickosrbského gymnázia v ČSR*, „Mandava“ 2003-2004, s. 39-47.

Michajlov Boris, *Budoucnost Lužických Srbů*. Praha 1949.

Morávek Antonín, Zmeškal Vladimír, *Lužický dům v Praze (1728-1948)*, Praha 1948.

Navrátil Michal, *Almanach československých právníků. Životopisný sborník čs. právníků, kteří působili v umění, vědě, krásném písemnictví a politice od Karla IV. počínaje až na naše doby*, Praha 1930.

Pałys Piotr, *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945-1948*, Opole 2014.

Petr Jan, *Nástin politických a kulturních dějin Lužických Srbů*, Praha 1972.

Pěčka Jurij, *Lužickosrbské studentstvo po druhé světové válce*, „Bezděz“ 1948, X, s. 151-155.

Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. - 26.11.2004), Praha 2005.

Pronjewič Aleksej Stanislawovič, *Stejiščo ZSSR při rozrisanju serbskeho*

narodneho prašenja po 2. svetovej vojny, „Rozhlad“ 1995, 45, s. 272-279.

Šatava Leoš, *Lužičtí Srbové v severních Čechách od roku 1945 do současnosti*, „Český lid. Národopisný časopis“ 1986, 73, s. 18-23.

Ševčenko Kiril V., *Lužickij vopros i Českoslovakija (1945-1948)*, Moskva 2004.

Šořta Beno, *Zájezd skupiny lužickosrbských studentů a studentek do Dolní Lužice*, „Bezděz“ 1948, s. 156-158.

Šořta Beno, Wrobl Jurij, Pěčka Jurij, *Lužickosrbsťi abiturienti českolipského gymnasia se loučí s Českou Lípou*, „Bezděz“ 1948, X., s. 183.

Šořta Jan, *Zarys dziejów Serbołużyczan*, Wrocław 1984.

Šořta Jan, Kunze Pětr, Šěn Franc, *Nowy biografiski słownik k stawiznam a kulturje Serbow*, Budyšin 1984.

Šůla Jaroslav, *Lužickosrbská otázka, československá vláda v Londýně a Jurij Wićaz*, „Česko-lužický věstník“ 2004, XIV, s. 29-32.

Šůla Jaroslav, *Z dějin bojů o lužickosrbský národní stát: Interpelace Jana Cyže a dr. Mikławše Krječmara ze dne 14. července 1945*, „Českolužický věstník“ 2005, XV, s. 47-55.

Šůla Jaroslav, *Důsledky pruského vítězství roku 1866 na postavení slovanských národů v Sasku a Prusku*, „Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost“ 2006, 3, s. 67-76.

Šůla Jaroslav, *Ještě jednou o tzv. kauze Národní partyzán Lužice*, Opole 2011.

Šůla Jaroslav, *Lužickosrbský den v Londýně roku 1944 (Lužičtí Srbové a československá vláda v Londýně)*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze“ 2012, 11, s. 57-82.

Šůla Jaroslav, *Jan Ort a Jurij Měrcink: Vzájemná česko-lužickosrbská korespondence dvou přátel, pedagogů, filologů a bývalých vězňů německých nacistů (Příspěvek k novodobým česko-lužickosrbským literárním kontaktům)*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze“ 2015, 14, s. 138-171.

Šůla Jaroslav, *Československá exilová vláda v Londýně za II. světové války a otázka budoucí příslušnosti kladského území*, [w:] J. Šůla, J. Čáp. R. Hlušičková, *Kladský komitét 1945-1947. Studie a dokumenty*. Kladský sborník,

Supplementum 7. Trutnov 2017, s. 10-22.

Tomeš Josef a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století. III*, Praha 1999.

Ulbrechtová Helena, *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi stře-doevropskými literaturami*, Praha 2009.

Urban Zdeněk, *Česká pomoc lužickosrbskému školství (1945-1950)*, [w:] *Město a jeho kultura. Sborník k padesátinám docenta PhDr. Zdeňka Pince*, Praha 1994, s. 20-28.

Urban Zdeněk, *Studij młodych Serbow w sewjernej Českej (1945-1950)*, „Rozhled“ 1995, 45, s. 397-401.

Valenta Zdeněk, *Serbja w sewjernej Českej*, „Rozhled“ 1997, 47, s. 451-454.

Völkel Měrcín, *Warnočanski jubilej*, „Rozhled“ 1996, 46, s. 73-74

Völkel Měrcín, *Stále jsme vděčni za dávná léta*, [w:] *90 let školy (1907-1997)*, Varnsdorf 1997.

Výroční zpráva Státního reálného gymnasia v České Lípě 1946-1947, Česká Lípa, 1947.

Wornar Jan, *Z brēmješka dopomnjenkow na čas we Warnoćicach*, „Serbske nowiny“ 1997 (desetidílný seriál v měsících srpen až říjen)

Zdichynec Jan, *Z Kulowa přes Prahu do Bělehradu. Osud lužickosrbského jezuity v barokní Evropě*, [w:], *Stoletý most mezi Prahou a Budyšinem*, Praha 2008.

Zmeškal Vladimír, *Lužickosrbské školy v Čechách*, „Lužickosrbský věstník“, 1946, XXI, s. 59-60.

Szkolnictwo serbołużyckie w Północnych Czechach po II wojnie światowej

Serbołużyczanie udawali się studiować do Czech już od XV wieku. Szczególnie w XIX stuleciu większość katolickiej inteligencji studiowała w Pradze. Po upadku reżimu nazistowskiego w 1945 r. na Łużycach nie egzystowało szkolnictwo serbołużyckie, ale pomocną dłoń podała republika czechosłowacka. W Czeskiej Lipie 2 grudnia 1945 r. otwarto pierwsze serbołużyckie gimnazjum, na którym uczył nauczyciele czescy, ale i serbołużycy (szczególnie językoznawca PhDr. Mikławš Krječmar). Uczyli się tam katolicy i ewangelicy, uczniowie z Dolnych, ale przede wszystkim z Górnych Łużyc. Prowadzono tam także różne kursy, a od 1947 r. i szkoła miejska.

Zachowane archiwalia zaznajamiają nas z nazwiskami i pochodzeniem uczniów i ich postępami, ale także ich aktywnością pozaszkolną. Gimnazjum w Czeskiej Lipie 1 stycznia 1947 r. przeniesiono do Varnsdorfu, a na koniec do Liberca. Uczniowie serbołużycy wszędzie byli wszędzie przez obywateli czeskich witani, ale po ustanowieniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej i częściowej budowie szkolnictwa serbołużyckiego, nauczanie Serbołużyczan w ČSR przerwano. Absolwenci czeskich szkół w dalszych etapach życia wykorzystali swe zdolności i stanowili oparcie dla tworzącej się serbołużyckiej inteligencji. Z ich wypowiedzi po wielu latach można dostrzec z jaką wdzięcznością wspominają okres nauki w czeskich szkołach i wysoko cenią sobie pomoc narodu czeskiego w czasach dla Łużyc najkrytyczniejszych. Jak się szacuje w Północnych Czechach przebywało w sumie kilkuset uczących się Serbołużyczan.

Sorbian School System in Northern Czechia after World War II

The Sorbs used to study in Czechia since 15th century. Especially in 19th century the majority of Catholic intelligentsia used to study in Prague. After the fall of the Nazi regime in 1945, school system in Lusatia was nonexistent. The help came from Czechoslovakia. On 2nd December 1945 the first Sorbian gymnasium opened in Czeska Lipa. Its teachers consisted of Czechs and Sorbs (among whom was the linguist - Mikławš Krječmar PhD). The students consisted of Catholics and Protestants coming from Lower but mostly Upper, Lusatia. The gymnasium conducted various courses, but was also a home of municipal school.

The files found in the archives contain the names of the students, records of their progress but also their afterschool activities. Gymnasium in Czeska Lipa was moved to Varnsdorf on 1st January 1947, and later to Liberec. Sorbian students were warmly welcomed by the Czechs, however, after the establishment of the German Democratic Republic and partial establishment of Sorbian school system, The Sorbs could no longer study in Czechoslovakia. The graduates of Czech schools put the knowledge they gained during their studies to good use and later became the pillars of emerging Sorbian intelligentsia. From the opinions they were expressing after the years one may draw a conclusion that they were very glad for the time they spent in Czech schools as well as for the help from the Czech government during the times of the worst Lusatian suffering. It is estimated that a few hundreds of Sorbian students studied in Northern Czechoslovakia.

Alojzy Stanisław Matyniak (1945-1999) - założyciel i prezes Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc

Słowa kluczowe: Alojzy Stanisław Matyniak, Prołuż, Łużyce, Serbołużyczanie, polski ruch prołużycki

Key words: Alojzy Stanisław Matyniak, Pro-Sorbian, Lusatia, the Sorbs, polish pro-Sorbian movement

Alojzy Stanisław Matyniak urodził się w 1921 roku w Mieścisku koło Wągrowca. Młodość spędził w Krotoszynie, gdzie w 1939 r. zdał maturę w tamtejszym liceum. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. W okresie okupacji kierował podziemną organizacją „Odrodzenie” w Krotoszynie, która była konspiracyjną formą działalności Sodalicii Mariańskiej. „Odrodzenie” prowadziło działalność samokształceniową i tajne nauczanie, wydawało biuletyn informacyjny, współorganizowało tajne msze, prowadziło akcje charytatywne i utrzymywało kontakt z Polakami wywiezionymi do pracy przymusowej. W 1944 roku weszło w skład Armii Krajowej jako Kompania Rycerska AK („Krak”)¹. Matyniak planował opublikowanie poświęconego Łużycom opracowania na łamach konspiracyjnego miesięcznika „Drogowskaz”. Realizację tego zamysłu uniemożliwiło jednak rozbitcie redakcji tego czasopisma przez Niem-

¹ G. Skrukwa, *Alojzy Stanisław Matyniak – prezes „Prołużu” i jego działalność w latach 1945-1949*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej. W 60-lecie uchwalenia Ustawy Serbołużyckiej*, red. P. Pałys, Opole 2008, s.

ców². 1 stycznia 1943 r. wygłosił Matyniak dla kilkunastu osób referat poświęcony tematyce łużyckiej³.

Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc „Prołuż” zrodził się na Uniwersytecie Poznańskim, w trakcie seminarium prof. Józefa Widajewicza poświęconym historii Słowian Zachodnich. W dniu 11 września 1945 r. wygłoszono tam referat zatytułowany *Nad Łużycami polska straż!*, a w wyniku dyskusji nad nim postanowiono utworzyć Akademickie Koło Przyjaciół Łużyc „Prołuż”. Prezesem koła wybrany został autor tego referatu, Alojzy Stanisław Matyniak, jego zastępcą Janusz Ziółkowski, a sekretarzem Halszka Szkołdrska. Wkrótce nawiązano kontakty z działaczami serbołużyckimi: Antonem Nawką i Pawłem Dudzikiem⁴. Jako oficjalną datę powstania organizacji przyjęto 12 września 1945 r.⁵

Poczynaniom Matyniaka sprzyjała panująca w Poznaniu atmosfera polityczna. W oczach funkcjonariuszy Polskiej Partii Robotniczej gród nad Wartą był: „endeckim miastem w którym hula klerykalizm”. Tradycje pracy organicznej, legalizmu i poszanowania władzy wraz z tradycjami zmagania z Niemcami i świadomością konieczności odbudowy kraju skłaniały poznańską, czy szerzej rzecz ujmując, wielkopolską inteligencję do aktywnego włączania się w poczynania w sferze oświaty, nauki, kultury i gospodarki. Także na Uniwersytecie Poznańskim dominował tzw. apolityczny ruch studencki, którego emanacje stanowiły Duszpasterstwo Akademickie, Bratnia Pomoc i koła naukowe⁶.

Organizacją o charakterze ogólnopolskim stał się „Prołuż” 18 listopada 1945 r. W trakcie odbywającego się w Poznaniu I Zjazdu katolickiej Młodzieży Akademickiej powołano wówczas do życia Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc „Prołuż” z centralą w Poznaniu. Jego bazę stanowili

² A. St. Matyniak, *O nich zapominać nam nie wolno!*, [w:] *IV Sorabistyczne spotkania promocyjne Wschodnich Łużyc*, red. L. Malinowski, Żary 1998, s. 54.

³ G. Skrukwa, op. cit., s. 38.

⁴ J. Brodacki, *Nad Łużycami polska straż! Nieznane karty działalności Alojzego St. Matyniaka w świetle jego listów*, „Zeszyty Łużyckie” 1999, t. 26, s. 43-44.

⁵ *Ratujmy! Jednodniówka prołużycka*, Poznań 21 czerwca 1946 r., s. 9.

⁶ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc „Prołuż” 1945-1950*, „Glaukopis” 2005, nr 2-3, s. 289-290.

członkowie Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc. Wybrano wówczas również delegatów okręgowych⁷. Organizacja miała koncentrować się na pomocy w uzyskaniu dla Łużyczan gwarantowanych praw pełnego rozwoju życia narodowego, zacieśnianiu przyjaźni polsko-łużyckiej oraz zespoleniu wysiłków dla wspólnego dobra i umocnienia pozycji Słowiańszczyzny Zachodniej. Realizacji tych postanowień służyć miała obrona wolnościowych praw wolnościowych narodu serbołużyckiego, studia i popularyzacja wiedzy o Słowiańszczyźnie Zachodniej, uświadamianie w kraju i za granicą znaczenie sprawy łużyckiej i kwestii z nią związanych, wzmocnienie stosunków kulturalnych z Łużycami, pomoc dla Łużyc i opieka nad wychodźstwem łużyckim, wskazywanie na ciągłość niebezpieczeństwa niemieckiego, wspieranie dążeń reslawizacyjnych oraz umacnianie polskości Ziem Odzyskanych⁸.

W listopadzie 1945 r. prezes Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc „Prołuż” opowiedział się na łamach „Polski Zachodniej” za przyłączeniem Łużyc do Polski. Za takim rozwiązaniem przemawiać miało pokrewieństwo językowe i kulturowe obu narodów oraz względy geopolityczne. Przesunięcie polskiej granicy na Łużycach o kilkadziesiąt kilometrów odepchnęłoby dalej na zachód niemieckie niebezpieczeństwo, wydłużyłoby granicę z Czechosłowacją oraz zmniejszyło potencjał ludnościowy Niemiec. Z ramienia Polski miał tam rezydować Delegat Rzeczypospolitej na Łużycach⁹.

Jednak już na początku 1946 r. „Prołuż” zarzucił pomysły inkorporacyjne, stając się rzecznikiem niepodległościowych dążeń „małego narodu”. W swej propagandzie nie zrezygnował jednakże z używania haseł o wydźwięku mocno dwuznacznym, np. „Nad Łużycami polska straż” czy „Po drugim Grunwaldzie drugi Budziszyn!”

W grudniu 1945 r. odbyło się w Poznaniu pierwsze, publiczne zebra-

⁷ J. Brodacki, op. cit., s. 44-45.

⁸ Statut Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc „Prołuż”, zbiory własne Piotra Pałysa.

⁹ A. Matyniak, Śladami Chrobrego - do Budziszyna, „Polska Zachodnia” 04.11.1945, nr 14.

nie „Prołużu”. W krótkim czasie akces do AZPŁ Prołuż” zgłosiły działające na Uniwersytecie Poznańskim Koła Historyków, Krotoszyńców, Prehistoryków i Pomorzan¹⁰. W dniu 8 lutego 1946 r., pod patronatem rektorów trzech wyższych uczelni Poznania oraz kuratora Okręgu Szkolnego Poznańskiego, odbyło się „pierwsze w Polsce – wielkie zgromadzenie w sprawie Łużyc”, zakończone uchwaleniem orędzia do Organizacji Narodów Zjednoczonych. Stwierdzano w nim, że zgodnie z duchem Karty Atlantyckiej, Serbołużyczanie mają niezaprzeczalne prawo do samostanowienia. Tymczasem nadal muszą znosić ucisk „ze strony zdruzgotanych Niemiec hitlerowskich” [sic!]. Dalej wzywano narody koalicji antyhitlerowskiej i ich przywódców do pełnego poparcia serbołużyckich postulatów, tak w trakcie przyszłej konferencji pokojowej jak i na forum londyńskiego zgromadzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych¹¹.

Równocześnie działacze „Prołużu” podjęli starania o uzyskanie formalnych zezwoleń na prowadzenie działalności na terenie całego kraju. W dniu 16 grudnia 1946 r. Ministerstwo Oświaty zatwierdziło statut poznańskiej centrali „Prołużu” i wydało zgodę na działalność podległych jej kół na innych uczelniach w kraju. Każde z nich musiało jednak indywidualnie zabiegać o rejestrację. Wkrótce też wyrażona została zgoda na organizowanie kół „Prołużu” w szkołach średnich¹². Statut Związku przewidywał utworzenie okręgów w poszczególnych miastach uniwersyteckich, organizację kółek szkolnych oraz powołanie do życia Towarzystwa Przyjaciół Łużyc „Prołuż”, spełniającego rolę kół sympatyków¹³. Poszczególne okręgi organizować mieli Delegaci Prołużu na Okręgi Akademickie w Polsce. Mieli oni za zadanie utworzyć w swych miastach, podlegające właściwym rektorom, Akademickie Koła Przyja-

¹⁰ *Ratujmy! ...*, s. 9.

¹¹ *Ibidem*, s. 6,9.

¹² T. Szkopek, *Władze w Polsce wobec problemu łużyckiego w latach 1945-1946*, [w:] *Ojczyzna wielka i mała*, Cieszyn, 1996, s. 210.

¹³ J. Brodacki, *Polski Ruch Obrony Łużyc w latach 1945-1950*, „Przegląd Polonijny” 1998, z.1, s. 93.

ciół Łużyc i pośredniczyć w kontaktach pomiędzy nimi a związkiem. Delegatom podlegały także zorganizowane na terenie danego okręgu akademickiego koła szkolne¹⁴. Zarząd Główny tworzyli: prezes, trzech wiceprezesów, sekretarz i jego zastępcy, skarbnik wraz z zastępcami, naczelniczy wydziałów centrali oraz członkowie zarządu. Kierująca bezpośrednio pracami związku Centrala „Prołużu” podzielona była na cztery wydziały: I Wydział Zewnętrzny obejmował działy: ideologiczny, zachodni i współpracy; II Wydział Organizacyjny – składający się z działów: administracyjnego, akademickiego, szkolnego i pozaszkolnego; III Wydział Popularyzacji – dzielący się na działy: naukowy, informacji, imprez, wymiany kulturalnej; IV Wydział Gospodarczy posiadał działy: techniczny, finansowy i stypendialny¹⁵. Liczba członków związku jest obecnie trudna do ustalenia. Szacowana jest na około trzy tysiące¹⁶.

Początkowo jedynym źródłem finansowania „Prołużu” były drobne datki osób prywatnych, organizacji społecznych i firm, będących zazwyczaj reakcją na wysyłane w tej sprawie apele. Łącznie jednak posiadane fundusze nie przekraczały kwot kilku tysięcy złotych. Pracowano wówczas bez preliminarza budżetowego, ograniczono się do księgowania przychodów. Wydatki na wyjazdy i koszty reprezentacyjne uchwalane były przez zarząd i wymagały akceptacji prezesa i skarbnika. Od 1947 r. „Prołuż” zaczął otrzymywać z Ministerstwa Spraw Zagranicznych comiesięczną dotację w wysokości 30 tys. złotych. W 1948 r. jej wysokość została podniesiona do kwoty 40 tys. Jednorazowe subsydia wypłacało także Ministerstwo Kultury i Sztuki¹⁷. Według Matyniaka dotacja MSZ miała wynosić 45 tys. złotych. Od czasu do czasu udawało

¹⁴ A. St. Matyniak, *Prołuż – organizacją ogólnopolską*, „Polska Zachodnia” 19.05.1946, nr 20 (42).

¹⁵ J. Szymański, *Moje wspomnienia o „Prołużu” i jego twórcy*, „Zeszyty Łużyckie” 2000, t. 30, s. 63.

¹⁶ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc zapomniana opozycja (1945-1950)*, „Sprawa Polska” 2000, nr 3 (11), s. 13.

¹⁷ Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu (dalej: IPN Poznań) sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 136.

się również pozyskać pewne środki od Komitetu Słowiańskiego i władz administracyjnych. Pewne kwoty nadal przekazywały także osoby prywatne¹⁸. Ministerstwo Spraw Zagranicznych udzielało również dotacji doraźnych. W marcu i maju 1947 r. Matyniak zwracał się do Wiesława Sobierajskiego z prośbami o zwrot kosztów poniesionych w związku z podróżą na Łużyce w kwocie 75 tys. złotych¹⁹. Żądany zasiłek prezes „Prołużu” otrzymał w czerwcu tego roku²⁰. W latach 1947-1949 Komitet Uczczenia Pamięci gen. Karola Świerczewskiego udzielił „Prołużowi” pożyczek na łączną kwotę 150 tys. złotych²¹.

Oprócz najliczniejszego i najprężniej działającego środowiska poznańskiego, „Prołuż” rozwinął aktywną działalność także w kilku innych ośrodkach akademickich. Jesienią 1947 r. w szczytowym okresie rozwoju organizacyjnego, okręgi „Prołużu” działać miały w Częstochowie, Gdańsku, Gubinie, Katowicach, Krakowie, Krotoszynie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu, Warszawie i Wrocławiu²².

We Wrocławiu zebranie informacyjne, połączone z odczytem T. S. Grabowskiego, odbyło się 7 kwietnia 1946 r. Poczynaniom Związku sporo miejsca poświęcała wrocławska prasa²³. Funkcję Delegata Okręgowego

¹⁸ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Działalność „Prołużu”, nie datowane, k. 27; M. Mieczkowska, *Między koncepcją a praktyką...*, s. 134.

¹⁹ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Prezes Naczelny Alojzy Matyniak do Ministerstwa Spraw Zagranicznych (na ręce Pana Naczelnika W. Sobierajskiego), Poznań 29.05.1947, k. 306

²⁰ IPN Poznań, upoważnienie wystawione na Delegata Okręgowego „Prołużu” w Warszawie Barbarę Białostocką do odbioru w MSZ zasiłku w związku z podróżą Matyniaka do Berlina i na Łużyce, Poznań 26.05.1947, k. 307.

²¹ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 02.08.1949, k. 139.

²² G. Skrukwa, *Ruch pro łuzycy w Polsce 1945-1950. Alternatywna koncepcja polityki zachodniej*, [w:] *Polska między wschodem a zachodem. Tom 1. W kręgu myśli politycznej*. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US i Szczeciński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Pobierowie 5-6 października 2007 r., red. A. Szczepańska, H. Walczak, A. Wątor, Toruń 2008, s. 185-186.

²³ K. Mazurski, *Problematyka łuzycy w prasie dolnośląskiej lat 1945-1950*, „Śląski

we Wrocławiu pełnił Tadeusz Lutogniewski, a prezesem tamtejszego Koła Akademickiego „Prołużu” został Zbigniew Gołąb²⁴. W dniach 22-26 listopada 1946 r. przebywali we Wrocławiu Alojzy Stanisław Matyniak oraz wiceprezes „Prołużu” Jan Szymański. Zostali oni, wraz z delegatem okręgowym Alicją Wrześniewską oraz prezesem okręgu wrocławskiego Zbigniewem Gołąbem, przyjęci przez wojewodę Stanisława Piaskowskiego oraz rektora Uniwersytetu i Politechniki prof. Stanisława Kulczyńskiego. Złożyli także wizyty kuratorowi okręgu szkolnego oraz szeregu innym osobistościom. Jak się wydaje, głównym celem tych rozmów było przygotowanie sprzyjającego gruntu pod poszerzenie bazy członkowskiej „Prołużu” o młodzież szkolną oraz kręgi pozaakademiczne. W tym czasie na Politechnice Wrocławskiej, z udziałem przedstawicieli władz i wojska, zorganizowano publiczne zebranie informacyjne „Prołużu”. Przemówienia na tym mityngu wygłosili A. S. Matyniak, Z. Gołąb oraz wiceprezes okręgu wrocławskiego Wojciech Grocholski²⁵.

W Krakowie konferencja w sprawie utworzenia Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc odbyła się na początku 1947 r.²⁶ Wcześniej Matyniak próbował przekonać sekretarza działającego tam od wiosny 1946 r., związanego z Komitetem Słowiańskim, Towarzystwa Przyjaciół Łużyc, studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego Adama Puchałkę-Zabrzezkiego do podporządkowania się Poznaniowi. Ten jednak odmówił²⁷.

W Warszawie prezesem lokalnego koła został Zygmunt Borowicz. W lipcu 1946 r. przewodniczył on zebraniu okręgu warszawskiego²⁸. Później miał on zmienić nazwę koła i oderwać się od „Prołużu”²⁹. W trakcie

Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1986, nr 1, s. 113-115.

²⁴ J. Brodacki, *Polski Ruch Obrony Łużyc...*, s. 102.

²⁵ Życie łużyckie. Zebranie informacyjne, „Słowo Polskie” 27.11.1946, nr 27.

²⁶ *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc w Krakowie*, „Polska Zachodnia” 21.03.1946, nr 13 (35).

²⁷ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 135.

²⁸ *Z ruchu prołużyckiego*, „Głos Wielkopolski” 31.10.1946, nr 300.

²⁹ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 135.

zebrania Komitetu Organizacyjnego Dnia Łużyc w Warszawie 17 sierpnia 1946 r. Matyniak oświadczył, że Borowicz nie może reprezentować „Prołużu”, gdyż jest przewodniczącym Związku Wolnych Łużyc przy Bratniej Pomocy Uniwersytetu Warszawskiego³⁰. Środowisko to nie przejawiało jednak zbyt dużej aktywności, w każdym razie do centrali żadne sprawozdania z działalności nie napływały. Funkcję delegata okręgowego pełnić miał niejaki Stradomski³¹. Na II Zjeździe Delegatów AZPŁ „Prołuż” w Gubinie w październiku 1947 r. Warszawę reprezentowali: Jerzy Litwiniak, jako delegat oraz Barbara Białostocka i Karol Ludwik Weber, jako zastępcy³². „Prołuż” rozwinął także działalność na uczelniach Lublina³³. Tamtejsze struktury zorganizowały się w 1947 r. po II zjeździe „Prołużu” w Poznaniu³⁴. W Łodzi akces do „Prołużu” zgłosił rektor tamtejszej Wyższej Szkoły Administracji, a zarazem prezes Komitetu Państwowości Łużyckiej, prof. Tadeusz Hilarowicz³⁵. W dniu 19 maja 1947 r. tamtejsi działacze zorganizowali z udziałem A. Matyniaka prołużycką akademię na terenie tamtejszej szkoły oficerskiej³⁶. Uchwalono także skierowaną do władz państwowych rezolucję z prośbą o wsparcie sprawy Łużyc. O dobrym stopniu zorganizowania świadczyły także regularnie nadsyłane do Poznania sprawozdania³⁷. Koło Przyjaciół Łużyc „Prołuż” w Gdańsku założyli studenci Politechniki Gdańskiej, pod przewodnictwem Zbigniewa Świtalskiego. W Toruniu delegatem okręgowym „Prołużu” została Irena Czarnomska, a organizacja zyskała poparcie pracowników naukowych Uniwersytetu im. Mikołaja

³⁰ J. Brodacki, „Prołuż” – *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc historia wewnętrzna organizacji (1945–1949)*, Warszawa 2006, s. 37–38.

³¹ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 135.

³² J. Brodacki, „Prołuż” – *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc...*, s. 69.

³³ J. Brodacki, *Polski Ruch Obrony Łużyc...*, s. 102–104.

³⁴ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949 r., k. 135.

³⁵ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc–zapomniana opozycja...*, s. 13.

³⁶ J. Brodacki, „Prołuż” – *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc...*, s. 53.

³⁷ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 135.

Kopernika, dr Bożeny Stelmachowskiej oraz dr Karola Górskiego³⁸. Wydzielony okręg powstał w Częstochowie. Poczynaniami „Prołużu” na tym terenie kierowali Idzikowski, a później Chmielewski³⁹.

Inspirowane przez „Prołuż” Koła Przyjaciół Łużyc zorganizowano również w kilku szkołach średnich. Pierwsze powstało już w marcu 1946 r. przy Gimnazjum i Liceum im. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie. Inspiracją do jego założenia był odczyt Alojzego Matyniaka o Łużycach. Po prelekcji prezes „Prołużu” zaproponował założenie koła tej organizacji. Inicjatywa ta padła na podatny grunt. W kilka dni później odbyło się zebranie inauguracyjne. Pierwszym przewodniczącym koła został Jan Szymański, a jego opiekunką mgr Budzyńska⁴⁰. Jego członkowie wydawali, redagowany przez Konstantego Tukałłę, dwutygodnik „Macierz Prołużycka”, w całości poświęcony sprawom łużyckim. Opiekę nad tym kołem roztoczyło Koło Akademików Krotoszyńskich. W jego działalność włączyli się również uczniowie pozostałych krotoszyńskich szkół średnich, tj. Gimnazjum Handlowego i Gimnazjum Pedagogicznego. Wiosną 1947 r. młodzież zorganizowała na krotoszyńskim rynku prołużycką manifestację⁴¹.

Niemalże równocześnie działalność prołużycką podjęli uczniowie Państwowego Gimnazjum i Liceum w Zielonej Górze, organizując Szkolne Koło „Prołużu”. Jego członkowie, we współpracy z poznańską centralą „Prołużu”, zorganizowali szereg prelekcji oraz prowadzili zbiórkę książek i pieniędzy. Sprawa Łużyc propagowana była również na łamach gazetki szkolnej⁴². Z kolei zrzeszeni w „Prołużu” uczniowie Państwowego Gimnazjum i Liceum w Kcyni, aktywnie wspomogli or-

³⁸ *Z ruchu prołużyckiego*, „Głos Wielkopolski” 31.10.1946, nr 300.

³⁹ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 136.

⁴⁰ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 133.

⁴¹ K. Tukałło, „Prołuż” – *co pamiętam sprzed pięćdziesięciu lat*, „Zeszyty Łużyckie” 1999, t. 26, s. 59; J. Szymański, op. cit., s. 63-64.

⁴² W. Pyżewicz, *Zielonogórcy sympatycy „Prołużu”*, „Pionierzy. Czasopismo Społeczno – Historyczne” 2000, nr 3 (13), s. 28–29.

ganizację kolonii dla serbołużyczkich dzieci w Jarocinie⁴³. Podobne koło powstało w 1947 r. na terenie Cieplic, w Gimnazjum Snycersko– Rzeźbiarskim i w Liceum Ogólnokształcącym⁴⁴. W Poznaniu działało Międzyszkolne Koło „Prołużu” z M. Witkowskim na czele⁴⁵. W ramach „Prołużu” podjęła działalność młodzież szkół średnich Płocka i Nowej Soli⁴⁶. Koła gimnazjalne powstały w Olsztynie i Gubinie⁴⁷. Głównie za sprawą Matyniaka „Prołuż” zawitał także do placówek oświatowych w Brzegu, Opolu, Oleśnicy, Wałbrzychu i Zgorzelcu⁴⁸.

W środowiskach pozauczelnianych i pozaszkolnych działały Koła Sympatyków Prołużu. Pierwsze zawiązało się w Poznaniu. Na jego czele stanął Walery Chrzanowski, późniejszy prezes Centralnego Koła Sympatyków „Prołużu”⁴⁹. W ślady stolicy Wielkopolski poszedł Krotoszyn, gdzie prezesem został tamtejszy burmistrz Stefan Zawieja⁵⁰. Koło to ufundowało, od roku akademickiego 1946/47 począwszy, stypendium dla jednego ze studiujących na Uniwersytecie Poznańskim Serbołużyczan⁵¹. Na czele tzw. Okręgu Zielonogórskiego stanął Stanisław Błaszczyk, dyrektor tamtejszego gimnazjum i liceum. Był on m.in. gospodarzem, zorganizowanej 30 maja 1946 r. w Zielonej Górze, dużej manifestacji prołużyckiej. Drugie na ziemi lubuskiej środowisko „Prołużu” działało w Gubinie. Liczyło ono około 30 członków. Tam właśnie „Prołuż” planował budowę „Stanicy Prołużyckiej”⁵². Szczególnie aktywny był Jarocin. Dzięki tamtejszym sympatykom „Prołużu”, prezesowi koła Antoniemu Świerkowskiemu i staroście jarocińskiemu Janowi

⁴³ Serbski kulturowy archiw Budyšin (dalej: SKA), sign. D II 4. 7B, łoż. 102.

⁴⁴ R. T. Hałas, *Szczęście Boże, Łużycanie*, „Zeszyty Łużyckie” 1999, t. 26., s. 57.

⁴⁵ J. Brodacki, *Polski Ruch Obrony Łużyc...*, s. 103-104.

⁴⁶ A. St. Matyniak, *O nich zapominać nie wolno!* ..., s. 57.

⁴⁷ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 136.

⁴⁸ J. Brodacki, „Prołuż” – *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc...*, s. 75.

⁴⁹ *Ratujmy!*..., s. 8-9.

⁵⁰ *Młodzież Polski dla Łużyc*, „Polska Zachodnia” 31.03.1946, nr 13 (35).

⁵¹ SKA, sign. D II 6. 6B, pismo Koła Sympatyków „Prołużu” w Krotoszynie do Domowiny z 13.06.1946, łoż. 124.

⁵² W. Pyżewicz, op. cit., s. 27-29.

Kaczmarkowi, latem 1947 r. zorganizowano w Jarocinie kolonie dla serbołużyckich dzieci⁵³. W czerwcu 1946 r., przy okazji pobytu w Jarocinie Pawła Cyża, dwóch tamtejszych przedsiębiorców, właścicieli cegielni w Witaszycach Stefan Zapłata oraz Władysław Banaszak, ufundowali dwa stypendia dla serbołużyckich studentów, po dwa tys. złotych miesięcznie każde⁵⁴.

Dzięki swemu dynamizmowi udało się Matyniakowi przedstawić program „Prołużu” wielu ówczesnym osobistościom. W maju 1946 r. został on, w towarzystwie Walerego Chrzanowskiego, przyjęty przez wiceprzewodniczących Krajowej Rady Narodowej Wacława Barcikowskiego i Stanisława Szwalbego. Spotkał się z nimi również wicepremier Stanisław Mikołajczyk. W dniu 15 maja 1946 r. Matyniak i Chrzanowski, występując w imieniu Polskiego Ruchu Obrony Łużyc „Prołuż”, którego elementami składowymi miały być Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc „Prołuż” oraz Centralne Koło Sympatyków „Prołużu”, złożyli na ręce W. Barcikowskiego, skierowany do KRN memoriał⁵⁵. Powołując się na oświadczenie Pawła Cyża o chęci oddania Łużyc po ich oderwaniu od Niemiec pod polską opiekę, pisano: „Na ciężki los Łużyc Polska dłużej obojętnie patrzeć nie może! Sprawa Łużyc jest sprawą Polski! Łużyce muszą być wolne! Objęcie straży polskiej nad wolnymi Łużycami położy kres tragedii bohaterskiego narodu, a zarazem odsunie dalej od nas groźną dla nas szczególnie niemczyznę, stworzy nad Łabą redutę w zaporze słowiańskiej opierającej się o dwa bastiony – Triest i Szczecin, ratując wreszcie Polskę przed zachłannością czeską i nie przewidującą przyszłości polityką mocarstw zachodnich.” Dlatego też nawoływano, aby rząd przerwał dotychczasowe milczenie i uznał, jako pierwszy, Serbołużycki Komitet Narodowy. Dalej żądano podjęcia w ONZ starań

⁵³ I. Świerkowska-Nowacka, *Mój ojciec - Antoni Świerkowski współorganizator i sympatyk Polskiego Ruchu Obrony Łużyc „Prołuż” na ziemi jarocińskiej*, „Zeszyty Łużyckie” 1996, t. 17, s. 84-85.

⁵⁴ SKA, sign. D II 6. 6B, listy Stefana Zapłaty i Władysława Banaszaka do Pawła Cyża z 22.06.1946, ło. 123, 125.

⁵⁵ *Ratujmy!...*, s. 8-9.

zmierzających w pierwszej kolejności do wyłączenia Łużyc z obszaru Niemiec, a następnie uzyskania zgody na utworzenie tamże wolnego, opartego o Polskę, państwa i udzielenia mu pomocy materialnej. Zdaniem twórców memoriału, rząd polski powinien nadto zwolnić jeńców narodowości serbołużyckiej, zapobiec osiedlaniu się na Łużycach elementu napływowego, wystąpić w imieniu Serbołużyczan do Trybunału w Norymberdze. Domagano się także ułatwień w dwustronnych kontaktach natury kulturalnej i gospodarczej, umożliwienia Serbołużyczanom nauki w polskich szkołach i uczelniach, utworzenia specjalnych szkół łużyckich oraz roztoczenia opieki nad przebywającymi w Polsce Serbołużyczanami. Kolejne punkty memoriału dotyczyły uruchomienia na uniwersytetach lektoratów języków łużyckich, powołania do życia w Poznaniu Instytutu Łużyckiego, rozpoczęcia w kraju szeroko zakrojonej akcji propagandowej na rzecz Łużyc oraz zainteresowania nią wszystkich stronnictw politycznych i czynników kościelnych⁵⁶.

Prezesowi Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc „Prołuż” trzykrotnie udzielił audiencji prymas August Hlond. W ich trakcie Matyniak przedstawił prymasowi projekt utworzenia w ramach kościoła polskiego łużyckiej diecezji. Rzecz jasna w sytuacji, gdy nierozstrzygnięta była kwestia administracji kościelnej na polskich Ziemiach Odzyskanych, pomysł taki nie miał żadnych szans realizacji. Niemniej prymas Hlond przesłał „Prołużowi” list ze swym błogosławieństwem. Błogosławieństwa „Prołużowi” udzielił również metropolita poznański arcybiskup Walery Dymek⁵⁷. Matyniakowi udało się dotrzeć również do wpływowego członka ścisłego kierownictwa partii komunistycznej, Jakuba Bermana⁵⁸. W dniu 25 sierpnia 1946 r. odbył się w nadgranicznym Gubinie

⁵⁶ Archiwum Akt Nowych Warszawa (dalej: AAN), Biuro Prezydyjne Krajowej Rady Narodowej w Warszawie – Wydział Prawny, sygn. 130, Memoriał Polskiego Ruchu Obrony Łużyc „Prołuż” do Krajowej Rady Narodowej R.P. na ręce Wiceprezydenta Wacława Barcikowskiego w sprawie obrony sprawiedliwych praw wolnościowych słowiańskiego narodu łużyckiego, Poznań–Warszawa, 15.05.1946, k. 21-22.

⁵⁷ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc-zapomniana opozycja...*, s. 14.

⁵⁸ J. Brodacki, *Nad Łużycami polska straż!...*, s. 47–48.

I Zjazd Delegatów AZPŁ „Prołuż”, połączony z manifestacją i zaślubinami „Łużyc z Polską przez Nisę”. Podobne manifestacje organizowane były także w następnych tygodniach⁵⁹.

„Prołuż” już u swego zarania podjął współpracę z przebywającymi w Polsce działaczami serbołużyckimi, przede wszystkim ze wspomnianymi Pawłem Dudzikiem i Antonem Nawką oraz z przybyłym do Polski w lutym 1946 r. delegatem ŁZNW Wójciechem Kóćką⁶⁰. Kontakty te uległy intensyfikacji z chwilą przyjazdu do Polski Pawła Cyża. To właśnie Zarząd Główny AZPŁ „Prołuż” wraz z Kołem Sympatyków „Prołużu”, zorganizowało latem 1946 r. podróż serbołużyckiego delegata po Wielkopolsce⁶¹. Paweł Cyż odwiedził wówczas Poznań, Krotoszyn i Jarocin. Na poznańskim dworcu powitał go należący do Polskiej Partii Socjalistycznej wiceprezydent miasta Antoni Drabowicz, delegacje Uniwersytetu i szeregu organizacji z „Prołużem” na czele. Na wiodącej od dworca do śródmieścia ulicy Głogowskiej wstrzymano ruch, a domy udekorowano flagami polskimi i serbołużyckimi. Delegat serbołużycki odebrał defilady wojska i harcerzy oraz udzielił wielu wywiadów prasowych i radiowych⁶². Za sprawą starosty Leona Kaczmarka z honorami przyjmowano Pawła Cyża również 22 czerwca 1946 r. w Jarocinie. Na rynku zebrały się tłumy mieszkańców, odbyła się defilada wojskowa, gościa witali przedstawiciele władz miejskich i powiatowych⁶³. W dniu 24 czerwca reprezentant Serbołużyckiej Rady Narodowej wizytował Zieloną Górę⁶⁴. Z tej okazji „Prołuż” wydał jednodniówkę zatytułowaną *Ratujmy!*⁶⁵. Jej redaktorami byli: Matyniak, Leszek Goliński oraz Franciszek Fenikowski⁶⁶.

⁵⁹ T. Szkopek, op.cit., s. 210.

⁶⁰ *Ratujmy!*..., s. 9.

⁶¹ *Centrala „Prołuż” zawiadamia*, „Polska Zachodnia” 23.06.1946, nr 25 (47).

⁶² G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc „Prołuż”...*, s. 292.

⁶³ M. Ziółkowska-Sobecka, *Profesor dr Leon Kaczmarek (1911–1996)*, „Zeszyty Łużyckie” 1996, t. 17, s. 64-65.

⁶⁴ J. Brodacki, „*Prołuż*” - *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc...*, s. 35.

⁶⁵ J. Brodacki, *Polski Ruch Obrony Łużyc...*, s. 95.

⁶⁶ IPN Poznań,, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego

Matyniak nawiązał także bliskie stosunki z Domowiną oraz Serbską Młodzieżą. Ich przedstawiciele kilkakrotnie zwracali się do prezesa „Prołużu” z konkretnymi prośbami. Chodziło o dostarczenie instrumentów muzycznych, sprzętu sportowego⁶⁷, materiałów biurowych, tekstów polskich pieśni i sztuk teatralnych, żarówek⁶⁸, podręczników szkolnych i czytanek⁶⁹, polskiego systemu stenografii, dzieł literackich, map administracyjnych Polski oraz polsko-niemieckich i niemiecko-polskich słowników⁷⁰. Jesienią 1948 r. Centrala AZPŁ „Prołuż” przekazała Domowinie 120 książek i czasopism pedagogicznych⁷¹. W grudniu 1948 r. „Prołuż” wysłał do Budziszyna następną partię książek, liczącą tym razem 152 pozycje⁷². Niewątpliwym sukcesem „Prołużu” było zorganizowanie latem 1947 r. w Jarocinie kolonii dla grupy serbołużyckich dzieci⁷³. Dzięki grupie darczyńców oraz przy pomocy Ministerstwa Oświaty, mógł „Prołuż” objąć pomocą stypendialną uczących się w Polsce serbołużyckich studentów. W 1947 r. z pomocy tej skorzystało 12 Serbołużyczan⁷⁴. Szczególne zasługi na tym polu położyli A. Matyniak i Wiesława Kochel⁷⁵.

Nie obyło się przy tym bez problemów i nieporozumień. W styczniu 1947 r. Główny Sekretariat Domowiny powiadomił Matyniaka, że na

Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 135.

⁶⁷ SKA, sign. D II 6.6B, pismo przewodniczącego Serbskiej Młodziny Jurija Brězana do Alojzego Matyniaka, prezesa AZPŁ „Prołuż” z 12.06.1946, ło. 121–122.

⁶⁸ SKA, sign. D II 6.6C, pismo Serbskiej Młodziny do „Prołużu” z 20.02.1947, ło. 18.

⁶⁹ SKA, sign. D II 4. 7B, pismo Domowiny do „Prołużu” z 24.02.1947, ło. 24.

⁷⁰ SKA, sign. D II 4. 7B, pismo sekretariatu Domowiny do A. Matyniaka z 08.03.1947, ło. 26.

⁷¹ SKA, sign. D II 4. 7C, pokwitowanie odbioru czasopism i książek przekazanych Domowinie przez AZPŁ „Prołuż” z 22.11.1948, ło. 91–94.

⁷² SKA, sign. D II 4. 7C, pismo „Prołużu” do Domowiny z 18.12.1948, ło. 98.

⁷³ *Z archiwum Profesora Kaczmarka. Opowiadania dzieci spisane przez Jana Żura*, „Zeszyty Łużyckie” 1996, t. 17, s. 67–73.

⁷⁴ *Z działalności „Prołużu”*, „Głos Wielkopolski” 16.11.1945, nr 316.

⁷⁵ P. Šurman, *K pošěgam mjazy polskimi a serbskimi kulturnymi procowarjami w XX. Lěstotku*, [w:] Łużyce w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej, red. T. Jaworski, i M. Ostrowski. (Zielonogórskie Studia Łużyckie nr 1), Zielona Góra 1995, s. 135.

studia do Polski nie powróci Jan Šolta, powołany na stanowisko sekretarza Domowiny. Tymczasem dla niego właśnie przeznaczone zostało stypendium ufundowane przez krotoszynian⁷⁶. Tego samego roku doszło do konfliktu pomiędzy władzami „Prołužu” a studiującym w Poznaniu Hubertem Žurem. Latem poinformował on władze akademickie o wstrzymaniu przez „Prołužu” wypłacania należnego stypendium państwowego, w wysokości dwóch tys. złotych. „Prołužu” swe postępowanie tłumaczył faktem przyznania H. Žurovi wyższego, prywatnego, stypendium. Jednocześnie zarzucono mu osobistą niechęć do Matyniaka oraz niewdzięczność. Sprawa nie była jednakże tak jednoznaczna, skoro w związku z wątpliwościami w tej kwestii Zarząd Główny „Prołužu” opuściło kilku dotychczasowych jego członków. Władze akademickie przyznały de facto rację H. Žurovi, nakazując wypłacenie jemu i Beno Bukowi zaległych stypendiów państwowych⁷⁷. Niemniej pismo „Prołužu” w tej sprawie spowodowało decyzję Komisji Politycznej i Narodowościowej Rzetelności Studentów (Komisija politiskeho a narodneho sprawdźicielstva studentov) z 12 sierpnia 1947 r. o odwołaniu Žura z Polski⁷⁸. Sporo wątpliwości w tej sprawie miał, przebywający od początku 1947 r. w Polsce na stałe, Wójciech Kóčka. Jego zdaniem Matyniak nie miał prawa wstrzymywać wypłaty państwowych stypendiów. Mógł jedynie pomniejszyć o ich kwotę wysokość stypendiów prywatnych. Racja była więc po stronie Žura. Zarzucić mu można jedynie, że przed zwróceniem się do delegata Ministerstwa Oświaty nie próbował sprawy wyjaśnić w centrali „Prołužu”⁷⁹. Ostatecznie H. Žur opuścił Polskę i został skierowany do pracy w Domowinie⁸⁰.

⁷⁶ SKA, sign. D II 4. 7B, pismo Głównego Sekretariatu Domowiny do prezesa Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc „Prołužu” z 6.01.1947, ło. 3.

⁷⁷ SKA, sign. D II 4. 7B, pismo Zarządu Głównego Akademickiego Ruchu Przyjaciół Łużyc „Prołužu” do Związku Serbów Łużyckich Domowina – na ręce Pana Brězana z 01.07.1947, ło. 57.

⁷⁸ SKA, sign. D II 4. 7B, pismo Głównego Sekretariatu Domowiny do Polskiego Związku Zachodniego w Poznaniu z 18.08.1947, ło. 75.

⁷⁹ SKA, sign. D II 4. 7B, list Wójciecha Kóčki do Domowiny z 22.09.1947, ło. 79.

⁸⁰ SKA, sign. D II 4. 7B, list Pawoła Nowotnego do Wójciecha Kóčki z 05.10.1947, ło. 87.

W styczniu 1947 r. Zarząd Główny „Prołużu” wystosował do Budziszyna pismo wspierające memorandum Domowiny, złożone Radzie Ministrów Spraw Zagranicznych Czterech Mocarstw w Londynie⁸¹. Jednym z elementów akcji popierającej to serbołużyckie wystąpienie było wydanie na początku 1947 r. broszury autorstwa Wandy Goebel *Wyspa Zapomnianych*. W pracy tej przedstawiono kwintesencję stanowiska Związku na kwestię łużycką, pisząc:

„[...] na kilka tygodni przed decydującą konferencją w Moskwie, czas zdać sobie sprawę, jakie znaczenie może mieć usamodzielnienie Łużyc dla Polski. To nie tylko kwestia honoru i solidarności słowiańskiej. To przede wszystkim nasz interes polityczny. Oderwanie od Niemiec 12 tysięcy km kw. ziemi stworzy wał obronny na zachodnich granicach Ziemi Odzyskanych. Oderwanie 1/2 miliona ludności osłabi potencjał wojenny naszego zachodniego sąsiada. Uzyskamy około 200 km spokojnej i bezpiecznej granicy z przyjaznym narodem. Łużyce, których północny kraniec wysunięty jest na odległość 70 km od Berlina, byłby jak grożący miecz Chrobrego dla tych, co ośmieliliby się targnąć na ich i naszą wolność”⁸². Aktywność ta została dostrzeżona także na łamach ukazującego się w Czechosłowacji organu ŁZNW⁸³.

W lutym 1947 r. A. Matyniak odwiedził Łużyce. W nocy z 13 na 14 lutego 1947 r. odbył on w Budziszynie naradę ze starostą budziszynskim Janem Cyżem i przewodniczącym Domowiny Pawłem Nedo⁸⁴. Ustalono wówczas, że „Prołuż” będzie pośredniczył pomiędzy Domowinką a władzami polskimi we wszystkich sprawach związanych z organizacją gimnazjum łużyckiego w Zgorzelcu. W następnych dniach A. Matyniak odwiedził skupiska Serbskiej Młodziny w Hodzjiju, Njebjelčicach i Budziszynie, zaproszony został także do Horow pod Wojerecami na serbo-

⁸¹ SKA, sign. D II 47.C, pismo Zarządu Głównego AZPŁ „Prołuż” do Domowiny z 23.01.1947, ło. 9.

⁸² W. Goebel, *Wyspa Zapomnianych*, Poznań 1947, s. 34–35.

⁸³ *Prołuž Poznań*, „Zprávy Lužickosrbského národního výboru” 24.01.1947.

⁸⁴ J. Brodacki, *Nad Łužycami polska straż!...*, s. 48.

łużyckie wesele⁸⁵. W ostatnim dniu pobytu A. Matyniaka w stolicy Łużyc, w trakcie przyjęcia pożegnalnego w mieszkaniu Nedów, zawiązało się Towarzystwo Przyjaciół Polski⁸⁶, z Arnoštem Černikiem i Jurijem Brězanem na czele. W skład jego zarządu wszedł także Paweł Dudzik, określany również mianem delegata „Prołużu” na Łużycach. Według Matyniaka Towarzystwo to miało stać się łużyckim odpowiednikiem „Prołużu”⁸⁷. Prezes „Prołużu” miał mieć także swój udział w ustąpieniu ks. Jana Cyża z funkcji przewodniczącego Serbołużyckiej Rady Narodowej. Według radcy PMW w Berlinie, ppłk. Stanisława Geberta, bezpośrednim powodem podjęcia tej decyzji był właśnie przyjazd Matyniaka i jego rozmowa z przewodniczącym ŁSNR w trakcie, której miał on przekonywać swego rozmówcę, że działalność dwóch zwalczających się organizacji serbołużyckich może sprawie łużyckiej jedynie zaszkodzić i że jedynym wyjściem z tej sytuacji jest rozwiązanie Serbołużyckiej Rady Narodowej⁸⁸. Sam Matyniak w swym sprawozdaniu z pobytu na Łużycach opisał ten epizod w sposób następujący: „W dniach 19 i 20 lutego Prezes Naczelny „Prołużu” w towarzystwie delegata „Prołużu” na Łużycach [Pawoła Dudzika – P.P.], złożył oficjalną wizytę prezydentowi Łużyckiej Rady Narodowej, ks. Janowi Cyżowi w Hajnic pod Budziszynem, steranemu 5-letnim pobytom w Dachau, wręczył mu tekst jego odezwy, zamieszczonej w prasie polskiej; odbyto rozmowy i podjęto decyzje o wielkiej doniosłości dla przyszłości Łużyc.”⁸⁹

Na zakończenie swej wizyty, Matyniak wraz z Černikiem wystąpili w

⁸⁵ SKA, sign. D II 6. 6C, *Pobyt pana Matyniaka pola Serbskej Młodziny*, ło .4–6.

⁸⁶ List Alojzego S. Matyniaka do Jurija Grósa, I sekretarza Domowiny z 7 października 1987 r., [w:] M. Mieczkowska, *Między koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990*, Szczecin 2002, s. 260.

⁸⁷ Łużycy przyjaciele Polski zorganizowali się, „Nowiny Opolskie” 22.06.1947, nr 25 (45).

⁸⁸ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Warszawa (dalej: AMSZ), Departament Polityczny, sygn. z. 6, w. 45, t. 703, Polska Misja Wojskowa przy Radzie Kontroli w Niemczech do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Departament Polityczny Wydział Środkowo-Europejski, Berlin 23.05.1947, k. 9.

⁸⁹ AAN, Ministerstwo Ziemi Odzyskanych, t. 56, Sprawozdanie z podróży Prezesa Naczelnego „PROŁUŻU” na Łużyce, k. 56.

imieniu Polskiego Ruchu Obrony Łużyc „Prołuż” i Domowiny do szefa Polskiej misji Wojskowej w Berlinie, przedstawiając, ujęte w 10 punktów, najważniejsze potrzeby serbołużyckiego ruchu narodowego:

1. Umożliwienie 2-4 osobowej delegacji Domowiny wyjazdu na konferencję moskiewską, celem doręczenia memorandum.
2. Udzielenie na ten cel pomocy finansowej.
3. Wyznaczenie stałej pomocy gospodarczej dla Domowiny w postaci:
a) zasiłku finansowego, b) przydziału benzyny, oliwy i innych środków.
4. Udzielenie zezwoleń na wyjazd młodzieży serbołużyckiej do Gimnazjum Łużyckiego w Zgorzelcu i na studia do Poznania.
5. Umożliwienie dalszego rozwoju kulturalnego Łużyc poprzez otwarcie własnej drukarni i wydawanie prasy.
6. Zwolnienie jeńców serbołużyckich, znajdujących się jeszcze w Polsce.
7. Poparcie budowy w Budziszynie „Domu Słowiańskiego”.
8. Ułatwienie powrotu na teren Polski wysiedlonym Serbołużyczanom.
9. Wpłynięcie na kompetentne czynniki w celu usunięcia z terenu Łużyc wysiedleńców ze Śląska i Sudetów.
10. Wsparcie Serbołużyckiego Towarzystwa Przyjaciół Polski w Budziszynie oraz delegatur „Prołużu”⁹⁰.

Do przedstawionych postulatów Prawin odniósł się przychylnie, m.in. obiecując postarać się o przepustki dla młodzieży chcącej wyjechać do polskich szkół i uczelni⁹¹.

W lutym i marcu 1947 r. działacze Domowiny w korespondencji z prezesem „Prołużu” poruszyli kwestię zapewnienia lużyckiemu gimnazjum odpowiedniej liczby polskich nauczycieli⁹². W kwietniu 1947 r. dy-

⁹⁰ SKA, sign. D II 4. 7C, pismo Związku Serbów Łużyckich Domowina i Polskiego Ruchu Obrony Łużyc „Prołuż” do Szefa Polskiej Misji Wojskowej gen. J. Prawina z 26.02.1947, ło. 57-58.

⁹¹ SKA, sign. D II 6. 6 CI, pismo Pawoła Neda do prezesa „Prołużu” Alojzego Stanisława Matyniaka, 24.02.1947, ło. 166.

⁹² SKA, sign. D II 6. 6 CI, ło. 166, 171.

rektor gimnazjum w Zgorzelcu, dr Kokorek, obiecał obsadzić wakujące miejsca w składzie nauczycielskim polskimi siłami. Gimnazjum temu zamierzano, po uprzednim porozumieniu się z władzami szkolnymi, nadać profil matematyczno-fizyczny. Przyszłym uczniom zapewniono możliwość korzystania ze szkolnej stołówki. Przebywający 17 kwietnia 1947 r. w Zgorzelcu wysłannicy „Prołużu” przeprowadzili inspekcję budynków przyszłego gimnazjum i bursy. Na wizytujących bardzo dobre wrażenie wywarło wyposażenie gmachu gimnazjum. Pewne usterki stwierdzono w budynku przyszłego internatu, jednak miejscowe władze szkolne i administracyjne obiecały usunąć je jeszcze przed rozpoczęciem roku szkolnego⁹³.

Jeszcze przed powrotem Matyniaka do kraju, Domowina zwróciła się do „Prołużu” z prośbą o podjęcie działań pozwalających: „Zjednocić wotmyślane wotčerstwjenje našich jatych z wukubłańskim kursom wo aktualnych, politiskich a ideologiskich prašenjach. Tuto wukubłanje by přewzała jedna z politiskich partjow knježerskeho bloku.”⁹⁴ Do pisma dołączono spis jeńców, celem przedłożenia odpowiednim polskim instancjom. Liczył on 78 nazwisk⁹⁵. W miesiąc później „Prołuż” otrzymał z Budziszyna następną listę Serbołużyczan przebywających w polskich obozach⁹⁶. Szybko się jednak okazało, że załatwienie tej sprawy przeraża możliwości Związku. Dostrzeżone to zostało również przez władze Domowiny, dla których od tej pory głównym partnerem w staraniach o zwolnienie jeńców stał się Polski Związek Zachodni, o czym pisano wyżej.

W propagandowych poczynaniach „Prołużu” wielce skutecznym narzędziem okazał się kabaret literacki, założony u schyłku 1945 r. przez

⁹³ SKA, sign. D II 6. 6 CI, pismo Zarządu Głównego „Prołużu” do Oddziału Szkolnictwa Domowiny z 09.05.1947, ło. 176.

⁹⁴ SKA, sign. D II 4. 7B, pismo Głównego Sekretariatu Domowiny do Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc z 24.02.1947, ło. 15.

⁹⁵ SKA, sign. D II 4. 7B, *Serbsce wojacy w Pólskej* - 20.02.1947 r., ło. 16–21.

⁹⁶ SKA, sign. D II 4. 7B, pismo Domowiny do AZPŁ „Prołuż” z 21.03.1947 r., ło. 33.

studentów poznańskich uczelni. Miał on „mówić o Łużycach nie nudząc, lecz bawiąc”. Jego występy łączone były z prelekcjami, wygłaszanymi m.in. przez prof. Kazimierza Tymienieckiego czy Antona Nawkę oraz koncertami muzyki poważnej, wykonywanej m.in. przez pochodzącą z Łużyc skrzypaczkę, Klarę Kaulfusównę. Imprezy te nazywane były „Schadzowankami prołużyckimi”⁹⁷. Oprócz Poznania odbywały się one także w Krotoszynie, Jarocinie, Zielonej Górze, Gubinie⁹⁸ oraz w Gorzowie⁹⁹. Łącznie zorganizowano 13 takich imprez. Publiczność stanowili zarówno mieszkańcy małych miasteczek jak i robotnicy, m.in. zakładów im. Cegielskiego. Inną formą popularyzacji sprawy „małego narodu” były publiczne prelekcje. Po powrocie z Łużyc prezes „Prołużu” wygłosił ich w różnych miejscowościach kraju około trzydziestu. Seria tych odczytów zatytułowana była „Z tamtej strony Nysy Łużyckiej”¹⁰⁰.

Od końca 1946 r. „Prołużowi” przyszło działać w coraz cięższych warunkach. Związek nie chciał zgodzić się na ograniczenie działalności prołużyckiej w Polsce jedynie do sfery kulturalnej. W trakcie odbytego w dniach 5–6 października 1946 r. I Zjazdu Łużycoznawczego w Poznaniu, Matyniak w imieniu „Prołużu” zaproponował, aby Zjazd zwrócił się do miarodajnych czynników w celu zwolnienia wojennych jeńców łużyckich znajdujących się na terenie Polski, udzielenia Łużycom pomocy gospodarczej oraz usprawnienia komunikacji pocztowej¹⁰¹. W uchwałach Zjazdu uwzględniono jednak jedynie wezwanie do udzielenia Serbołużyczanom pomocy gospodarczej¹⁰².

Niedługo potem, wyrażając opinię MSZ, Wydział Zagraniczny PZZ uznał poczynania „Prołużu” w kwestii łużyckiej za błędne i politycznie nieodpowiedzialne. Uznano, że działania te są sprzeczne z interesem Polski oraz przynoszące wyraźną szkodę Łużycom. W okresie od listo-

⁹⁷ J. Brodacki, *Nad Łużycami polska straż!...*, s. 45.

⁹⁸ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc-zapomniana opozycja...*, s. 14.

⁹⁹ *Z działalności „Prołużu”*, „Głos Wielkopolski” 16.11.1947, nr 316.

¹⁰⁰ M. Mieczkowska, op. cit., s., s. 138-139.

¹⁰¹ *Problemy łużyckie...*, s. 103.

¹⁰² *Ibidem*, s. 107.

pada 1946 r. do czerwca 1947 r., zapewne z inspiracji MSZ i MZO, doszło w tej sprawie do 6 spotkań Dyrekcji ZG PZZ z kierownictwem „Prołużu”¹⁰³. W trakcie pobytu Matyniaka na Łużycach w lutym 1947 r. dwie konferencje z działaczami PZZ przeprowadzili wiceprezes Jan Szymański, II wiceprezes Franciszek Fenikowski oraz Jan Denny z Wydziału Organizacyjnego. Uzgodniono wówczas ramowy program współpracy. Jednak kolejne spotkania nie przyniosły potwierdzenia poczynionych wówczas uzgodnień¹⁰⁴. Samodzielne inicjatywy „Prołużu” wywoływały natomiast coraz większą irytację. Dlatego też 28 maja 1947 r. Wydział Zagraniczny wraz z Zarządem Głównym PZZ poinformował ministra spraw zagranicznych, że wbrew ustaleniom poczynionym w trakcie szeregu wspólnych konferencji, „Prołuż” nie ograniczył swych poczynień wyłącznie do sfery kulturalnej. Przeciwnie, coraz mocniej podkreślał akcenty natury politycznej, przykładem czego miał być wiec w Krotoszynie. Dlatego też Zarząd Główny PZZ oświadczył, że nie łączą go już z „Prołużem” żadne więzy organizacyjne i od tej pory prowadzi on działalność z własnej inicjatywy i na własną odpowiedzialność¹⁰⁵.

Kurczenie się możliwości działania „Prołużu” dostrzegane było także przez działaczy serbołużyckich. Pisał o tym w lipcu 1947 r., bardzo dobrze w polskich stosunkach zorientowany, Wójciech Kóčka¹⁰⁶. We wrześniu 1947 r. Nedo i Nowotny poinformowali AZPŁ „Prołuż” o porozumieniu z władzami Saksonii w sprawie otwarcia w Budziszynie serbołużyckiej szkoły średniej. W związku z tym Domowina postanowiła gimnazjum, które miało zostać urządzone w Zgorzelcu, otworzyć w Budziszynie¹⁰⁷. Nie było to jednak jednoznaczne z ostatecznym po-

¹⁰³ M. Musielak, *Polski Związek Zachodni 1944-1950*, Warszawa 1986, s. 157.

¹⁰⁴ IPN Poznań, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 01.08.1949, k. 135.

¹⁰⁵ AAN, MZO, sygn. 56, Wydział Zagraniczny i Zarząd Główny PZZ do Ministra Spraw Zagranicznych Ob. Modzelewskiego w Warszawie, Poznań 28.05.1947, k. 48-49; M. Musielak, op.cit., s. 157-158.

¹⁰⁶ SKA, sign. D II 4. 7B, list Wójciecha Kóčki do Domowiny z 2.07.1947, ło. 59.

¹⁰⁷ SKA, sign. D II 4. 7 B, pismo przewodniczącego Domowiny, Pawła Nedy i sekretarza generalnego, Pawła Nowotnego do Akademickiego Związku

rzuceniem tego pomysłu. Autorom listu chodziło przede wszystkim o rezygnację z coraz bardziej kłopotliwego pośrednictwa Związku w tej sprawie. W Budziszynie zaczęto dostrzegać, że mimo organizacyjnego i propagandowego rozmachu, tak naprawdę „Prołuż” nie posiada żadnych realnych możliwości wpływania na kurs władz polskich względem Łużyc. Pociągało to za sobą rozluźnienie więzów, co z kolei wywoływało u działaczy „Prołużu” zrozumiałe rozgoryczenie. W listopadzie 1948 r. Zarząd Główny „Prołużu” pisał do Budziszyna:

„Dziwnym bowiem na tle tak głęboko i serdecznie pojętej współpracy wydaje się fakt, że „Domowina” jako wyrazicielka dążeń Narodu Łużyckiego, która w dobrze pojętym interesie tegoż Narodu zawsze starała się współpracować ze wszystkimi, którym los Łużyc nie był obojętny, w ostatnim czasie wykazuje w stosunku do nas daleko posunięte oziębienie i rezerwę”¹⁰⁸.

Mimo to władze „Prołużu” występowały z kolejnymi inicjatywami. W dniach 11–16 października 1947 r. odbył się w Gubinie, z udziałem około siedemdziesięciu reprezentantów wszystkich środowisk akademickich w Polsce oraz „Zespołu Artystycznego Centrali „Prołużu”, II Ogólnopolski Zjazd Delegatów Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc „Prołuż”. Honorowy protektorat nad zjazdem objął wojewoda poznański Florian Kroenke. W jego trakcie uregulowane zostały sprawy organizacyjne, wygłoszono odczyty w gubińskich zakładach pracy i w jednostkach WOP. Uczestnicy zjazdu zwiedzili Stanicę Prołużycką, rozpoczęli akcję odbudowy Gubina oraz wzięli udział w manifestacji nad Nysą Łużycką oraz uroczystych „Schadzowankach Prołużyckich”, zorganizowanych w Gubinie, Zielonej Górze i Gorzowie. W miastach tych zorganizowano także szkolne koła „Prołużu”¹⁰⁹. W numerze z 15 października 1947 r. informację o zjeździe zamieściła serbołużycka „Nowa

Przyjaciół Łużyc „Prołuż” z 01.09.1947, ło. 76.

¹⁰⁸ SKA, sign. D II 4. 7C, pismo AZPŁ „Prołuż” do Domowiny z 15.11.1948, ło. 88.

¹⁰⁹ *Z działalności „Prołużu”*, „Głos Wielkopolski” 16.11.1947, nr 316; SKA, sygn. D II 6. 6C, pozdrowienia II Ogólnopolskiego Zjazdu Delegatów „Prołużu” w Gubinie z 12.10.1947, ło. 63.

dość”, pisząc, że zjazd postawił przed sobą, jako główne zadanie, szerzenie w Polsce znajomości Łużyc i Serbołużyczan¹¹⁰.

Na początku 1948 r. Wydział Zewnętrzny Centrali AZPŁ „Prołuż” wystąpił do Zarządu Akademickiego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej w Poznaniu z inicjatywą zorganizowania konferencji poświęconej problemom Łużyc. W trakcie tego polsko-czesko-łużyckiego spotkania Tadeusz Powidzki przypomniał poczynania prołużyckie podejmowane w Polsce przed wojną, Anton Nawka przedstawił aktualną sytuację na Łużycach, zaś przybyły z Pragi Józef Rumler omówił działania Czechosłowacji na rzecz Łużyc. Uczestnicy konferencji postanowili utworzyć Polsko-Czeską Prołużycką Komisję Porozumiewawczą. Działając w porozumieniu z zainteresowanymi czynnikami, miała ona przygotować plany wzajemnej współpracy oraz przedstawić możliwości konkretnej pomocy kulturalnej i gospodarczej dla Łużyc. Komisja miała zastanowić się także nad sposobami skutecznej popularyzacji idei prołużyckiej w obu krajach. Funkcję koordynatora tych poczynań objąć miała Centrala „Prołużu”¹¹¹. W listopadzie 1948 r. zaproponowano Domowinie i Serbskiej Młodzinie zorganizowanie wymiany korespondencji pomiędzy młodzieżą polską a serbołużycką¹¹². W kwietniu 1949 r. Domowina przekazała adresy chętnych do podjęcia tej formy kontaktu młodych ludzi, które trafiły do członków „Prołużu”, a pod koniec kwietnia 1949 r. próbowano bezskutecznie zorganizować, wzorem kolonii w Jarocinie w 1947 r., letni pobyt w Polsce grupy około 300 serbołużyckich dzieci¹¹³.

W związku z coraz widoczniejszym dystansowaniem się rządu polskiego od sprawy Łużyc i działających w kraju organizacji prołużyckich,

¹¹⁰ B. Cyż, *Časova dokumentacija k najnowšim serbskim stawiznam 1945-1960*, Budyšin 1965, s. 93.

¹¹¹ *Zruchu prołużyckiego. Konferencja polsko – czesko – lużycka*, „Głos Wielkopolski” 11.02.1948, nr 41.

¹¹² SKA, sign. D II 6. 6CI, pismo AZPŁ „Prołuż” do Domowiny z 20.11.1948 r., ło. 131; pismo AZPŁ „Prołuż” do Serbskiej Młodziny z 26.11.1948, ło. 132.

¹¹³ SKA, sign. D II 4. 7C, pismo Zarządu Głównego AZPŁ „Prołuż” do Domowiny z 29.04.1949, ło. 111.

liderzy „Prołużu” zaczęli poszukiwać nowych, możliwych do zaakceptowania przez władze, form działalności. W czerwcu 1947 r. powstał Komitet Uczczenia Pamięci Gen. Karola Świerczewskiego przy Centrali „Prołużu” w Poznaniu (KUP). Odezwy w sprawie budowy pomnika Generała, wraz z blankietami umożliwiającymi dokonanie wpłaty na konto KUP, czyli właściwie „Prołużu”, rozesłano do wszystkich komitetów PPS i PPR. Na działalność statutową Związku zamierzano wydać 40 procent uzyskanych w ten sposób środków¹¹⁴. Z pozostałej kwoty zamierzano wesprzeć budowę Domu Łużyckiego w Budziszynie, co miała upamiętnić wmurowana tam tablica poświęcona pamięci generała, sfinansować opiekę nad grobami poległych na Łużycach żołnierzy Wojska Polskiego, ufundować stypendia im. Gen. Karola Świerczewskiego dla studiujących w Polsce Serbołużyczan oraz zorganizować akcje popularyzujące wiedzę o szlaku bojowym 2 Armii Wojska Polskiego na Łużycach. Inicjatywa ta nie spotkała się jednak z poparciem czynników oficjalnych. Działaczom „Prołużu” zarzucano brak właściwego rozeznania politycznego i przygotowania całej akcji. Dla władz nie do przyjęcia był również fakt, że w skład komitetu wykonawczego KUP wchodziły wyłącznie członkowie zarządu AZPŁ. W lutym 1948 r., zgodnie z życzeniem Komitetu Słowiańskiego i Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Zarząd Główny „Prołużu” delegował Marię Zwolińską do stałego komunikowania się z wymienionymi instytucjami¹¹⁵.

Na początku 1948 r. AZPŁ „Prołuż” wystąpił z inicjatywą wystawienia na Międzynarodowych Targach Poznańskich stoiska obrazującego przyjaźń polsko – łużycką. Jednocześnie zwrócono się do poszczególnych wojewodów z prośbą o udzielenie subwencji na ten cel. W związku z tą akcją MZO poprosiło Ministerstwo Spraw Zagranicznych o opinię na temat działalności „Prołużu”. MSZ stwierdziło, że znajduje się on poza kontrolą czynników oficjalnych. Pod pozorem rozwijania sympatii

¹¹⁴ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc-zapomniana opozycja...*, s. 15; J. Brodacki, *Nad Łużycami polska straż...*, s. 48-49.

¹¹⁵ M. Mieczkowska, op. cit., s. 140-143.

do jakoby ciemzonego w radzieckiej strefie okupacyjnej narodu serbo-łużyckiego, miały znajdować w nim ujście tendencje wrogie w stosunku do ZSRR. Dalej stwierdzono, że działalność prołużycką określono, jako niepożądaną, rozwijaną w formach zbyt szerokich oraz mającą charakter irredenty w stosunku do demokratycznych elementów w radzieckiej strefie okupacyjnej w Niemczech¹¹⁶.

W 1948 r. władze przystąpiły do szeroko zakrojonych działań unifikacyjnych. Po zjednoczeniu PPR i PPS przyszła pora na ruch młodzieżowy. W kwietniu 1948 r. powołano Centralny Komitet Jedności Młodzieży. Miał on przeprowadzić połączenie Związku Walki Młodych z pepeesowską Organizacją Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych, ludowym Związkiem Młodzieży Wiejskiej „Wici” oraz związanym ze Stronnictwem Demokratycznym, Związkiem Młodzieży Demokratycznej. Przygrywką do kongresu zjednoczeniowego był zorganizowany w dniach 17-18 lipca 1948 r. we Wrocławiu Kongres Studentów, na którym powołano do życia Związek Akademicki Młodzieży Polskiej. W kilka dni później, w dniach 20-21 lipca 1948 r. na Kongresie Młodzieży utworzono Związek Młodzieży Polskiej¹¹⁷. W tej sytuacji działalność „Prołużu”, jako organizacji pozostającej poza głównym nurtem ruchu młodzieżowego, była coraz wyraźniej ograniczana. W dniu 18 grudnia 1948 r. Ministerstwo Oświaty nakazało rozwiązać szkolne koła „Prołużu”. Równocześnie jego działalnością postanowiono zainteresować Departament Polityczny Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego¹¹⁸. W marcu 1949 r. rezygnację złożył kurator „Prołużu”, prof. Józef Kostrzewski. W tym czasie A. Matyniak starał się bezskutecznie ratować Związek. W Ministerstwie Spraw zagranicznych rozmawiał na ten temat z Wiktoorem Groszem, Stanisławem Leszczyckim i Józefem Olszewskim. Jednocześnie podjęto próbę zmiany szyldu i zarejestrowania ruchu, jako

¹¹⁶ J. Brodacki, *Nad Łużycami polska straż!...*, s. 49–51.

¹¹⁷ A. Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa 1944-1989*, Poznań 1992, s. 183-187.

¹¹⁸ T. Szkopek, op. cit., s. 213.

organizacji nie akademickiej. W dniu 9 kwietnia 1949 r. Walery Chrzanowski złożył w poznańskim Zarządzie Miejskim wniosek o rejestrację Towarzystwa Przyjaciół Łuzyc „Prołuż”¹¹⁹. Akcja ta nie przyniosła jednak rezultatu. Na przełomie kwietnia i maja 1949 r. wezwanym do MSZ Matyniakowi i jego zastępcy Janowi Szymańskiemu oświadczono, że:

„Działalność Prołużu, który wskazywał na istnienie słowiańskiego narodu za naszą granicą w okupowanych Niemczech, był na rękę władzom polskim i radzieckim, dlatego was popieraliśmy. Teraz sytuacja się zmieniła. Powstaje Niemiecka Republika Demokratyczna – państwo przyjazne i towarzysze niemieccy nie życzą sobie działalności na rzecz niepodległości Łuzyc. Obiecują dać Łuzyczanom autonomię kulturalną i gwarancję praw ludności łużyckiej. Prołuż musi zaprzestać działalności, a my wstrzymujemy dotacje.”¹²⁰

W dniu 28 maja 1949 r. aresztowany został prezes „Prołużu” Stanisław Matyniak, zaś 6 czerwca 1949 r. Jan Szymański. Obu postawiono zarzut współpracy z organizacjami podziemnymi¹²¹. Po zaciągnięciu opinii Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Poznaniu, Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego, PZZ i władz Uniwersytetu Poznańskiego, w dniu 11 lipca 1949 r. zapadła decyzja o likwidacji „Prołużu”¹²². Jednak Związek działał jeszcze przynajmniej do grudnia 1949 r. W tym właśnie miesiącu przedstawiciele „Prołużu” zwrócili się do Domowiny z pytaniem, czy firmy łużyckie byłyby zainteresowane w uczestnictwie w XXII Targach Poznańskich, w ramach stoiska radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec¹²³. Zwolniony 29 października 1949 r. z więzienia Matyniak zrezygnował 11 listopada 1949 r. z prezesury, łudząc się, że może ten krok pozwoli „Prołużowi” przetrwać. Oficjalnie jego rezygnacja nie została przyjęta, jednak funkcję prezesa pełnili na

¹¹⁹ J. Brodacki, *Nad Łuzycami polska straż!...*, s. 49–53.

¹²⁰ J. Szymański, op. cit., s. 67.

¹²¹ Ibidem, s. 67–69.

¹²² T. Szkopek, op. cit., s. 213.

¹²³ SKA, sign. D II 4. 7C, pismo Zarządu Głównego AZPŁ „Prołuż” do Domowiny z 8.12.1949, ło. 120.

przemian zastępcy Matyniaka, Jan Szymański i Konrad Poloczek¹²⁴.

Na niewiele się to jednak zdało. W tym czasie Związek Akademicki Młodzieży Polskiej pełną parą prowadził walkę z „reakcyjną profesurą” oraz „aspołecznymi i nacjonalistycznymi studentami”. Jedną z ofiar tej nagonki stał się prof. Kostrzewski, usunięty z katedry. W październiku 1949 r. Poznań stał się widownią demonstracji studenckich. Niedługo potem zawieszono działalność Bratniej Pomocy i akademickiego „Caritasu” oraz opieczętowano siedzibę Duszpasterstwa Akademickiego¹²⁵. W dniu 24 stycznia 1950 r. Departament Polityczny Ministerstwa Administracji Publicznej rozesłał do wojewodów okólnik, nakazujący likwidację oddziałów „Prołużu” oraz wszystkich innych organizacji prołużyckich, także tych działających poza uczelniami. Działalność ich uznano za niewskazaną, lub wręcz szkodliwą¹²⁶. Na początku marca 1950 r. lokal organizacji został przez Urząd Bezpieczeństwa opieczętowany, a dokumenty i majątek skonfiskowane¹²⁷.

Za symboliczne zamknięcie dziejów „Prołużu” można uznać datowany na 30 stycznia 1950 r. list Matyniaka do Domowiny, w którym pisał:

„W 932 rocznicę wiekopomnego pokoju budziszyńskiego obchodzonego w Polsce tym razem – po likwidacji „Prołużu” – chyba jedynie przeze mnie samego, przesyłam Dzielnemu Kierownictwu Narodu Łużyckiego jak najlepsze życzenia.

Zapewniam jednocześnie, że pozostanę zawsze wierny moim przeszło dziesięcioletnim tradycjom pracy dla dobra Łużyc i tradycje te w miarę moich obecnych możliwości starał się będę stale powiększać.

Załączam szczerze podziękowania za pamięć o mnie i cieszyć się będę wszelkimi przejawami dalszej pamięci oraz każdą wiadomością zza Nisy Łużyckiej.

Wszystkim moim Kochanym Przyjaciołom znad Szprewy oraz całemu bohaterstkiemu Narodowi Łużyckiemu przesyłam najserdeczniejsze pozdrowienia.

¹²⁴ A. St. Matyniak, *O nich zapominać nam nie wolno!...*, s. 59.

¹²⁵ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc „Prołuż”...*, s. 295.

¹²⁶ M. Mieczkowska, op. cit., s. 145.

¹²⁷ G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc-zapomniana opozycja...*, s. 15.

Bożemje! Alojzy Matyniak przywódca polskiego Ruchu Obrony Łużyc”¹²⁸

Koniec działalności „Prołużu” bynajmniej nie oznaczał zarzucenia przez Matyniaka swych zainteresowań Łużycami. W rzeczywistości „realnego socjalizmu” jednak o jakiegokolwiek działalności politycznej na rzecz Łużyc nie mogło już być mowy. Matyniak i inni polscy sorabofilowie musieli więc skoncentrować się na działalność na niwie kultury i nauki. W 1950 r. Matyniak uzyskał na Uniwersytecie Poznańskim absolutorium z historii i zdał egzamin dziennikarski. W 1952 r. obronił na Uniwersytecie Wrocławskim pracę magisterską zatytułowaną *Pokój budziszzyński. Rok 1918 na tle dziejów Polski Piastów*. Gdy nadeszła odwilż, Matyniak starał się, na miarę ówczesnych możliwości, wychodzić ze sprawą Łużyc także do szerszej publiczności. Robił to już w latach 1955-1958 jako prezes Oddziału Wrocławskiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych był zatrudniony w charakterze asystenta w opolskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej, gdzie prowadził badania nad pograniczem śląsko-łużyckim. Studia doktoranckie odbył w Zakładzie Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Następnie został znalazł zatrudnienie na Uniwersytecie Łódzkim, gdzie prowadził lektorat języków łużyckich, wykłady monograficzne i konwersatoria, seminaria prasoznawcze oraz między kierunkowe seminarium zachodniosłowiańskie ze specjalnością łużycoznawczą¹²⁹. W maju 1959 r., w trakcie zjazdu historyków „Ziem żarsko-żagańskiej” wygłosił szereg wykładów na temat Łużyc. Wówczas także odbyła się w Zielonej Górze pierwsza w tym regionie sesja sorabistyczna¹³⁰.

W listopadzie 1961 r., zorganizowano w Opolu konferencję poświęconą 50-leciu powstania Domowiny. W jej trakcie Matyniak wygłosił trzy referaty, m. in. przedstawiając okoliczności swego spotkania z jej pierwszym przewodniczącym, Arnoštem Bartem w lutym 1947 r. w

¹²⁸ SKA, sign. D II 4. 7C, list Alojzego Matyniaka do Domowiny z 22.01.1950, ło. 129.

¹²⁹ A. St. Matyniak, *O nich zapominać nam nie wolno !.....*, s. 59-60.

¹³⁰ W. Piwoński, *Alojzy Stanisław Matyniak nie żyje*, „Przegląd Wschodnio – łużycki”, 20 sierpnia – 20 września 1999 r., nr 8 (10), s. 2.

Budziszynie. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych Matyniak uczestniczył w pięciu kolejnych Międzynarodowych Kursach Łużycoznawczych. W trakcie prowadzonych przez siebie na Uniwersytecie Łódzkim zajęć przypominał takie wydarzenia jak powstanie Domowiny, Ludowego Wydawnictwa Domowina, Łużyckiego Towarzystwa Kaznodziejskiego „Sorabia” w Lipsku, Macierzy Łużyckiej, pokój budziszynski, wielkie powstanie Słowian Połabskich z 983 r. Swym studentom oraz szerszej publiczności przybliżał takie postacie jak Arnošt Smoler, Jan Skala, prof. Józef Kostrzewski, Michał Nawka, Mina Witkojć, Jurij Młynk, Wilhelm Bogusławski, dr Jan Cyž, dr Izolda Gardešowa, Paweł Nedo, M. i K. Wirtowie. Referaty poświęcone tematyce łużyckiej przedstawił na kilkunastu konferencjach naukowych, m. in. w Cieszynie, Kaliszu, Katowicach, Koszalinie, Krotoszynie. W 1977 r. prowadził lektorat łużycki na Uniwersytecie im. Komenskigo w Bratysławie oraz wygłosił cykl wykładów poświęconych językowi i kulturze Serbołużyczan na uniwersytecie w Nitrze¹³¹.

W 1987 r. bawił w Żarach na zaproszenie Żarskiego Towarzystwa Kultury, biorąc udział w obchodach 30-lecia ŻTK oraz w sesji sorabistycznej. W latach dziewięćdziesiątych uczestniczył w I, II i IV Sorabistycznych Spotkaniach Promocyjnych Wschodnich Łużyc. „O Łużycach mówił wszędzie; w Czechach, na Słowacji i na Węgrzech, w Finlandii i Szwecji, na Rugii i w Danii, na Litwie i Łotwie, nawet w okręgu kaliningradzkim, w Kownie, Wilnie i we Lwowie”¹³². Na 1999 r. zaplanowano zorganizowanie w Krotoszynie zjazdu byłych „Prołużan” oraz uroczystości związane z 60 rocznicą powstania Polskiego Ruchu Obrony Łużyc. Ich głównym gościem miał być Alojzy Stanisław Matyniak. Niestety, zmarł 26 lipca 1999 r.¹³³

¹³¹ List Alojzego S. Matyniaka do Jurija Groša, I sekretarza Domowiny z 07.10.1987, [w:] M. Mieczkowska, *Między koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945 – 1990*, Szczecin 2002, s. 260-262.

¹³² W. Piwoński, op. cit., s. 2.

¹³³ A. Wiśniewski, *Spotkanie byłych prołużan w Krotoszynie*, „Zeszyty Łużyckie” 2000, t. 29, s. 162-167.

Bibliografia:

Brodacki Jakub, *Polski Ruch Obrony Łużyc w latach 1945–1950*, „Przełęcz Polonijny” 1998, z.1, s. 89-104.

Brodacki Jakub, *Nad Łużycami polska straż! Nieznane karty działalności Alojzego St. Matyniaka w świetle jego listów*, „Zeszyty Łużyckie” 1999, t. 26, s. 43-56.

Brodacki Jakub, *„Prołuż” – Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc historia wewnętrzna organizacji (1945–1949)*, Warszawa 2006.

Cyž Beno, *Časova dokumentacija k najnovšim serbskim stawiznam 1945-1960*, Budyšin 1965.

Goebel Wanda, *Wyspa Zapomnianych*, Poznań 1947.

Mazurski Krzysztof, *Problematyka łużycka w prasie dolnośląskiej lat 1945-1950*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1986, nr 1, s. 111-116.

Mieczkowska Małgorzata, *Między koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990*, Szczecin 2002.

Musielak Michał, *Polski Związek Zachodni 1944-1950*, Warszawa 1986.

Pyżewicz Wiesław, *Zielonogórcy sympatycy „Prołużu”, „Pionierzy. Czasopismo Społeczno – Historyczne”* 2000, nr 3 (13), s. 27–29.

Skrukwa Grzegorz, *Polski Ruch Obrony Łużyc zapomniana opozycja (1945-1950)*, „Sprawa Polska” 2000, nr 3 (11), s. 11-15.

Skrukwa Grzegorz, *Polski Ruch Obrony Łużyc „Prołuż” 1945-1950*, „Glaukopis” 2005, nr 2-3, s. 288-299.

Skrukwa Grzegorz, *Alojzy Stanisław Matyniak – prezes „Prołużu” i jego działalność w latach 1945-1949*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej. W 60-lecie uchwalenia Ustawy Serbołużyckiej*, red. P. Pałys, Opole 2008, s. 36-51.

Skrukwa Grzegorz, *Ruch pro łużycki w Polsce 1945-1950. Alternatywna koncepcja polityki zachodniej*, [w:] *Polska między wschodem a zachodem. Tom 1. W kręgu myśli politycznej*, red. A. Szczepańska, H. Walczak, A. Wątor, Toruń 2008, s. 183–198.

Szkopek Tadeusz, *Władze w Polsce wobec problemu łużyckiego w latach 1945-1946*, [w:] *Ojczyzna wielka i mała*, red. I. Panic, Cieszyn, 1996, s. 202-214.

Świerkowska-Nowacka Irena, *Mój ojciec - Antoni Świerkowski współorganizator i sympatyk Polskiego Ruchu Obrony Łużyc „Prołuż” na ziemi jaro-cińskiej*, „Zeszyty Łużyckie” 1996, t. 17, s. 83-86.

Šurman Pěťš, *K pošěgam mjazy polskimi a serbskimi kulturnymi procowarjami w XX. Lěstotku*, [w:] Łużyce w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej, red. T. Jaworski, i M. Ostrowski. (Zielonogórskie Studia Łużyckie nr 1), Zielona Góra 1995, s. 130-138.

Wiśniewski Artur, *Spotkanie byłych prołużan w Krotoszynie*, „Zeszyty Łużyckie” 2000, t. 29, s. 162-167.

Alojzy Stanisław Matyniak (1945-1999) - Founder and President of Friends of Lusatia Academic Society

Alojzy Stanisław Matyniak's interest in Lusatia dates back to the pre-War period when he was just a high school student in Krotoszyn. After the War he started studies at the Poznań University where he established the Friends of Lusatia Academic Society - an organisation which later gained national status. Matyniak, apart from his organisational work in academic circles, was also active in high schools. Friends of Lusatia Academic Society promoted the idea of Lusatian independence. Matyniak established contact with representatives of the Sorbian National Board as well as with Anti Fascist Association of Lusatian Sorbs Domovina. When the Lusatian issue was acknowledged as Germany's internal affair, Polish authorities stopped supporting the Society's structures. In May 1949 Matyniak was arrested for a few months but this incident had no connection with his activity in favour of Lusatia. In the years to follow his interests in Sorabistics were purely of academic and popularizational character.

Gady i płazy w górnołużyckich frazeologizmach, porównaniach i przysłowia

Słowa kluczowe: Studia łużyckie, frazeologia łużycka, paremiologia łużycka, górnołużycki w porównaniu z innymi językami słowiańskimi

Keywords: Sorbian studies, Sorbian phraseology, Sorbian paremiology, Upper Sorbian compared to other Slavic languages

Przedstawiciele gadów to: hatteria (gad ryjogłowy żyjący w pobliżu Nowej Zelandii), żółwie, łuskoskórne (tj. jaszczurki, obrączkowce i węże) i krokodyle. Wśród płazów wyróżnia się 3 rzędy: 1. płazy beznogie (np. marszczelcowate), 2. płazy ogoniaste (salamandrowate, salamandry bezpłucne, syrenowate, odmieńce), 3. płazy bezogonowe (m.in. huczki, ropuchowate, ropuszkowate, rzekotkowate, żabowate).

Nazwy zwierząt (nie tylko gady i płazy, ale również np. ptaki i ssaki) konotują rozmaite cechy – są to przede wszystkim cechy negatywne. Należą do nich m.in. pycha, głupota, złośliwość, drapieżność, kłótność, powolność, bezmyślne naśladownictwo, które są cechami językowego obrazu m.in. barana, indyka, małpy, pawia, wilka, zółwia. Znacznie rzadziej w języku odzwierciedlają się neutralne i pozytywne cechy zwierząt (np. gołębia – *hołubić*). Te projekcje świata zwierzęcego na zachowania ludzkie ukazują m.in. czasowniki „odzwierzęce”. Wartościowanie to jest wyraźnym przejawem antropocentryzmu w języku¹.

Od 2011 r. ukazują się *Gorzowskie studia bestyograficzne*. Dotychczas wy-
¹ W Bibliografii zamieściłem ważniejsze publikacje dotyczące związków między światem zwierząt i językiem.

dano 3 tomy: *Pies w kulturach świata* (2011); *Kot w kulturach świata* (2013); *Koń w kulturach świata* (2016). Zaplanowany jest również tom poświęcony gadom i płazom w kulturach świata.

Korzystałem z następujących źródeł leksykograficznych: NH-S I-II: Jentsch (1989-1991), HFS: Ivčenko, Wölke (2004), SPL: Hose (1996).

Leksykografia górnołużycka zaświadcza głównie ogólne nazwy gadów i płazów², np. gady: *nopawa* 'żółw', *želwja* 'żółw', *krokodil* 'krokodyl', *had* 'wąż' (dem. *hadźik*), regionalne *waka* 'wąż', *wuż* 'żmija', *ješćer* 'jaszczurka', *ješćelca* 'jaszczurka' *wrjećeńca* 'jaszczurka (padalec)'; płazy: *žaba* 'żaba', *žartobliwe kwakotawa* 'żaba', *rjechtawa* 'żaba, krokawa/krodawa' 'ropucha', *salamander* 'salamandra', *mološ* 'traszka'.

We frazeologizmach, porównaniach i przysłowiacz (wyekscerpowanych z najważniejszych źródeł leksykograficznych) z powyżej wymienionych rzeczowników poświadczono są tylko następujące nazwy gadów i płazów: *had*, reg. *waka*, *ješćer/ješćelca*, *žaba*.

Zapewne w górnołużyckiej ustnej komunikacji językowej oraz w historii piśmiennictwa możliwe jest użycie (we frazeologizmach, porównaniach i przysłowiacz) także innych nazw gadów i płazów, ale istniejące źródła leksykograficzne ich nie poświadczają.

Z pewnością nazwami gadów i płazów można w górnołużyckim (jak i w innych językach) określić ludzi (np. *nopawa*, *ješćer* (np. N-HS II: 95: (...) 2. *Schimpfw.* [wyzwisko]), *želwja*, *krokodil*, *kwakotawa*, *rjechtawa*, *krokawa/krodawa* itd.). Zagadnienie to nie jest przedmiotem moich zainteresowań.

Cały materiał zaliczam w pewnym sensie do połączeń frazeologicznych, choć badacze zwracają uwagę na wzajemne różnice między typowymi frazeologizmacz, porównaniacz i przysłowiacz. W tym miejscu dodam, że od pewnego czasu dostrzega się podobieństwa semantyczne między idiomacz a przysłowiacz i z tego powodu nie oddziela się tak radykalnie jak wcześniej tych związków wyrazowych od frazeologizmacz.

² W porównaniu z innymi językami słowiańskimi brak w górnołużyckim (i dolnołużyckim) wielu nazw szczegółowych gatunków gadów i płazów.

Z formalnego punktu widzenia zebrany materiał to wyrażenia – frazeologizmy i porównania (nominalne połączenia wyrazowe, np. *wobužna waka, hadki kaž had*), zwroty frazeologiczne (z werbalnym członem podstawowym, np. *měć palencowu waku*) oraz frazy (tutaj przysłowia, np. *Koždy čłowjek ma we wutrobje někajku njedušnu waku*). Objasnienia znaczeń przykładów znajdują się w dalszej części artykułu. Specyfika przysłów polega na tym, że nie da się ich sprowadzić do postaci zwrotów bez istotnych zmian składniowych.

Materiał prezentuję w grupach wyrazowych wskazujących na nazwę gadów (*had, waka, ješćer, ješćelca*) oraz nazwę płaza (*žaba*). Najpierw podaję wyrażenia i zwroty, następnie porównania i przysłowia. Po każdym przykładzie zamieszczam polskie dosłowne tłumaczenie i rzeczyste znaczenie, po frazeologizmach wynotowanych z HFS górnołużyckie, niemieckie i rosyjskie objaśnienia znaczeniowe; na końcu w nawiasie znajduje się skrót źródła materiału. Przy cytowaniu objaśnień znaczeniowych z HFS stosuję inny typ łapek.

HAD

Hadki kaž had dosłownie (dalej: dosł.) ‘gładki jak wąż’ – znaczenie realne (dalej: znac.) ‘chytry, podstępny’ – ‘lesciwy’ | ‘listig, aalglatt’ | ‘хитрый, лукавый’ скользящий как уж (HFS);

Mudry kaž had znac. ‘mądry jak wąż’ (NH-S II: h. Schlange);

*Wić so kaž had*³ dosł. ‘wić się jak wąż’ – znac. 1. ‘być zwinnym, obrotnym, rzutkim, wykrętnym; 2. kręcić, kombinować’ – 1. ‘spěšnje so pohibować a so wušiknje zadžěwkam wuwinić’ | ‘sich durch Hindernisse hindurchschlängeln’ | ‘быть изворотливым, ловко преодолевать препятствия’ извиваться как уж; 2. ‘so lesćiwje wurěćeć spytać’ | ‘sich mit listigen Reden herauszuwinden versuchen’ sich winden wie eine Schlange | ‘изворачиваться, хитрить’ (HFS).

WAKA

Wobužna waka dosł. ‘mrukliwy wąż’ – znac. ‘mrukliwy, ponu-

3 Istnieje również wariant tego zwrotu: *Wić so kaž rybjaca waka*. Nie zajmuję się tym zwrotem, ponieważ *rybjaca waka* to ‘dżdżownica’.

ry, posepny człowiek' –1. 'wobužny čłowjek' | 'griesgrämiger Mensch, Stinkstiefel' | 'ворчливый, угрюмый человек'; 2. 'wobužnosť' | 'Griesgrämigkeit' | 'ворчливость, угрюмость' (HFS);

Zazłobjena waka dosł. 'uparty wąż/robak' – znac. 'uparty, zawzięty człowiek' – 'zasakły čłowjek' | 'sturer, verbohrtter Mensch' sturer Bock | 'упрямый человек' (HFS);

Měc palencowu waku dosł. 'mieć alkoholowego/wódczanego węża/robaka' – znac. 'być pijakiem, lubić wypić' – 'wopiłc być' | 'ein Trinker sein' gern einen heben | 'любить выпить, быть пьяницей' (HFS);

Waka na wutrobu šči dosł. 'wąż/robak sika/szcza na serce' – znac. 'kogoś piecze zgaga, kogoś męczy zgaga' – 'někoho žaha pali' | 'jemand hat Sodbrennen, zu viel Magensäure' | 'кого-либо мучает изжога' (HFS);

Kóždy čłowjek ma we wutrobje někajku njedušnu waku dosł. 'Každy człowiek ma w sercu niewychowanego/rozpustnego/zepsutego węża' – znac. 'Každa rzecz/sprawa ma pewne ale' – SPL: h. Špak: Przytoczonego cytatu dotyczy odpowiednik niemiecki: *Jede Sache hat ihren Haken*;

Najrjeńša róža čerwjena traš we wutrobičce waku ma dosł. 'Najpiękniejsza czerwona róża ma zapewne węża w serduszku' – znac. 'Každa rzecz/sprawa ma pewne ale' (SPL).

JEŠĆER

Z cuzej ruku (cuzymi rukami) ješćerjej do džery masac dosł. 'cudzą ręką/cudzymi rękami szukać jaszczurce po omacku dziury' – znac. 'wykorzystywać kogoś, wykorzystywać innych dla swoich korzyści, wybierać cudzymi rękami z ognia gorące kasztany' – 'někoho za swoje zaměry, na swój wužitk znjewužiwać' | 'bei einer gefährlichen oder unangenehmen Aufgabe jemand anderen vorschicken, ihn für den eigenen Vorteil ausnutzen' sich die Kastanien *von jemandem* aus dem Feuer holen lassen | 'использовать других в своих корыстных целях' чужими руками жар загребать (HFS).

JEŠĆELCA

Za rybu ješćelcu dać dosł. 'za rybę dać jaszczurkę' / 'zamiast ryby dać jaszczurkę' – znac. 'oszukać kogoś' – '*někoho wobšudzić' | 'jemanden

betrügen' *jemanden* übers Ohr hauen | 'перехитрить, обмануть кого-либо' (HFS).

ŽABA

Łakać *kaž na žabu* šćuka dosł. 'polować jak szczupak na żabę' – znac. 'czekać na czyjeś pomyłki, błędy, wyczekiwać aż ktoś popełni błąd' – 'na *někoho* łakać, na jeho zmyłki čakać' | '*jemanden* belauern' | 'подстерегать кого-либо, выжидать, когда кто-либо сделает ошибку' (HFS);

Rječtać kaž žaby w haće za kantorom za někim dosł. 'rechotać po kimś jak żaby w stawie za kantorem (dyrygentem chóru)' – znac. 'niekrytycznie wszystko za kimś powtarzać' – 'njekritisce wšo za *někim* wospjetować' | '*jemandem* unkritisch alles nachbeten' | 'бездумно повторять все за кем-либо' (HFS);

Rozdžerać so kaž žaba na šćernišću dosł. 'drzeć się jak żaba na ściernisku' – znac. 'rozsiaść się, zajmować dużo miejsca' – 'so šěroko wusydnyć' | 'sich breit machen' | 'рассесться, занимать много места' (HFS);

Sedźeć kaž žaba na krjepjawje dosł. 'siedzieć jak żaba na konewce' – znac. 'siedzieć niezgrabnie' – 'njelepje nědže sedźeć' | 'ungelenk plump dasitzen' sitzen wie der Frosch auf der Gießkanne | 'неуклюже сидеть' (HFS);

Žaby paść dosł. 'paść żaby' – znac. 'nic nie robić, gapić się, zbijać baki' – 'stejo hladać, ničo nječinić' | 'nichts tun' Maulaffen feilhalten | 'бездельничать, ротозейничать' считать ворон <галок> (HFS);

Žaby w brjuše korča někomu dosł. 'Komuś żaby kručą w brzuchu' – znac. 'Komuś kručzy z głodu w żołądku, Komuś kiszki marsza grają' – '*někomu* w żołądku korči' | '*jemandem* knurrt der Magen' | 'у кого-либо бурчит от голода в желудке' (HFS);

Žaby w brjuše měć dosł. 'mieć żaby w brzuchu' – znac. 'Komuś kručzy w żołądku, Komuś kiszki marsza grają' – '*někomu* w żołądku korči' | '*jemandem* knurrt der Magen' | 'у кого-либо бурчит от голода в желудке' (HFS);

Pjenjez měć kaž žaba kosmow dosł. 'mieć pieniędzy jak żaba włosów' – znac. 'mieć wszystkiego w nadmiarze' – *iron* 'chudy być, pjenjezy

njeměć' | 'arm sein, kein Geld haben' | 'быть бедным, совсем не иметь денег (HFS);

Sucha kaž kóčka, kiž žaby žerje došl. 'Chuda jak kotka, która żre żaby' – znac. 'Bieda doskwiera' – *pejor* 'jara sucha (żona)' | 'sehr magere (Frau)' dürr wie ein Besenstiel; sich hinter einem Besenstiel verstecken können | 'очень худая, истощенная (о женщине)' (HFS);

Šlapnyć něšto kaž wjelk myšku <žabu> došl. 'capnać (złapać) coś jak wilk myszkę <żabę>' – znac. 'nie popisać się osiągnięciami' – 'nablaku cyłe spóžrěć' | 'im Ganzen verschlucken' in einem Haps auffressen | 'мгновенно проглотить' (HFS);

Jednu krjepku pózrje žaba, jedna krjepka při druhej čeri młynske koleso došl. 'Jedną kroplę połknie żaba, jedna kropla z drugą porusza koło młynskie' – znac. 'Kropla draży skałę' – *Steter Tropfen höhlt den Stein* (SPL).

Omówiłem 22 przykłady połączeń wyrazowych (frazelogizmy – 15, porównania – 2 i przysłowia – 5), które odnotowały podstawowe górnołużyckie dzieła leksykograficzne. Piśmiennictwo górnołużyckie z pewnością poświadcza więcej materiału. W przyszłości można będzie do niego dotrzeć przez Narodowy Korpus Języka Górnołużyckiego (HOT-KO).

Użycie nazw gadów i płazów we frazeologizmach, porównaniach i przysłowiach górnołużyckich służy do ukazania różnych wad i słabości ludzi – chytrności, podstępności, skłonności do pijaństwa, bycia mrukliwym i posepnym, wykorzystywania kogoś dla własnych celów, wyczekiwania na czyjeś błędy, bezkrytycznego powtarzania czegoś za kimś. Niektóre frazeologizmy, porównania i przysłowia wskazują na nadmiar czegoś, oznaki biedy, brak sukcesów.

Chyba tylko jeden frazeologizm (*wiś so kaž had 'wąż'*) ma ścisły odpowiednik w języku polskim i rosyjskim. *Sedzieć kaž žaba na krjepjawie* jest kalką niemieckiego zwrotu *sitzen wie der Frosch auf der Gießkanne*. Wydaje się, że języki słowiańskie w bardzo różny sposób wykorzystują nazwy gadów i płazów w konstruowaniu językowego obrazu świata. Z tego punktu widzenia między językiem polskim i górnołużyckim (jak rów-

nież górnołużyckim oraz niemieckim i rosyjskim) nie ma w zasadzie podobieństw strukturalno-językowych. Ukazanie różnic i podobieństw z językami słowiańskimi w zakresie interesującego nas problemu to sprawa przyszłych badań.

Bibliografia

Bartmiński J., 1985, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III*, pod red. M. Basaja i D. Rytel, Wrocław, s. 25-53.

Bartwicka H., 1992, „*Metafory zwierzęce*” w języku polskim i rosyjskim, [w:] *Lexicographica Slavica*, Toruń, s. 7-14.

Chmielowiec M., 1931, *Czasowniki zwierzęce (Przyczynek do obrazowości języka)*, „*Język Polski*”, z. 3, s. 87-90.

Hart S., 1996, *Mowa zwierząt*, Warszawa.

HFS –Ivčenko A., Wölke S., 2004, *Hornjoserbski frazeologiski słownik/Obersorbisches phraseologisches Wörterbuch / Верхнедужицкий фразеологический словарь*, Budyšin.

Kempf Z., 1985, *Wyrazy „gorsze” dotyczące zwierząt*, „*Język Polski*”, z. 2-3, s. 125-144.

Kempf Z., 1989, *Dwa aspekty wyrazów negatywnych dotyczących zwierząt*, „*Język Polski*”, z. 3-5, s. 208-209.

Lewaszkiwicz T., 2011, *Czasowniki „odzwierzęce” w języku Adama Mickiewicza*, [w:] *Ścieżkami pięknej polszczyzny*, Red. L. Mariak, A. Seniów, Szczecin, s. 131-136.

Lewaszkiwicz T., 2016, *Koń w kulturze i językach łużyckich*, [w:] *Koń w kulturach świata*, red. E. Skorupska-Raczyńska, J. Rutkowska, Gorzów Wielkopolski, s. 61-67.

Lewaszkiwicz T., 2018, *Czasowniki od nazw ptaków (np. gapić się, osowieć, zasępić się, zacietrzewić się) w polszczyźnie XIX i XX wieku* (w druku).

N-HS – Jentsch H. (red.: Leitung des Autorenkollektivs), 1989-1991, *Deutsch-obsorbisches Wörterbuch/Němsko-hornjoserbski słownik*. Begründet von R. Jentsch. Verfaßt von H. Jentsch, S. Michalk und I. Šěrak unter Mitarbeit von G. Mirtschink/Założił R. Jenč. Spisali H. Jenč, F. Michalk a I. Šěrakowa. Sobu dźěłał J. Měrcink, T. I-II, Budyšin/Bautzen.

Saunders N. J., 1996, *Dusze zwierząt*, Warszawa.

SPL – Serbski přisłowny leksikon/Sorbisches Sprichwörterlexikon. Herausgegeben von S. Hose, Bautzen 1996.

Tokarski R., 1990, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 69-86.

Wierzbicka A., 1970, *Semantyka zdań o zwierzętach*, „Pamiętnik Literacki”, z. 1, s. 199-217.

Wierzbicka A., 1993, *Nazwy zwierząt*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, pod red. J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, Lublin, s. 251-267.

Reptiles and amphibians in Upper Sorbian stock phrases, similes and proverbs

I have described 22 examples of word combinations (15 stock phrases, 2 similes and 5 proverbs) noted in basic Upper Sorbian lexicographic works. Names of reptiles and amphibians are used in Upper Sorbian stock phrases, similes and proverbs to illustrate various human vices and weaknesses, such as slyness, deceitfulness, dipsomania, sulking and scowling, manipulating others for one's own ends, waiting for others to stumble, thoughtlessly parroting others. Some stock phrases, similes and proverbs point to the overabundance of something, signs of poverty and lack of success.

I believe that only one stock phrase (*wić so kaž had* – to wriggle like a snake) has a close counterpart in Polish and Russian. *Sedzieć kaž żaba na krjepjawie* is a calque of the German phrase *sitzen wie der Frosch auf der Gießkanne*. It appears that Slavic languages are using the names of reptiles and amphibians in different ways to build a linguistic image of the world. From this point of view, there are generally no structural and linguistic similarities between Upper Sorbian and Polish (as well as between Upper Sorbian and German/Russian).

PIOTR PAŁYS

Serbołużycki ruch narodowy w oczach Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec

Zgodnie z wypracowanym na forum Europejskiej Komisji Doradczej protokołem o zasadach sojuszniczej kontroli nad Niemcami z 14 listopada 1944 r., głównodowodzący sił zbrojnych czterech mocarstw podpisali 5 czerwca 1945 r. oświadczenie o przejęciu wspólnej odpowiedzialności tak za Niemcy i Berlin, jako całość, jak i za poszczególne strefy okupacyjne¹. Władzę nad obszarem, ludnością i gospodarką rozgromionych Niemiec przejęła Sojusznicza Rada Kontroli z siedzibą w Berlinie. Deklaracja berlińska umożliwiała państwom biorącym udział w wojnie z Niemcami oraz tym, które mogły mieć pod ich adresem uzasadnione roszczenia o charakterze handlowym, finansowym czy prawnym, akredytowanie przy Sojuszniczej Radzie Kontroli misji wojskowych. Z prawa tego skorzystało łącznie 14 państw². Na jej czele Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej (Vojna misija Federativne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku – VMJ) stanął gen. lejtnant Jaka Avšič. Jego zastępcą został ppłk Miodrag Lozić, dotychczasowy naczelnik sztabu lotnictwa armii jugosłowiańskiej. W skład Misji weszli także radcy Ministerstwa Spraw Zagranicznych, ppłk Mirko Sardeli i dr Ranko Mikačić, ekspert techniczny do spraw reparacji i restytucji mjr inż. Sava Močilović z dowództwa lotnictwa, ekspert do spraw finansów

¹ E. Cziomer, *Historia Niemiec 1945-1991. Zarys problemu niemieckiego od podziału do jedności*, Kraków 1992, s. 17-22.

² L. Gądek, *Polskie Misje Wojskowe 1945-1949*, Warszawa 1981, s. 8 (przemowa E. Stanczykiewiczza)

dr Michailo Smiljanić z Ministerstwa Finansów, referent prasowy kpt. Stane Škrabar, wcześniej służący w sztabie IV Armii, szefowa kancelarii Olga Stuparević z MSZ, korespondent Dobrila Petković z Banku Przemysłowego Jugosławii w Belgradzie oraz stenografka Margarita Kraus z Ministerstwa Obrony Narodowej. Funkcjonariusze ci zostali formalnie zaaprobowani przez Sojuszniczą Radę Kontroli Niemiec. Wraz z nimi do Berlina wyruszyła również trzyosobowa Delegacja do spraw Restytucji, akredytowana przez brytyjski MSZ, ale podległa VMJ. Towarzystwo im 2 oficerów, podoficer, 14 żołnierzy i czterech pracowników cywilnych personelu pomocniczego – telegrafista, maszynistki, kurierzy, szoferzy i żołnierze ochrony³.

Członkowie VMJ bardzo szybko nawiązali kontakty zarówno z przedstawicielami Domowiny jak i Serbołużyckiego Ziemskiego Komitetu Narodowego. Pośredniczono zarówno w kontaktach z przedstawicielami rządu jugosłowiańskiego, jak i członkami kierownictwa radzieckiego aparatu okupacyjnego. W miarę możliwości Serbołużyczanom udzielano także pomocy materialnej. Starano się także jak najwnikliwiej monitorować zarówno położenie mniejszości słowiańskiej, jej stosunki z władzami okupacyjnymi i niemiecką administracją, jak i sytuację w serbołużyckim ruchu narodowym. W materiałach poświęconych tym kwestiom znalazły się także charakterystyki czołowych osobistości obu skrzydeł serbołużyckiego ruchu narodowego.

Głównym kryterium w ocenach poszczególnych działaczy stanowiła ich „progresywność”. Do grona postępowych zaliczeni zostali rzecz jasna prz bede wszystkim aktywiści Domowiny, współpracujący z Socjalistyczną Partią Jedności Niemiec (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED). Korla Janak przedstawiony został, jako partyjny ekspert w kwestiach łużyckich, inicjator spotkania przedstawicieli Komitetu Centralnego SED z kierownictwem Domowiny z listopada 1946

³ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (dalej: Diplomatski arhiv MSP RS), Nemačka 1945, fascikla broj 26, sign. 6489, Vojna misija Demokratske Federativne Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političko odjeljenje, Beograd 28.11.1945.

r., stanowisko partii pryncypialnie stawiający ponad interes narodowy. Według niego Serbołużyczanie powinni uzyskać autonomię kulturalną, był jednak zdecydowanie przeciwny niepodległości Łużyc lub ich administracyjnej autonomii w obrębie Niemiec. Kierującego seminarium nauczycielskim w Radworze Michała Nawkę scharakteryzowano, jako jedną z najwybitniejszych osobistości i „żywą historię” serbołużyckiego ruchu narodowego. Bardzo sympatyczny i aktywny, jednak z punktu widzenia jugosłowiańskich komunistów, pomimo przynależności do SED, politycznie nieokreślony. Na taką ocenę zapewne wpływ miała religijność jego i jego rodziny. Jak pisano, wszyscy oni byli fanatycznymi Słowianami, całkowicie oddanymi „myśli słowiańskiej”. Przewodniczącemu Domowiny, a zarazem inspektora dla okręgu szkolnego Budziszyn-Północ, Paweł Nedo opisany został jako energiczny działacz, członek SED, borykający się jednak z rozlicznymi problemami. Członkom przeciwnego skrzydła w serbołużyckim ruchu narodowym przypisywano z kolei rozsiewanie pogłosek, jakoby był on członkiem partii narodowosocjalistycznej. Informacje takie, rozpowszechniać miał w trakcie swego pobytu w Belgradzie Jurij Rjenč. Autor opracowania miał widzieć pochodzący z kancelarii Wilhelma Piecka dokument, w którym przewodniczący SED miał ten domniemany epizod Nedzie wybaczyć⁴. W rzeczywistości Nedo w 1933 r. przyjął funkcję doradcy ds. kultury przy budziszynskiej NSDAP, jednakże bez pozostawania członkiem partii. Wbrew intencjom nazistów swą funkcję wykorzystywał do wzmocnienia serbołużyckich wspólnot. W efekcie wysunięto jego kandydaturę na stanowisko przewodniczącego Domowiny⁵.

W działalność polityczno-organizacyjną zaangażowani byli również

⁴ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 4516, Vojna misija Federativne Narodne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političko odjeljenje – Organizacije i ličnosti Lužičko-serbskog pokreta. Prilog III. Spisak lužičko serbskih vodećih ličnosti, Berlin 31.12.1946.

⁵ A. Bręzanec, *Kontakty polsko – serbołużyckie w działalności Pawła Neda (1934-1950)*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2002, t. 1, s. 63-64.

czołowi serbołużyczcy twórcy W przypadku malarza Měrcina Nowaka-Njehorńského dostrzegano jego zainteresowanie działalnością na niwie propagandowej oraz aktywność w przygotowaniu serbołużyckich postulatów na przyszłą konferencję pokojową. Znana dolnołużycka poetka Mina Witkojc zaangażowała się w dzieło przebudzenia narodo-
wego swych krajan i organizację struktur Domowiny w okolicy Chocie-
buża. Zaliczano ją do grona najaktywniejszych bojowników o sprawę
wolności Łużyc i zwolenników idei słowiańskiej.

Do grona „postępowców” zaliczano także przedstawicieli kościoła
katolickiego. Mianem „entuzjastycznego Słowianina” określono czoło-
wego serbołużyckiego poetę, proboszcza parafii w Radworze, Ks. Jó-
zefa Nowaka. Podkreślano przy tym jego pragmatyzm, nakazujący mu
ponad zagadnienia religijne stawiać kwestię narodową i głosować na
SED. Nie było to jednakże jednoznaczne z pełnym zrozumieniem ide-
ologii socjalizmu w czym miała przeszkadzać widoczny jeszcze wpływ
antykomunistycznej propagandy z czasów nazizmu. Za programem So-
cjalistycznej Partii Jedności Niemiec opowiedział się również proboszcz
parafii w Chróścicach, ks. Jan Wjenka. W swych kazaniach piętnował
niemiecki imperializm i występki nazizmu. Obecny na nabożeństwie
celebrowanym przez ks. Wjenkę przedstawiciel Misji stwierdził, że ka-
zanie przypominało wiec antyfaszystowski. Chróścicki proboszcz od-
mówił także odczytania zawierającego antysłowiańskie akcenty listu
pasterskiego biskupa miśnieńskiego, Petera Legge⁶. Do grona postępo-
wych działaczy zaliczono także ks. Jurija Handrika. Dowód swego pro-
gresywnego nastawienia dał podczas lokalnych wyborów w Saksonii,
przeciwstawiając się nawoływaniom płynącym ze strony niemieckiego
kleru, zachęcającego Serbołużyczan do głosowania na CDU⁷.

⁶ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 4516, Vojna misija Federativne Narodne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političko odjeljenje – Organizacije i ličnosti Lužičko-serbskog pokreta. Prilog III. Spisak lužičko serbskih vodećih ličnosti, Berlin 31.12.1946.

⁷ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 4516, Vojna

Odniesiono się także do docierających do radzieckich władz okupacyjnych, kierowanych pod adresem Serbołużyczan zarzutów o dewocję, jednoznacznie kojarzoną z reakcjonizmem. Misja zarzuty te odpierała, wskazując, że religijność nie przeszkadza w słowiańskiej orientacji. Nie przekreślała także perspektywy adaptacji postępowych tendencji. Jak wskazywano, dalecy od takich obciążeń Niemcy i ich partie polityczne, w absorpcji nowych porządków kierowali się wyraźnym koniunkturalizmem. Niemniej takie postawy światopoglądowe, jak prezentowana przez Jana Skalę, określonego mianem komunisty, były w społeczeństwie serbołużyckim niezwykle rzadkie. Pomimo tak zdefiniowanej orientacji nie stracił kontaktu z serbołużyckim środowiskiem. Dlatego też z jego osobą Serbołużyczanie wiązali nadzieje, na konstruktywne porozumienie z Rosjanami. Dlatego też jego strata była dla serbołużyckiego ruchu narodowego wyjątkowo ciężkim ciosem. Odnośnie okoliczności śmierci Skali, to stwierdzano, powtarzając zapewne to, co usłyszano od przedstawicieli radzieckiej administracji okupacyjnej, że nie da się ustalić okoliczności tej tragedii.

W gronie charakteryzowanych osobistości nie mogło zabraknąć dr Jana Cyža, zdolnego finansisty i działacza gospodarczego, cieszącego się zaufaniem zarówno Rosjan, jak i niemieckich komunistów, członka SED. Wskazano przy tym na odróżniającą go innych liderów serbołużyckiego ruchu narodowego orientację polityczną, kształtowaną w czasie pobytu w Czechach przez tamtejszy ruch agrarystyczny.

Poważny problem stanowiło antyserbołużyckie nastawienie wielu przedstawicieli niemieckiej większości. Pomimo że, jak stwierdzono, aż 80 procent Serbołużyczan miało opowiedzieć się na nowym reżimem, głosując w wyborach lokalnych na listy SED, starano się przyczepić im łątkę „reakcjonistów”. Bolesnie miał tego doświadczyć jeden z najbardziej znanych działaczy serbołużyckich, Jakub Šajba. Według informacjisija Federativne Narodne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političko odjeljenje – Organizacije i ličnosti Lužičko-serbskog pokreta. Prilog I. Funkcioneri “Domovine” i “Lužičkoserbske narodne rade”, Berlin 31.12.1946.

cji pozyskanych przez VMJ został on na skutek niemieckiej denuncjacji wywieziony przez Rosjan na roboty do Związku Radzieckiego. Na podstawie kontaktów z jego rodziną autor opracowania konstatawał, że Šajba jest postępowym słowianofilem, więcej wartym niż tysiąc byłych zwolenników Hitlera, aktualnie noszących w kieszeniach marynarek legitymacje z czerwoną gwiazdą.

Punkt odniesienia dla powyższych opinii stanowiły odnalezione w siedzibie gestapo, po zdobyciu Budziszyna przez Wojsko Polskie, pochodzące z roku 1935 charakterystyki 22 czołowych osobistości serbołużyckiego życia narodowego: „.... po priloženom spisku, kojeg original je bio odmah po oslobodjenju nadjen u kancelariji Gestapa u Budišinju. Personalni podaci Gestapa dosta su karakteristični, a niže navode se i moja zapažanja, ukoliko sam uspio neke od spomenutih da bolje upoznam.” Nie zawsze jednak udawało się autorowi omawianego materiału, którym zapewne był referent prasowy VMJ kpt. Stane Škrabar, właściwie zidentyfikować niektóre z wymienionych tam postaci. Stąd też zakłopotanie, wywołane zawartą tam informacją o przynależności Janaka do Oddziałów Szturmowych Narodowo-socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (Die Sturmabteilungen der Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – SA) Tyle tylko, że wpis w dokumencie gestapo dotyczył jednego z przywódców serbołużyckiego „Sokoła”, Gustawa Janaka, który z osobą działacza komunistycznego, Korli Janaka nie miał nic wspólnego. Podobne rozterki pojawiły się przy postaci Lorenca–Zaléskiego. Jugosłowiańskiego funkcjonariusza intrygowało, jak ktoś, określany w latach trzydziestych, jako przeciwnik marksizmu, mógł zostać zatrudniony w charakterze tłumacza w administracji Radzieckiej Strefy Okupacyjnej Niemiec. Tyle tylko, że notatka zawierająca takie stwierdzenie odnosiła się do Jakuba Lorenca–Zaléskiego, który zmarł na początku. 1939 r. Nie mógł więc po wojnie pracować dla Rosjan. Kwestią do wyjaśnienia pozostaje więc, kim była osoba opisywana w materiale VMJ. Lepsza znajomość najnowszej historii serbołużyckiego ruchu

narodowego rozwiąłaby również wątpliwości, czy pastor Jan Křižan – w niemieckiej transkrypcji Jan Zieschang – nie jest tożsamy z ks. Janem Cyžem⁸.

Jugosłowiańska Misja Wojskowa monitorowała również narastający od połowy 1946 r. konflikt Domowiny ze środowiskiem Serbołużyckiej Rady Narodowej. W jej siedzibie z powątpiewaniem przyjęto zapewnienia Jurija Rjenča o porozumieniu pomiędzy oboma skrzydłami serbołużyckiego ruchu narodowego. Trafnie diagnozując intencje obu stron, kierownictwo Misji stwierdzało, że obie grupy w rzeczywistości nie zamierzały korygować swych stanowisk. Domowina, określana przez gen. Avšiča mianem „grupy budziszynskiej”, nie tracąc z pola widzenia kwestii uniezależnienia Łużyc, współpracowała z SED licząc, że dzięki temu, korzystając ze wsparcia władz radzieckich, uzyska koneksje dla rozwoju serbołużyckiego życia narodowego. Grupa druga odrzucała współpracę z niemieckimi partiami politycznymi, bezkompromisowo stawiając na niezależność⁹. Kierownictwo tej frakcji w ocenie kpt. Stane Škrabara tworzyli Jurij Cyž, jego żona Marka oraz Jurij Rjenč. Charakteryzując tego ostatniego, attache prasowy Misji podkreślał jego zaangażowanie na polu narodowym, stwierdzając jednocześnie, że brak jasno skryształizowanych poglądów politycznych w połączeniu z dużymi ambicjami częstokroć zaciemniał mu trzeźwy ogląd rzeczywistości. Škrabar zarzucał mu także oportunizm, przejawiający się w atakach na tych spośród przywódców serbołużyckich, którzy poszli na współpracę z SED. Jemu także przypisywano sporą część winy za to, że na Zjeździe

⁸ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 4516, Vojna misija Federativne Narodne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političko odjeljenje – Organizacije i ličnosti Lužičko-serbskog pokreta. Prilog III. Spisak lužičko serbskih vodećih ličnosti, Berlin 31.12.1946.

⁹ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947, fascikla broj 91, sign. 43033, Vojna misija Federativne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političkom odjeljenju – Nesuglasice između Lužičkih Srba okupljenih oko Domovine sa onima oko Narodnog Vijeća, Berlin 12.02.1947.

Wszecławiańskim pojawiły się dwie serbołużyckie delegacje¹⁰.

Pomimo to dr Mikačić utrzymywał kontakty z Rjenčem jeszcze do połowy 1947 r.¹¹ W maju 1947 r. przewodniczący Domowiny Paweł Nedo oskarżył przed kpt. Škrabarem czołowych reprezentantów ŁSNR, w tym także Jurija Rjenča, o pozostawanie „na służbie międzynarodowej reakcji”. W tej sytuacji oficer jugosławiański sugerował, aby w wypadku gdyby oskarżenia te okazały się prawdziwe, zastanowić się czy Rjenč może nadal pozostawać uznanym pełnomocnikiem ŁSNR przy Prezydium Zgromadzenia Narodowego FNRJ¹². Sugestię tę potraktowano w Belgradzie poważnie, nakazując ambasadzie w Pradze sprawdzenie tych pogłosek ze szczególnym uwzględnieniem pełnienia przez Rjenča wspomnianej funkcji¹³. Misja poinformowana została również o jego rzekomym zaangażowaniu w akcję ulotkową grupy określanej mianem: „narodnego partizana Łużica”. Jednocześnie Rjenč zaczął deklarować chęć odbycia kolejnej podróży do Jugosławii, celem poinformowania jej władz o sytuacji na Łużycach. Deklaracje te wprawiły stronę jugosławiańską w pewne zakłopotanie. Wobec uznania przez wszystkie aktywne na Łużycach siły polityczne Serbołużyckiej Rady Narodowej za organizację „reakcyjną” dalsze tolerowanie statusu Rjenča jako jej oficjalnego przedstawiciela przy władzach FNRJ stawiałoby je w stosunkach z Rosjanami w dwuznacznym świetle. Dlatego też Škrabar sta-

¹⁰ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 4516, Vojna misija Federativne Narodne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političko odjeljenje – Organizacije i ličnosti Lužičko-serbskog pokreta. Prilog I. Funkcioneri “Domovine” i “Lužičkoserbske narodne rade”, Berlin 31.12.1946.

¹¹ B. Cyž, *Za narodnosť a nabožnosť w pazorach bjezstrašnostnyh službow. Serbski praviznik Jurij Rjenč*, [w:] *Zatajena njepravda. Politisce přesčěhani w Serbach mjez 1945 a 1989*, Budyšin 2004, s. 92.

¹² Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 49815, Vojna misija Federativne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova, Političko odjeljenje – Lužičko-srbsko pitanje, Berlin 21.05.1947.

¹³ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 49815, Načelnik II regionalnog odelenja Srdia Prica ambasadi FRNJ Prag, Beograd 03.06.1947.

nał na stanowisku, że ze względu na oskarżenia o „kierowniczą rolę w reakcyjnym „Narodnym partizanie Łužica”, o czym świadczyć miały znalezione ulotki, oraz wobec rozpadu ŁSNR, jego akredytacja wygasła, o czym w pierwszej kolejności powinna zostać poinformowana placówka dyplomatyczna Jugosławii w Pradze, aby uniemożliwić ewentualne wydanie mu wizy¹⁴.

Znacznie rzadziej przedstawiciele VJM kontaktowali się z Jurijem Cyżem. Wynikało to przede wszystkim z faktu, że gros czasu spędzał on w Pradze, gdzie kierował tamtejszym sekretariatem ŁSNR. Jak oceniano, jego rodzina zmajoryzowała działania na rzecz oswobodzenia Łużyc. On sam kierował propagandą na terenie Czechosłowacji, jego małżonka Marka odbywała misje do Paryża i Londynu, zaś brat Paweł reprezentował Serbołużycką Radę Narodową w Polsce. Jurijowi Cyżowi Misja także zarzucała oportunizm w tym sensie, że spoglądał na sytuację zbyt optymistycznie i w przeciwieństwie do innych przywódców serbołużyckich liczył na poparcie ze strony Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych¹⁵. Jak wiadomo, wiosną 1947 r. Nedo oskarżył czołowe postaci Serbołużyckiej Rady Narodowej – Rjenča, Korlę Wirta oraz małżeństwo Cyżów o reakcjonizm. Odnośnie samego Jurija Cyża przekazano nieprawdziwą informację, że Sąd Wojskowy w Pradze wszczął wobec niego postępowanie w sprawie zarzutów o organizowanie grup terrorystycznych zamierzających podjąć na terenie Łużyc działania wymierzone w organa lokalnej niemieckiej administracji. On także miał planować zabójstwa czołowych działaczy Domowiny, którym miał zarzucać kolaborację polegającą na podjęciu współpracy z niemieckimi komunistami.

¹⁴ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 44261, Vojna misija Federativne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova, Političko odjeljenje – Lužičko-srbsko pitanje, Berlin 21.07.1947.

¹⁵ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 4516, Vojna misija Federativne Narodne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova Političko odjeljenje – Organizacije i ličnosti Lužičko-serbskog pokreta. Prilog III. Funkcioneri “Domovine” i Spisak lužičko serbskih vodećih ličnosti, Berlin 31.12.1946.

Hasło do likwidacji miało zostać przekazane za pośrednictwem tajnego połączenia radiowego. W tym czasie VJM jednoznacznie się już od Serbołużyckiej Rady Narodowej dystansowała, podkreślając swą rezerwę do tego ugrupowania, a szczególnie do jego tzw. „grupy praskiej”, od momentu skonfliktowania z SED. Nie przyjmowano jednak do wiadomości całości wymierzonej w ŁSNR retoryki, zauważając, że przecież początkowo propagowała ona głosowanie na tę partię. Źródłem zmiany stanowiska w tej materii dopatrywano się w narastającym rozczarowaniu postępowaniem radzieckich władz okupacyjnych, które wbrew nadziejom członków ŁSNR nie zamierzały przekazywać jej władzy¹⁶.

Przytoczone charakterystyki świadczą o zaangażowaniu VMJ jak i jugosłowiańskiej dyplomacji sprawami łużyckimi. Oddają także optykę stosowaną w oglądzie tak czołowych postaci serbołużyckiego ruchu narodowego, jak i na całość zagadnienia. Do serbołużyckich poczynań odnoszono się niewątpliwie z wielką sympatią, jednak w formułowanych ocenach decydujące znaczenie miał czynnik ideologiczny. Pamiętajmy, że w tym czasie jugosłowiańscy komuniści wiernie stali po stronie Stalina. Dlatego też działacze kolaborujący z niemieckimi komunistami i administracja okupacyjną mogli być zaliczeni do grona przedstawicieli sił „progresywnych”.

¹⁶ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 49815, vojna misija Federativne Republike Jugoslavije kod kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova, Političko odjeljenje – Lužičko-srbsko pitanje, Berlin 21.05.1947.

Załączniki:

1

1946, grudzień 31, Berlin – pismo szefa Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli gen. lejtnanta Jaki Avšiča do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii przekazujące charakterystyki serbołużyckich organizacji i czołowych postaci ruchu narodowego.

Berlin, 31 decembra 1946.

VOJNA MISIJA

FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

KOD KONTROLNOG VEĆA ZA NEMAČKU

BERLIN, Pankov-Niederschönhausen

Pfeilstraße 12 – Telefon: 48-19-86

Str. POV. T. br. 8

MINISTARSTVU INO-

STRANIH POSLOVA

Političkoodelenje

Beograd.

Predmet: Organizacije i ličnosti

Lužičko-serbskog pokreta.

Čast nam je da u prologu dostavimo pregled Lužičko-serbskih organizacija i tri spiskowe njihovih vodećih ličnosti sa kratkim karakteristikama.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

ŠEF VOJNE MISIJE

GENERAL-LAJTNANT

(Jaka Avšič)

4 priloga

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Nemačka 1947, fascikla broj 91, sign. 4516, 2 strony, jezyk serbski

1946, grudzień 30, Berlin – przegląd organizacji i głównych postaci serbołużyckiego ruchu narodowego opracowany przez referenta prasowego kpt. Stane Škrabara.

Ataše za štampu
kap. Stane Škrabar

Berlin, 30. XII. 1946.

Str. Pov.

Šefu Vojne Misije FNRJ za Nemačku
General-lajtnantu Jaki Avšiću. -

Predmet:

Predmet Lužičko-serbskih
organizacija, ličnosti i
njihove karakteristike.

Po Vašem ličnom naredjenju čast mi je u prilogu dostaviti karakteristike lužičko-serbskih vodećih ličnosti u tri grupe i to:

I. Funkcioneri „Domovine“ i „Lužičkoserbske narodne rade“ (ukoliko nisu okategorisani u naredna dva spiska;

II. Spisak (prepis-prevod) lužičko-serbskih vodećih ličnosti iz arhive Gestapa
i

III. Spisak – dopuna karakteristika ad II.

Današnje organizacije u Lužici i njihovi centralni odbori izgledaju ovako:

A. POLITIČKE ORGANIZACIJE I NARODNO PRETSTAVNIŠTVO

Po tradiciji iz prijašnjog vremena stroge germanizacije imaju na ilegalnoj bazi Lužički Serbi u svakom selu, gde ima njihova nacionalnost u većini ili manjini, svoj „narodni wubjerk“ (narodni odbor). Od 25 narodnih odbora se prilikom godišnje skupštine legalne „Domovine“ konstituira „Lužiskoserbski zemski wubjerk w Budyšinje“ (lužiško serbski deželni odbor – to bi odgovaralo širem parlamentu). Ovaj parlament od 25 lica iz svoje sredine bira eksekutivu pod nazivom: „Lužičkoserbska narodna rada“ (Lužičko-serbski narodni savet).

Sastav „Lužičkoserbske narodne rade“:

Pretsednik: Sveštenik Jan Čiž, Budišinj
potpredsednik: Jurij Rjenč (istovremeno ovlašteni zastupnik kod Vlade FNRJ) Kroščice
generalni sekretar: dr. Jurij Čiž, Prag (istovremeno ovlašteni zastupnik kod vlade ČSR) član: Marka Čiž-ova, ovlaštena zastupnica za mirovnu konferenciju.

L.s. narodna rada imade svog ovlaštenog zastupnika i kod Vlade Poljske (Pavel Čiž), dok ima nameru slai svog ovlaštenog zastupnika i u Moskvu, ukoliko i kad to bude sa strane SSSR poželjno.

B. KULTURNO-POLITIČKA ORGANIZACIJA

„DOMOWINA – ZWJAZK LUŽISKIH SERBOW W BUDYŠINJE” jeste centralna organizacija legalnog karaktera. Iz tog razloga – ma da je po značaju to kulturno-politička organizacija - u stvari unutar Nemačke (sa partijama, nemačkim i sovjetskim vlastima) fungira „Domovina” uopšte predstavništvo Lužičkih Serbov i kao naroda, dok u inostranstvu predstavlja l.s. narod „L.s. narodna rada”.

U kulturno – političkom, prosvjetnom, a naročito u radu na podizanju nacionalne svesti visoko aktivna „Domovina” imade svoju organizaciju sistematski dosta razgranjenu. To naročito u Gornjoj Lužici (Budišinj), dok se organizaciona mreža u Donjoj Lužici (Cottbus) tek razgranjava. U svakom selu – bilo da su tamo Serbi u manjini ili u većini – imade „Domovina” i starosta seoske „Domovine” predstavlja za Serbe u selu ne samo predsednika kulturnog društva, nego i njihovog starešinu uopšte. Starosta „Domovine” rešava medju Serbima sporove, odredjuje vrstni red seoskih noćnih straža itd. I kulturni rad „Domovine”, tako centralne organizacije kao i njezinih ogranaka, jeste na visini (koncerti, dramske predstave po selima svake nedelje itd.). „Domovina” u Budišinjju je dakle Savez društava čitave Lužice.

1. decembra 1946.god. Bio je izabran sledeći novi

centralni odbor „Domovine”:

Pretsednik: Pavel Nedo

potpredsednik: sveštenik Handrih

blagajnik: Simon Arnošt

radni odbor: za školstvo: Mihael Nauta

za glasbu: Jurij Vinar

za pozorište: Jan Krawc

literatura i štampa: Jurij Wjela

privreda: dr. Jan Čiž
poljoprivreda; Karl Wirt
socialna briga: Josip Rjeda

Članovi radnog odbora bez resora: Karl Janak (za vezu sa SED partijom), Martinek, član Landtaga iz Dresdena (za vezu sa Landtagom u Dresdenu) i Mina Witkojc kao ekspert za Donju Lužicu.

Nadzorni odbor: kantor Šolta, Karl Wirt i Jan Meškank.

Značajna je organizacija lužičko-serbskih emigranata u ČSR, o kojoj nemam detaljnijih podataka, ali poznato je, da je prilično aktivna. Naročito prednjači u političkom i kulturnom radu studentska organizacija u Pragu, serbska studentska organizacija u Českoj Lipi (gde pohađa veći broj serbskih djaka gimnaziju) i konačno organizacija serbskih studenata u Waršavi.

Po nekoj novinski vesti postoji u Argentiniji takodjer lužičko-serbska organizacija u jednoj koloniji, gde živi oko 4000 l. Serba.

Radi postojećih prilika nije se vratila kući brojčano i kvalitativno prilično jaka emigracija iz ČSR, a koja je tamo povezana u svojoj organizaciji.

Veoma je značajna i organizacija prijatelja lužičkih Serba u ČSR: „Spolek přátel Lužice“, koja broji oko 20.000 članova i akumulira značajne sume za finansiranje lužičko serbskog nacionalnog pokreta. Pretsednik ove organizacije je Čeh Vladimir Zmeškal.

U svima lužičko-serbskim organizacijama nije zapažati neku iskristaliziranu političku liniju, nego je sva delatnost svedena na karakter nacionalne borbe za slobodu, nacionalnog preporodjaja i dizanje kulturnog nivoa. U kulturno prosvetnom radu zapaža se tendencija da se nadje i stvori literatura savremene političke linije a u cilju sblizenja s Rusima.

Političkih partija Lužički Serbi nemaju. U principu je do sada uvek pobjeđivala tradicija, da Serbi nisu išli u bilo koju nemačku partiju, jer nisu hteli time stvoriti potvrde, da se oni smatraju Nemcima. Iznimno su Lužički Serbi sada, posle oslobodjenja neki stupili u SED, a ogromna većina Serba (iako iz navedenog razloga neće biti učlanjena u nemačkoj partiji) glasala je na prošlim izborima u Sovj. Okupacionoj zoni Nemačke za SED. Treba naglasiti, da su Serbi kompaktno glasali za SED uglavnom ne iz ubedjenja, nego jer su narodu vodje „Domovine“ objasnili, da je pobjeda SED u Sovjetskoj zoni za Ruse prestižnog značaja. Stvarno je SED, kao poznato, sjajno pobjedila i to ne po maloj zasluži Lužičkih Serba. Time

su Lužičani i najubedljivije demantirali autoritativne intrige Nemaca kod Rusa, kako da su L.Serbi sami reacionari. Mali procenat L. Serba je glasao kod izbora za reacionarnu CDU i to u krajevima, gde u na verskom osnovu nemački popovi pravili presiju. Za ilustraciju treba napomenuti da su serbki sveštenici svi glasali za Socialističku jedinstvenu partiju i nije usamljen primer sveštenika Handriha (potpretsednik „Domovine“), koji je uoči izbora na zborovima uveravao narod da treba da glasa za SED!

O ponovnim predlozima „Domovine“, koja traži svoju serbsku sekciju Soc. Jed. partije, neće voćstvo SED ni da čuje, jer time bi Serbi na terenu izmanevrivali veliki broj nemačkih funkcionera, koje je na vodeća mesta postavila partija. Radi toga vode Lužičani paralelno sa akcijom za nacionalnu slobodu i akciju za formiranje samostalne „Lužičko – serbske socialističke partije“. -

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Ataše za štampu,
kapetan:
(Stane Škrabar)

3 priloz

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Nemačka 1947, fascikla broj 91, sign. 4516, 2 strony, jezyk serbski

Niedatowane, bez miejsca wystawienia – załącznik nr 1 do przeglądu organizacji i głównych postaci serbołużyckiego ruchu narodowego z 30 grudnia 1946 r. zawierający charakterystyki czołowych funkcjonariuszy Domowiny i Serbołużyckiej Rady Narodowej.

PRILOG I

FUNKCIONERI „DOMOVINE”: „LUŽIČKOSERBSKE NARODNE RADE”

1.) Jurij Rjenč, potpretsjednik „L.s.n.r.” i ujedno ovlašćen zastępnik kod Vlade FNRJ. Studirao je u Zagrebu i apsolvirao pravo. Prilično Vlada našim jezikom. U svom radu na terenu orlo aktivan. Politički nemanekog jasnog stannovišta, jer kao od ostali vodja l.s. pokreta postavlja na prvo mesto nacionalno pitanje. Karakteristički za Rjenča jeste njegova velika lična politička ambicija i iz toga izvirajuća nerealnost. Sastavlja „vlade” i mnogo se bavi takim pitanjima, koja zamagljuju pogląd na realnost. U principu postavlja stvari oportunistki, pa je sa dr. Jurijem i Markom Čižovom u Pragi stvorio nekakvu frakciju vodećih Lužičana, koja pokušava medju narodom dobiti simpatije time, da tuče po onim vodjama „Domovine”, koji su stupili u SED, ma da je sam Rjenč bio vrlo oduševljeno radio propagandu za pomaganje ove partije uoči izbora. Sada posle izbora, kada je SED stvarno donekle izigrala Lužičane po pitanju njihovih SED kandidata, u narodu ima negodovanja, koje bi trebalo paralizirati objašnjavanjem potrebne strpljivosti (što radi većina lužičkih vodja u Budušinju), a Rjenč postupa oportunistički. Iz tih razloga po njegovoj zasluži na Šveslovenski kongres su došle dve grupe zastupnika lužičkih Serba, pa je bilo medju njima verovatno i u Beogradu primetnog trenja.

2.) Švestenik Handrih, potpretsjednik „Domovine”, mladji čovek, studirao gimnaziju i teologiju u Pragu, prilično pozitivan i savremeno orientisan. Karakteristički zanj jeste činjenica, da je uoči izbora javno nastupao proti pokušaja nemačkih sveštenika, koji su hteli Lužičane – koristeći njihovu religioznost – zavesti, da bi glasali za CDU (Hrišćansku – demokratsku partiju). Da se je ovako istakao u predizbornoj kampanii u Sovj. zoni Nemačke, bi se pored njegove nacionalne svesti do neke mere moglo pripisati i progresivnom ubedjenju.

3.) Karl Wirt, posjednik u Zokau-u, lično pošten, bio u selu sa serbskom većinom kao dosadani župan kandydat u „Bauernhilfe“ (t.j. ogranak SED) izigran od nemačkih SED kandidata. Njegov slučaj nije toliko karakterističan zanj koliko za prilike u Lužici upšte: protiv njega, koji je bio zbog fanatičke slavenske orijentacije za vreme Hitlera toliko proganja vodi sada kampanju i po partijskoj liniji Nemač, novi „Burgermeister“, koji je bio sada preseljen Iz Poljske. Pored drugih šikana posredstvom takvih intryga su mu u njegovoj odsutnosti – kad je bio na Sveslovenskom kongresu u Beogradu – Rusi zaplenili auto i traktor.

4.) Arnolt Bart, dugogodišnji pretседnik „Domovine“ i vodja 1. Serba uopše, koji je zastupao 1. Serbe u Versaju, danas nije više aktivan (star 75 god. i iscrpljen od koncentracijsog zatičenja).

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Nemačka 1947, fascikla broj 91, sign. 4516, 1 strana, język serbski

Niedatowane, bez miejsca wystawienia – załącznik nr 2 do przeglądu organizacji i głównych postaci serbołużyckiego ruchu narodowego z 30 grudnia 1946 r. będący tłumaczeniem sporządzonych przez gestapo charakterystyk serbołużyckich działaczy narodowych.

PRILOG II

Prepis – Prevod sa nemačkog.

Der Amtshauptmann zu Bautzen
1935.

Bautzen, 5. novembra

W.M. VII Nr. 390/35.

V.

Personalni podaci.

1. Pater Romuald Domaschke, Rosenthal (Domaške)
2. Gustav Jannack, Bautzen (Janak)
3. Paul Kretschmar, (Krečmar), Bautzen
4. Lorenz-Zaleski, Weisswasser/ Kr. Rothenburg
5. Nadučitelj u m. Geogr Melzer, Panschwitz
6. Učitelj Georg Meschang (Jurij Meškank), Sider
7. Sveštenik Alwim Mürbe, Hochkirch
8. Učitelj Michael Nauke (Nauka), Radibor
9. Anton Nauke, Berlin
10. Učitelj Paul Nedo, Rackel
11. Martin Neumann (Merćin Novak), Nechern
12. Sveštenik Josef Nowak, Radibor
13. Jakob Scheibe (Šajba) Bautzen
14. Georg Schewtschick, (Jurij Ševčík), Commerau
15. Muzički direktor Bernhard Schneider, Dreden
16. Redaktor Jan Skala, Berlin
17. Učitelj Georg Wehle, (Jurij Vele), Hochkirch
18. Sveštenik Johannes Wenke, Crostwitz

19. Mina Wittke, Burg über Cottbus (Nina Witkojc)
 20. Asesor Dr. Georg Ziesch (Jurij Čiž), Oppeln
 21. Sveštenik Johann Zieschang (Jan Čiž), Klix
 22. Dr. Johann Ziesche (Dr. Jan Čiž), Bautzen
-

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

PATER ROMUALD DOMASCHKE, ROSENTHAL, rođen 28.VII.1869 u Cose-
lu.

od 1909 dalje administrator u Rosenthalu, predsednik Omladinskog udruženja u Rosenthalu, izdavač mnogih serbskih („wendisch“) romana i rosprowa. Njegova serbsko-politička orijentacija može se označiti po njegovom prijateljstvu sa familijom Pata, sa kojom je on u jesen 1934. g. Pravio izlete u okolinu Leitmischla. Pre nacional-socjalističke vlasti radio protiv „D.T. Panschwitz“ (primebda prevodioca: šta se misli pod „D.T/ Panćicama, nezna se).

Primedba: Ovi su spiskovi od 1./ do 22./ bili pravljani u Gestapu na dan 5. novembra 1935, pa

Iz tog razloga iz spiskova nije razvidna nadaljna sudbina tih lica, koji su posle većinom bili internirani i pozatvarani.

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Gustav Janack, Bautzen rođen 16.10.1896 u Čeli.

1926-1935 – blagajnik lužiško-serbskog sokola

1932 – učešće na Svesokolskom sletu u Pragu i na većinanju Društva prijatelja Lužiških Serba

prije – blagajnik Lužiško-serbskog Narodnog veća

prije do 1933 – blagajnik „Domovine“

“ “ 1933 – poslovodja Schmalder-ove štamparije (Serbske Nowiny)

1.6.1933 – po nalogu „Kreishauptmann“-a za Dresden-Bautzen zbog sumnje državi štetne prijentacije otpušten bez otkaza

od 28.4.-2.6.33 – u zatvoru

retnuto – upravnik Serbskog Doma i najamnik „Serbske Kafane“

Janack je blagajnik SA-rezervne trupe (SA-Reservesturm).

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Paul Kretschmar, Bautzen, rodjen 13.9.1896 u Bautzen-u

do 1933 – novinar Lužiško-serbskog sokola – potpretsednik Sokola u Bautzen-u – šogor staroste Sokolske župe Scheibe-a

1927 – pokretač i pretsednik žarišta „Domovine“ „Jan Šmalder“ – član Lužiško-serbskog Narodnog veća – pretsednik pavačkog društva „Nadžija, Bautzen – organizacijski veoma aktivan

1932 – učešće na praškom sokolskom kongresu

do 1933 – potpretsednik „Domovine“ (brat Paula Krečmara profesor Dr. Krečmar je do 1924.

dalje Čeh, član Društva prijatelja lužiskich Serba, učitelj na praškoj tehničkoj srednoj školi i lektor lužiško-serbskog jezika na Karlovoj univerzi u Pragu. Objavio je 1933. g. U „Slovanski prehled“ protivnemački artikkel o navodnim prilikama i događajima u Lužici. Paul Krečmar je redaktor „Serbske Nowine“

Od 1934 – „organizacijski vojda“ „Domovine“

Držao je mnogobrojnegovore na zboravima „Domovine“, posljednji govor 13.10.1935 u Rašćicama. Vrbuje za „Domovinu“.

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Lorenz-Zaleski, Weisswasser, rodjen 18.7.1875 u Radiboru.

Serbski pisac i izdavač mnogobrojnih protivnemačkih članaka u Serbskim No-

winama. Protivnik marksizma, Lorenz je bio ranije vodja „Lužiško-serbske pučke partije i član Lužiško-serbskog Narodnog veća. Pretsednik „Lužiško-serbskog društva pisaca“.

1925 – uzeo je učešća zajedno sa Dr. Hermannom i Bartom na kongresu za narodne manjine u Ženevi.

od 1932 do aprila 1933 – bio je nadzornik „Serbskih Nowina“. Lorenz se je po dolasku nacional-socijalizma ispočetka povukao.

Krajem 1934 – uzeo je učešća na izvodjenju prvog lužiško-serbskog študentskog kongresa u Šlajfi, gde je studentima medju ostalim govorio o svom študiju u Pragu. Lorenz imao je veze sa „Društvom prijatelja lužiskih Serba“.

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Nadučitelj u miru Jurij Malcer, Pančice, rođen 4.9.1873.

prije – član Lužiško-serbskog Nacionalnog veća

1926 – učešće na Sokolskom kongresu u Pragu

1930 i 1931 – transport serbske dece u česke ferijske kolonije u Jablkyniz. Vodja serbskih koncerata – još sada Učešće na nekom povačkim festivalu u Pragu

1928 i 1931 – Upozorjenje

1932 – Novčana kazna radi protivdržavnih izjava (zbog forsiranja učenja serbskog jezika)

28.4. do 2.6.33 – zatvor i lišenje položaja nadzornog člana „Serbskih Nowina“

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Učitelj Jurij Meškank, Zdir, rođen 23.7.1905 u Broni

do 1933 – učitelj u Ostrom

1933-34 – učitelj u Kleindittmannsdorf-u

1934 – učitelj u Zdiru

prije – oduševljen učesnik u „Serbskom Sokolskom Savezu“ (vodja telovežbe)

1932 – učešće na sokolskom sletu u Pragu (uprkos zabrani svim učiteljima,

da učestvuju na tom sletu) Po dolasku nacional-socijalizma bio je predsjednik „Deutscher Jugendkraft (DJK)“, okrug Serbska Lužica, ali so na toj funkciji skoro zahvalio i povukao se do početka 1935. g. Od svake serbske delatnosti (barem javno). – od aprila 1935 –. Vodja Serbskoga muzeuma. Od marta imenovan na savetnika u „Domovini“ za omladinu.

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Sveštenik Alwim Mürbe, Hochkirch, rođen 22.12.1882 w Großdesha.

prije – organizator i član Serbskog Narodnog Veća član Nadzornog Veća Smalerove štamparije
od 1934 – potpredsjednik Matice Serbske
Javno se nije pojavljivao serbsko-politički. Zauzima se svesno za održanje i negu serbskog jezika z za širenje štampane sebske reči. U martu 1935. g. Priredio je naročite proslave za Serbe sa polaganjem venaca o priloki proslave palih junaka.

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Učitelj Michael Nauka, Radibor, rođen 22.11.1858 u Radiboru.

Osnivač „Serbskog sokolskog saveza“ i redaktor „Sokolskog časopisa. Saradnik „Serbskich Novina“ (objave mnogobrojnih feljtona) i inače literarno i naučno veoma delatan, naročito na području serbskog jezika. Dirigent serbskog pjevačkog udruženja u Radiboru.

1930 – učešće na kurzu Udruženja českih učitelja u Českoj Lipi, na kojem se saučestvovao i Finger, kao zastupnik Odbora za Narodne manjine u „Sokolu“. Nauka je izraziti prijatelj Čeha.

Posle dolaska nacional-socijalizma (1934) vodio se protiv njega proces radi klevetanja članova vlade Reicha i Führera. Radi pomanjkanja dokaza uspeo je osloboditi se. Isto je jednañ tužba zbog uvrede „Staatsjugend“ ostala bez kazne.

Njegov sin Tomaž studirao je poljsku privatnu gimnaziju u Beuthen-u. Javno uzima učešća Nauka uglavnom u delanosti na poručju serbskog jezika i serbske glasbe. Nauka je član „Domovine“ (centralni odbor). Nuka je strogi katolik i izraziti protivnik nacional-socijalizma. Ima 9 sina i 3 ćerke.

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Anton Nauka, trenutno u Berlinu, student na novinarskom fakultetu, rođen 20.9.1913 u Radiboru, sin učitelja Michaela Nauke,
1933-1934 – predsednik Udruženja Serbske studentske omladine redaktor „Serbskog studenta“
jesen 1934 – u poseti u Poljskoj na dobrou (doznali putem cenzure)
krajem 1934 – učešće na serbskom studentskom kurzu u Šlajfi. Literarna predavanja i objave
krajem 1934 – suprotstavljanje nemačkom studentskom udruženju da pristupi o članstvo. Kasnije se ipak upisao kao kao član ali je u člansku kartu zabeležio sledeću napomenu: „pridržavam si napomenu da nisam nemačkog porekla i da mi nije nemački jezik materni jezik.
April – maj 1935 – „Arbeitsdienstlager“ Riesa
Juni – septemb. 1935 – Koenigstein
Svedodžb vodje odeljenja gorneg logora: „nagnut passivnoj rezidenciji“. „Protivdržavno raspoloženje“. „Opasan, jer ima nameru posvetiti se novinarskom zvanju.“ Trenutno redaktor Serbskoga studenta.

ad W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Učitelj Pavel Nedo, Rackel, rođen 1.11.1908 u Koticah, (otac mašino-ložać)
1928-1931 – primao stipendije od „Kreishauptmannschaft Bautzen“ u molbi za stipendijum naveo je kao materin jezik „nemački“, a materin jezik svojih roditelja kao „nemačko-serbski“.
1931 – objava članka „Studien zum wendischen Volkslied“ Dr Frenzel označio

je njegoviu orijentaciju kao naučno sasvim objektivnu.

Oktoibar 1931– u Lepzingu (student) član Serbske blido. Do nacional-socijalizma neopterečen

1933 – Po Dr. Frenzelu imenovan kao „Kreiskulturberater“ za serbske kulturne pitanja. Pretsednik serbskog udruženja u Kvaticah. SA-Anwaerter (to jest pripravnik u SA)

31.10.1933 – predavanje na skupštini „Domovine“: „Počinje serbska revolucija!“

4.11.1933 – Poziv „Čitavom serbskom narodu!“ „Serbska nacionalna svest“ „Svi na okup za nacionalni rad!“

27.12.1933 – biran za pretседnika „Domovine“

Parola: „»Domovina« je edina zastupnica serbskoga naroda!“ Dalji razvoj Neda vidi pod „Domowina“.

W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Martin Neumann, (to jest pre germanizacije imena: Merčín Novak) Nechern, rođjen 13.6.1900. Umetnički slikar. Studirao umetnost u Leipzigu, Pragu i Varšavi posredstvom inostranih stipendija. U Pragu je bio 1927. g. Pretsednik lužisko-serskog studentskog društva „Serbowka“.

prije – član serbskog narodnog veća pretседnik sokolskog društva „Lubin“. Saučestvovao na različitim inostranim sokolskim kongresima. 1933. zauzeo Stanovište protiv raspuštanja serbskog Sokola. Istupao žurnalistički objavama u Serbskim novinama u protinemačkom duhu.

1929 – na jednoj pretstavi pevačkog društva „Nadžija“ u Budišinu u hotelu kod „Krone“ predvodio je kuplet, sa kojim so smešio Nemce.

početkom 1933 – objavio u serbskim novinama reportažu o putu: „Od Bratislave do Krakova“, sa kojom zauzima neprijateleljsko stanovište prama Nemcima i sa kojom se podrugljivo izražava o Nemcima. Zbog toga zabrana „Serbskih Novina“ u aprilu 1933.

28.4.-23.6.1933 – Zatvor

Po nacional-socijalizmu Neumann je ostao u pozadini. Početkom 1935. g. objavio je putnu reportažu po Lužici do Mazura sa isticanjem svega slavenskoga. Crtao plakate za Radibor Heyerwerdo itd.

1934-1935 – zložio svoje slike u Čehoslovačkoj
Počinje u društvenom životu opet učestvovati.

W.M. VII br. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Sveštenik Josip Novak, Radibor, rođen 5.I.1895 u Ostrom.

– Studirao u Pragu.

1915-1919 – predsednik lužiško-serbskog studentovskog društva „Serbowka“ u Pragu.

Od 1910 – sveštenik – Kroščice, Zittau, Budišin, Radibor, kao pisac iticao se od 1915 g. dalje.

1919 – sabir poezija „Mislite na sramotu“, „Dižite se, Serbi“, „Zlata Praha“, „Jadna Lužica“ itd. izraziti protivnemački duh. Njegove pesmi bile se delimično u inostranstvu objavljivane. Po nacional-socijalizmu prilično se je povukao.

1933 – bio je za duhovnog savetnika „Deutscher Jugendkraft“ okruga „Serbska Lužica“. Posle kratkog vremena odložio je funkciju. Učestvuje u serbskim društvima u Radiboru. Neraspoložen prema nacističkoj omladinskoj organizaciji.

avgust 1935 – navodna izjava žandaru Heinku: „Nastojanje Nemačke, da bude poštovana u inostranstvu, neće biti ispunjeno. Inostranstvo sudi o današnjoj Nemačkoj sasvim drukčije.“

ad W.M. VII Nr. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Jakob Šajba, Budišin, žurnalista kod „Serbskih novina“, rođ. 11.6.1899 u Dober-schütz-u.

prije do 1933 – predsednik Lužiško-serbskog „Sokola“ učešće na svesokolskom sletu u Pragu itd.

1930 – primio prilikom učešća na sokolskom sletu u Beogradu od Jugoslovenskog kralja orden Sv. Save II

1930 – bivanje u Pragu u cilju priključenja lužiško-serbskog „Sokola“ Sveslaven-

skom sokolskom savezu.

1933 – otpušten iz „Serbskih novina“

od 28.4. do 2.6.33. – u zatvoru

Po dolasku nacionalsocializma serbsko-politički ne nastupa više. U martu 1933 održao predavanje u Sorici 'O serbskom novinarstvu'. Šajba je kao slovoslagar kod 'Serbskih novina' opet zaposlen.

Jurij Ševčík – Schelzig, Commerau, rođj. 188.1908 u Commerau-u zvanje: pri-
vredni pomoćnik

prije – telovježba u Sokolu, Commerau kao pisac istakao se u protivnemačku duhu „bezsrčni Nemci“ „Krvnici“ itd. – nije njim još uspjelo, da bi Lužiske Serbe sasvim istrebili itd.

1932 – učešće na svesokolskom sletu u Pragu

Po dolasku nacionalsocializma pesme, protivnemačke, naroči protiv vlade.

od febr. 1934 – predsednik luž.-serb. Društva 'Lipa' u Koenigswarti

okt. 1934 – predsednik 'Domovina' – Srjednja župa

mart. 1935 – od Neda na skupštini 'Domovine' održeden za vojdu serbske omladine

Različita predavanja na serbskim skupštinama.

ad W.M. VII Nr. 390/35
1935.

Bautzen, 5. novembra

Bernard Šnajder, direktor muzike, komponist, Dreden, rođj. 5.2.1861

prije – učitelj u Koengswarti i Dresdenu

1885-1924 – docent na muzički akademiji u Dresdenu

1918 – medju osnivačima Saveza Serbskih pevačkih društava počasni član „Marice serbske“ komponist mnogih serbskih „patriotičkih“ pesama

1931 – čestitke jugoslovenskog sokolskog saveza prilikom njegovog 70. rođjen-dana

1934-1935 – višeputa u ČSR i Jugoslaviji

Jan Skala, pisac, Berlin, rođj. 17.6.1889 u Nbelschutz-u.

1911/ 12 – 8 meseci 2 nedelje zatvora

1914 – 10 dana zatvora

1917 – u Piskovicama živio nako vreme pod krivim imenom učestvuje u snovanju serbskih sokolskih društava učestvuje u praškim novinama Skala pokazuje tada komunističke tendence Član česke komunističke partije

1924 – kratko vreme redaktor „Serbskih novina“. Tada se je spoprijateljio sa Bartom, Briesing-om. Politički veoma agresivan, tako su abonenti otpadali.

1925 – predavanje u Flensburgu o Luž-Srbima

od 1925 – Skala je jedan od glavnih potstrekača „serbskog pokreta“. On održava vezu sa pretsjedništvom Društva prijatelja lužiskih Serba u Pragu, pa je i dopisujući član tog društva. On posreduje slanje serbske dece na poljske privatne gimnazije.

Jurij Vele (Wehle), učitelj, Hochkirch, rođj. 4.3.1892 u Kubschuetzu.

1922 – osnivač „Sokola“ u Commerau-u

1930 – potstarosta Luž. Serb. Sokolskog Saveza

do 1932 – predsednik Saveza luž. serb. Pevačkih društava više puta u Čehoslovačkoj na pevačkih festivalima

Po nacionalsocializmu: višeputa predava u serbski muziki, literat.

od 1934 – starosta „Domovine-istok“

Jan Venke, sveštenik, Kroščice, rođj. 5.7.1882 u Rosentalu kaplan u Dresdenu, Chemnicu, Zwickau-u

27.12.33. – naimenovan za potpredsednika „Domovine“

Učestvuje u predavanjima u serbskim verskim društvima, pa i u omladinskim.

Nastupa veoma jako za serbski jezik.

1934 – vodja katoličke župe „Domovine“

Mina Witke (Mina Witkojc), Burg und Cotbus, rođj. 20.5.1893 u Kauper-u kod Kotbusa.

1922 – Budišinij. Član l. serb. društva. Veza izmedju Dolnje Lužice po jednoj, a po drugi strani izmedju Česke.

1923-1933 – pisac i saradnica „Serskog glasnika“. – Bila 1924 zajedno sa Bartom, Briesingom itd. u Koenigsgrazu na proslavi 60. god. Adolfa Černog (osnivač društva prijatelja L. Serba). Po dolasku nacionalsocializma morala je napustiti mesto urednice „Časnika“. Zatim učestvuje serbsko politički samo u vrbovanju za 'Domovinu' u Dolnjoj Lužici (Matica Serbska, Kotbus).

1934 – izašla zbirka njezinih liričkih, pa i „patriotičkih“ pesama i to u knjižari Zmeškala (Društvo prijatelja l. Serba), knjižara „Dom a svet“. Sada živi povučeno u Burgu.

Asessor dr. Jurij Ziesch (Jurij Čiž), Opeltn, rođ. 6.10.1904 u Sauritz studirao u Pragu. Tam predsednik serbskog društva „Serbovka“ (1928-29).

1928 – izašao veoma Nemcima neprijateljski članek u „Vlajka“ u Pragu: „Zločinački napadaj na serbsku preškolsku omladinu“ „Oni krađu i germaniziraju našu serbsku inteligenciju“ „Ne preostaje nama dakle ništa drugo, nego da svaki ostaje na svome mestu i da se brani na svetlim oružjem sve dok ne budeme sasvim uništeni“.

1927 – predavanje na skupštini Nacionalnog saveza slavenske omladine „Potlačena Lužica“.

1929 – bibliotekar „Lužički Hornik Knjižara“ u Pragu studira u Dresdenu (kao referendar)

1933-1935 – poverenik Domovine za serbske društva u Dresdenu

1935 – asessor i doktor iuris

Septembra 1935 ovlašten za pravnu zaštitu poljskih zadruga u Nemačkoj

Jan Zieschang, sveštenik, Klix

1930-1933 – predsednik „Domovine“

1929 – opomena zemaljskog Konsistorijuma zbog reči: „1000 godišnje ropstvo lužičkih Serba, naroda, koji je bio svojevremeno potlačen od germanskih banditskih hordi.“ Podupire serbskog Sokola.

1932 – dao je izbaciti vence sa trcima, koji su bili u crkvi izvešeni u počast u ratu padlim. Po dolasku nacionalsocializma se je nešto povukao.

1934 – starosta župe Domovia-istok.

Zauzima se u crkvi pa i u školi veoma za serbski jezik.

dr. Johan Ziesche (Jan Čiž), Budišinj, rod. 13.1.1898 u Sauritz.

od 1911 – gimnazija Prag

1917-1918 – u ratu

1919 – u američkom zarobljeništvu

1919 abiturirao u Pragu

do 1920 – studira teologiju u Pragu

1921 – radi u Praškoj Kreditnoj banci i studira ius član Društva prijatelja I. Serba, član ostalih českih dr.

1926-32 vodja filiale Serbske narodne banke u Cottbusu Član Matice serbske, Budišinj Pevačkog društva Nadžija, Budišinj Sokolskog društva,

1933 – Osnivač Lužisko-serbske privredne banke

od 28.4.-2.6.33. u zatvoru

u martu 1934 Preuzima preduzeće, koje je bilo u konkursu, i to Štampariju Šmalera u Bautzenu. Postaje izdavač i vlasnik „Serbskih novina“, čijih tendencije su identične sa „Domovinom“. dr. Čiž održava često predavanja ze vrbovanje za „Domovinu“ i njezine novine.

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Nemačka 1947, fascikla broj 91, sign. 4516, 10 stron, język serbski

Niedatowane, bez miejsca wystawienia – załącznik nr 3 do przeglądu organizacji i głównych postaci serbołużyckiego ruchu narodowego z 30 grudnia 1946 r. zawierający listę czołowych serbołużyckich osobistości.

PRILOG III

Spisak lužičko serbskih vodećih ličnosti

Prva grupa – po priloženom spisku, kojeg original je bio odmah po oslobodjenju nadjen u kancelariji Gestapa u Budišinju. Personalni podaci Gestapa dosta su karakteristični, a niže navode se i moja zapažanja, ukoliko sam uspio neke od spomenutih da bolje upoznam.

ad 2/ Gustav Janak – danas kao Lužiški Serb saskim angažiran u Jedinstejnoj Socialističkoj Partiji Nemačke. Zauzima mesto potpretsednika SED za Kreis Bautzen, istovremeno zamenik Landratha dr. Jana Čiža. U Partiji igra ulogu poverljivog eksperta za lužiško-serbsko pitanje, preko njega se održava veza između „Domovine” i SED, pa ga je u novembru o.g. na svojoj godišnjoj skupštini „Domovina” kao partijskog funkcionera izabrala u centralni odbor. Zastupa interese Partije više nego interese „Domovine” u tom smislu, da bi trebalo dati I. Serbam samo kultur nu autonomiju, a da je pokret za otcepljenje Ili potputnu autonomiju – ma u granicama Nemačke – nerealna stvar. i sa svojim minimalnim predlozima u korist I. Serba uspeva u Partiji teško i sporo. Što se tiče karakteristike njegove sa strane Gestapa, da je bio blagalnik SA rezervne trupe, nije mi tačno poznato, no sam mišljenja, da je ta pribeleška iz prvog vremena nacionalsocializma, kada je većina funkcionera „Domovine” u cilju taktiziranja i radi nasilja primila članstvo u nacističkoj straci, samo da bi tako spasila „Domovinu”, ali su kasnije istupili iz stranke i bili teško progonjeni.

ad 2/ Pavel Krečmar – danas vodja štamparije u ČSR (par km izza granice) urednik „Serbskih novina”, koje povremeno izlaze ilegalno. Uglavnom živi u

ČSR, no dolazi v Budišinj povremeno. Sem stručnog posla nije aktivan, politički nije naročito orientisan, u razgovoru rekao mi je: „Samo Rusi nam mogu dati slobodu, pa ćemo podupirati onu partiju, koju nam budu oni rekli.”

ad 3/ Lorenc – Zaleski, živi u Berlinu, zaposlen kao prevodioc i tumač u Sov. Voj. Administraciji za Nemačku, gde posreduje i po luž. serbskim pitanjima. Ukoliko je tačna oznaka Gestapa „protivnik marxizma” – kao jedini predstavnik l. Serba kod Sovjeta ne može biti od naročite koristi za l. Serbe. U ličnom kontraktu pokazuje se dosta intelegentan.

ad 6/ Učitelj Jurij Meškank – veoma je aktivan danas u Domovini, član SED, radi kao režiser, pevovodja, pa i u kancelariji Domovine. Ozbiljan. Vršu službu učitelja u Kroščicama.

ad 8/ Michael Nuka – danas direktor lužičko–serbskog učiteljskog seminara u Radiboru (u parmesečnim kursevima usposobljavaju se serbski učitelji iz redova radnika i seljaka za učenje serbskog jezika u pučkim školama, jer je dozvoljeno po par sati nedeljno da se uči i serbski jezik). Jedna od najmarkantnijih ličnosti, živa istorija lužičko–serbskog pokreta, veoma simpatičan, ozbiljan, aktivan unatoč svojim godinama i patnjama koncentracije, član SED, politički neizgradjen, sa čitavom familijom (9 odrasle i studirane dece – mislim, da među njima 2 sveštenika) religiozan, ali svi su fanatički Slaveni i odani slavenskoj misli. – Najmladji sin Blaž, student u Pragu, prilično je progresivno izgradjen. – Stari Nauka bio je početkom dec. 1946 na sveslavenskom kongresu u Beogradu i vratio se veoma oduševljen nad novim uredjenjem FNRJ.

ad 10./ Pavel Nedo, danas je školski nadzornik u Budišinju. Član SED, ozbiljan, veoma aktivan kao novi predsednik „Domovine”. Sa strane opozicije prebaciva mu se (navodno je to lansirao po Beogradu njegov lični protivnik Jurij Rjenč), da je bio u mladjim godinama nacista – ali kao pod 2./ navedeno – kratko vreme pre rasturanja „Domovine” pod Hitlerom bilo je više članova odbora „Domovine” dogovorno i više manje prinudno u nacional–socialističkoj partiji. Čitao sam n.pr. i neko pismo, koje je pisao „Domovini” u odgovor predsednik CK SED W. Pieck, u kome isto prebaciva Nedu, da je bio član nacističke partije, pa ma da mi izgleda danas Nedo iskren, prilično izgradjen u progresivnom smislu, baš ta činjenica mnogo šteti lužiškom pokretu, jer se sa strana Nemaca u punoj meri iskorišćuje protiv l. Serba u tom smislu, da se ove l. Serbe proglašuje za reakcionere. Ali među l. Serbima, koji su 80% glasali baš za SED (zbog Rusa), Nedu se na šteje u zlo, što je bio par meseca u straci, samo da bi spasio

„Domovinu“.

ad 11./ Merčin Novak – kao član novog odbora Domovine uglavnom se posvećuje propagandnom radu u vezi sa pretstojećim zahtevom I. Serba na mirovnoj konferenciji prilikom sklapanja mir. ugovora sa Nemačkom. Inače dosta produktivan umetnik sada pored propagandističkog posla učestvuje sa agilnošću uopšte u radu Domovine. Član SED, simpatičan, medju narodom veoma omiljen. Bio na sveslavenskom kongresu u Beogradu.

ad 12/ Sveštenik Josip Novak – župnik u Radiboru, oduševljen Slaven, nacionalni pesnik I. Serba, podređuje religiju nacionalnom pitanju, glasao za SED, glasao više iz ljubavi do SSSR – zemlju socializma, nego iz ubedjenja, ma da je donekle progresivno orientisan. Tipičan primer današnjeg pretstavnika I. Serba u pogledu političke orijentacije: nije mu jasna ideologija socializma, ostaci starih argumenata protiv komunizma u nacističkoj propagandi mešaju mu orijentaciju ka pozitivnom, ali kojim krajem krajeva inklinira na osnovu konkretnih činjenica.

ad 13/ Jakob Šajba, Budišinj – ma da je jedan od najmarkantnijih ličnosti I. Srba, što se tiče tradicije u neisprosnj borbi za slobodu tog naroda, istaknut panslawista, bio je posle oslobodjenja po Crvenoj Armiji neko vreme još kod kuće, ali – kako se priča danas po Lužici – bio je po zaslugi Nemaca na osnovu lažnih činjenica denunciran. Danas se još uvek nalazi u SSSR, kamo jo bio mobilisan na rad. Ovaj je slučaj prilično karakterističan, kako se Nemci danas bore protiv Lužičana. Ja Šajbu ne znam lično, ali znam njegovu familiju, pa sam duboko uveren, da jedan ovakav javni radnik i veliki Slaven, koji je povrh svega i inklinirao ka progresivnoj orijentaciji, da jedan ovakav čovek više vredi nego hiljadu jučerašnjih pristalica Hitlera, a koji danas zbog konjunktore nose u džepu crvenu legitimaciju. Ali ipak je Nemcima uspelo, da su se sa Šajbom rešili jednog opasnog borca za slobodu Lužice. Uporediti ovaj slučaj sa brojem 16!

ad 16/ Jan Skala – bio je istaknut komunist, ideološki veoma izgradjen, daleko osamljen lik medju religioznim stanovništvom Lužice. Ali je svoj ideološki krug ipak uspio da je proširio, i nije njegova politička orijentacija ni u najmanju ruku smetala u jedinstvu sa ostalim lužičkim prvoborcima, sa kojima je bio tesno povezan čitavo vreme. U samoj Lužici zasada nisam mogao bližih podataka o prijašnjoj političkoj delatnosti Skale, ale tvirdi se, da je bio velika ličnost u Partiji i da je tajanstveno dobivao poštu, održavao mnoge veze sa inostranstvom preko ČSR, da je kao ilegalan politički radnik često putovao itd. i naravno sva

je Lužica posle oslobodjenja nosila Skalovo kao neku veliku nadu: „Skala će da uspije kod Rusa, pa Skala je tako komunista. Svo za Skalom, on će jedini moći kod Rusa da nam pomogne ka slobodi!” – Ali je Skala bio skoro po oslobodjenju nadjen – mratv. Niko ne zna i ne može se ustanoviti, ko je ubio tog opasnog komunistu i prvoborca za slobodu Lužičana.

ad 18/ Jan Venke – župnik u Kroščicama – tipičan primer serbskog sveštenika, koji pre nekoliko meseci nije hteo da čita pastirsko pismo svog biskupa dr Petra Legge–ja iz Budišinja, jer je bilo to pastirsko pismo do neke mere upereno Proti Slavena. Venke je glasao za SED. Podređuje l. serbskom nacionalnom pitanju disciplinu rimskokatoličkoj crkvi. Slušajući njegovu prediku u crkvi u Kroščicama imao samo utisak, da sam na antifašističkom mitingu. Pričao je između ostaloga, o nedjelima nacizma, raskrinkavao germanski imperijalizam, itd. – Kad čovek razgovara sa ovakim velikim Slavenima, sa sveštenicima, koji su kao Slaveni i samo zbog toga glasali za SED, oštro mu se upire način klevetanja čitavog serbskog naroda – koji je stvarno duboko religiozan –, a koje se klevete akumuliraju kod Rusa u približno ovakvom smislu: „Lužičani su religiozni, oni imaju poverenje u svoje popowe – oni su svi reacioneri! Uverite se i videćete njihovu religioznost!” – Sama religioznost naime još nije dokaz, da bi taj narod ne imao u sebi – jer je slavenski! – mnogo više iskrenih osnova da bude povremeno prešao na pravilnu političku orijentaciju (sada nema nikakve), nego imade takvih osnova nemački narod i njegove partije, u kojima cvate konjunkturizan.

ad 19./ Mina Witkojc (Wittke), čuvena pjesnica i pisateljica Donje Lužice radi na terenu oko Kočebusa (Cottbus) na organiziranju „Domovine” i na budjenju nacionalne svesti Donje Lužice, gde žive evangeliski Serbi i koji su više germanizovani nego u Gornjoj Lužici. Pripada pogotovo užem krugu prvoboraca za nacionalnu slobodu Lužice, a koji su svi u prom redu veliki Slaveni.

ad 20./ dr. Jurij Čiž – sada generalni sekretar „Lužičko–serbskog nacionalnog Saveta”, stalno živi u Pragu. Povremeno dolazi u Lužicu. On sa svojom ženom Markom (Marka Čižova) razvija veliku delatnost u samom Pragu. Priprema štampanje dokumentarnog materijala za oslobodjenje Lužice i vodi nekakvu vanjsku politiku. Ova familija Čiž stvarno vodi prilično jaku propagandu za oslobodjenje Lužice: ovaj dr. Jurij Čiž vodi tu propagandu u Pragu, njegova žena Marka odlazi u Paris i London te tamo razvija propagandnu delatnost, a njegov brat Pavel Čiž, ovlašteni delegat „Lužičko–serbskog nacionalnog Saveta” kod Poljske vlade razvija delatnost u Varšavi. Dr. Jurij Čiž bio je po na-

cistima posle dugogodišnje internacije osudjen na smrt, u kritičnom momentu spasila ga je Crvena Armija prilikom oslobodjenja Berlina. Isto njegova žena Marka. Imaden utisak da je donekle vanjska politika familije Čiž oportunistka u tom smislu, što gleda na situaciju preoptymistički i što se razlikuje od drugih serbskih rukovodioca u mentalitetu, da bi ev. mogli računati L. Serbi i na pomoć Amerikanaca te Engleza. Uostalom sam imao sa Markom i dr. Jurijem samo kratke kontakte i nisam uspio bolje da ih upoznam – barem Marku će verovatno bolje poznati dr. Bebler. Ostali rukovodioci luž. serbskog oslobodilačkog pokreta sasvim su si svesni, da mogu vetu ili manju slobodu očekivati isključivo od Rusa – unatoč njihovoj sadanjoj rezervisanosti, koja se Rusima nalaže zbog komplikovane unutrašnje–političke situacije u Nemačkoj a u vezi sa SED. Mentalitetu ove familije Čiž dosta inklinira Jurij Rjenč, opunomoćenik „L–serb. nac. saveta“ kod jugoslovenske vlade.

ad 21./ Jan Čiž, sveštenik kod Budišinja (nije mi jasno, dali se pribeleške Gestapa pod ovim brojem navedenog „Johanna Zieschang–a“ nanašaju na ovog Jana Čiža, o kome ću da govorim, jer prvo: ima mnogo „Čiža“ u Lužici, a drugo: Nemci su germanizowali imena Čiž i u „Ziesche“ i u „Zieschang“. Ali izgleda, da se pribeleške nanašaju nanj, je je i sveštenik i bio je predsednik „Domovine“).

Župnik Jan Čiž, sa službom u nekom selu u Budišinja (nazev je mi ispao) centralna je ličnost u vodjstvu lužičko–serbskog nacionalnog pokreta. To je razumljivo, pošto se je u velikoj meri serbska nacionalnost sačuvala baš radi toga, što se je vezala na religiju, na rimskokatoličku veru u večnoj meri nego na evangeličansku veru. Prvoborci lužičko–serbskog nacionalnog pokreta u najvećoj meri bili su baš njihovi nacionalni sveštenici kao je Jan Čiž. Danas je on predsednik „Lužičko–serbskog nacionalnog Saveta“ i uživa medju narodom najveći autoritet. Bio je čitavo vreme rata interniran u Dachau–u, ostario i fizički iscrpljen. Veoma simpatičan, skroman. Bio je više puta u Jugoslaviji, gde ima priličan broj slavenskih prijatelja.

U poverljivom razgovoru kazao mi je, koliko je prepatio po zasluzi nemačkih biskupa. Zna on njih: Nemač ostaje Nemač, kaže. Sa sadanjim biskupom uopšte ne održava lične veze. N. pr. biskup je u povećanje ironije njemu, vodji slavenskog naroda, naložio duhotnu brigu isključivo Nemača, nacista – na službu je odredjen u kolonijama Nemača, proteranih iz Poljske.

On veruje u Ruse i njihovu pomoć i kaže, da razume tešku unutarnju situaciju Nemačke, zbog koje su Rusi zasada rezervisani do serb. pitanja. Na nekom zbo-

ru je oduševljeno govorio u našem maršalu Titu, o novoj Jugoslaviji.

Značajne su njegove reči: Ukoliko je u drugim zemljama bila religija oslonac političkog klerikalizma, toliko je kod nas vera stvarno bez političke smese, ali je kod nas vera bila i ostaje nosioc serbske nacionalne misli. (Citirano iz razgovora po smislu).

Jan Čiž ne kaže ambicija da bude i dalje vodja, naprotiv imadem utisak da se želi povući.

ad22./ dr. Jan Čiž, „landrat“ za Bautzen (t.j. načelnik ukružja Budišinj) može se oceniti kao sposoban privredni i finansijski stručniak, realan, ozbiljan, uživa poverenje serbskoga naroda, partie SED (koje je član), a uživa i poverenje Rusa. Po svojoj politički orijentaciji razlikuje od ostalih serbskih vodja po tome, što imade za sobom tradiciju pripadnosti i saradnje u českoj agrarnoj stranci, naročito u njezinom levom ogranku „Svaz slovanske agrarne mladeži u Pragu“ (mislim, da je bilo god. 1930, kad je kao delegat ove organizacije, zastupajući I. Srbe, bio na agrarnom kongresu u Ljubljani. Poznati Akad. agr. klub „Njiva“ u Ljubljani bio jr isto član „Svaza“). – Ukoliko je kod većine drugih serbskih vodja sada u vremenu nacionalnog preporoda možda previše ushićenosti na štetu ozbiljnosti, toliko je baš ovaj dr. Jan Čiž na čelu grupe realista po mom zažanju jedan od najsposobnijih i politički najsolidnijih vodećih lužičkih Serba.

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Nemačka 1947, fascikla broj 91, sign. 4516, 5 stron, jezyk serbski

KRONIKA

PIOTR PAŁYS

III. Praskie Sympozjum Sorabistyczne (Praga 30 listopada 2018)

U schyłku listopada 2018 r. Praga gościła uczestników trzeciego Praskiego Sympozjum Sorabistycznego („III. Pražské sorabistické sympozium. Jan Pětr Jordan a jeho doba. konané u příležitosti 200. výročí narození lužickosrbského národního buditele a pražského seminaristy Jana Pětra Jordana »1818–1891«”). Jego organizatorami byli Towarzystwo Przyjaciół Łużyc (Společnost přátel Lužice) oraz Fakultet Filozoficzny Uniwersytetu Karola w Pradze (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze).

W historycznym gmachu Seminarium Łużyckiego w Pradze (Lužický seminář v Praze) obradowali naukowcy z Czech, Łużyc i Polski, prezentując łącznie trzynaście referatów.

Tematem wiodącym tegorocznego sympozjum był życiorys Jana Pětra Jordana i jego czasy. Bezpośrednio do różnych aspektów aktywności Jordana odnosiły się wystąpienia Petra Píšy: *Od cenzora k nakladateli exilových tisků. Lipská činnost J. P. Jordana optikou předbřeznové cenzury*. Franca Šěna: *Handrij Zejler a Jan Pětr Jordan. Druhi pohlad na nastaje serbskeho nowinarstwa*. Měrko Šořty: *J. P. Jordan a J. A. Smoler – wodžacej wosobinje mlodoserbskeho hibanja*.

Dwa ciekawe przyczynki do dziejów Seminarium Łużyckiego przedstawili Tereza Hromádková: (*Provizorní konvikty pro lužickosrbské stu-*

denty v Praze a počátky Lužického semináře v 18. Století) oraz Petr Jan Vinš: *Lužický seminář jako centrum reformního duchovenstva v 19. stol.*

Ponadto uczestnicy seminarium mieli okazję wysłuchać referatów przybliżających sorabistyczne aktywa kilku współczesnych Jordanowi postaci, między innymi Františka Douchy – Petr Kaleta: *František Doucha a jeho přínos pro rozvoj české sorabistiky* oraz Karel Havlíčka – Ladislav Futtera, *Karel Havlíček, Lužičtí Srbové a lužickosrbko-české kontakty*. Polscy badacze opisali bohaterów swych wystąpień przez pryzmat ich dzieł: Tadeusz Lewaszkiewicz: *Jaroměr Hendrich Imiš i jeho „Der Panslawismus unter den sächsischen Wenden (...)“ (1884)* oraz Piotr Pałys: *Pierwsza synteza historii narodu serbołużyckiego (Rys dziejów serbo-łużyckich/ Historija Serbskeho naroda) i jej autor Wilhelm Bogusławski (1825-1901)*.

W konferencji wzięli także udział wybitni językoznawcy, Renata Bura z Krakowa z referatem: *Propozycje leksykalne w „Łużiskim serbskim słowniku” K. B. Pfula – rzeczownik* oraz Edward Warnar z Lipska: *Rěčespyt a ludowěda – wuznam serbskich ludowych spěwow w zběrkach 19. lětstotka za interpretaciju rěčných pomnikow*.

Referaty wygłosili także: Milan Turek: *Významní potomci české emigrace v 19. století – Carl Gottlob Morávek a Christian Adolf Peschek*, Radek Čermák: *Systém lužickosrbské kultury: Změna paradigmatu elitní kultury v pobřežnovém období a problematika unilineární koncepce* oraz Jurij Łuścanski: *Česće molerjo a grafkarjo a Łužica*.

Praskie sympozja sorabistyczne na stałe wpisały się na mapę konferencyjnej sorabistyki. Pozostaje wyrazić nadzieję, że podobnie jak to było w latach poprzednich, wygłoszone referaty zostaną w formie artykułów naukowych opublikowane i wejdą do obiegu naukowego.

NASI AUTORZY

Tadeusz Lewaszkiewicz – dr hab. prof. UAM, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
lewtad@interia.pl

Piotr Pałys – dr hab. prof. PIN-IŚ, Państwowy Instytut Naukowy–Instytut Śląski w Opolu p.palys@instytutslaski.com

Jaroslav Šůla – PhDr. Csc., Hradec Králove
jakubnevidsky@seznam.cz